

SRĐAN DUŠANIĆ

MILA DI & EKSTRE MIZAM

PERPETUUM MOBILE

Институт за развој младих и заједнице

Izdavač:

Perpetuum mobile – Institut za razvoj mladih i zajednice

Za izdavača:

Ilija Trninić

Recenzenti:

Prof.dr Sanja Radetić Lovrić, Univerzitet u Banjoj Luci

doc.dr Olivera Radović, Univerzitet u Prištini sa privremenim
sedištem u Kosovskoj Mitrovici

Lektor i korektor:

mr Dragan Dragomirović

Dizajn i prelom teksta:

Branislav Slijepčević

Štampa:

Tiraž:

Kontakt e-mail:

srdjan.dusanic@ff.unibl.org

Izradu publikacije su podržali Austrijska razvojna agencija, Oak fondacija i CARE International Balkans. Stavovi izneseni u ovoj publikaciji su isključivo stavovi autora, te ne moraju nužno da predstavljaju i stavove organizacija koje su podržale publikovanje ovog istraživanja.

Srđan Dušanić

Mladi i ekstremizam

Banja Luka, 2020. godine

Zahvalnost

Hvala organizacijama „Institut za razvoj mladih i zajednice Perpetuum mobile“, CARE International Balkans, Austrijska razvojna agencija, te Oak fondacija bez čije podrške ovo istraživanje ne bi bilo moguće.

Hvala recenzentima dr Sanji Radetić Lovrić i dr Oliveri Radović.

Tokom realizacije istraživanja i pisanja knjige, nesebičnu moralnu, tehničku i logističku podršku pružili su Ilija Trninić, Vanja Jošić, Aleksandar Slijepčević, Alekса Matić, Dragan Dragomirović, Anja Dušanić, Siniša Lakić.

Hvala prof. dr Saši Petkoviću.

Hvala anketarima, voditeljima fokus grupa, te ispitanicima koji su učestvovali u istraživanju.

Hvala porodici.

Sadržaj

PREDGOVOR.....	8
UVOD.....	12
Pojam ekstremizma i srodnih pojava	14
Teorijska objašnjenja devijantnosti.....	22
Psihološke teorije.....	23
Odrednice ekstremizma	26
Modeli geneze ekstremizma i terorizma.....	37
Karakteristike ekstremista i terorista	48
Kako prepoznati ekstremizam i ekstremiste?.....	52
Mjerenje ekstremizma.....	59
Iskustva sa prevencijom ekstremizma	68
Ekstremizam i terorizam u Bosni i Hercegovini.....	72
Strategija BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015-2020.....	75
PROBLEM ISTRAŽIVANJA	78
METOD	82
Uzorak	84
Instrumenti i procedure	86
Obrada podataka	92

REZULTATI	94
Faktorska analiza skale Sklonosti ka ekstremizmu.....	96
Deskriptivne mjere ekstremizma	101
Ekstremizam mladih: ko, zašto, kada, prema kome?.....	104
Koje pojave i faktori su povezani sa sklonošću ka ekstremizmu?	107
Tipologija ispitanika s obzirom na odnos prema ekstremizmu.....	115
DISKUSIJA	126
Ekstremizam među mladima.....	128
Ekstremizam: u ime čega i protiv koga?	130
Odrednice ekstremizma	132
Preporuke za prevenciju ekstremizma	135
Ograničenja istraživanja i prijedlozi za buduće studije.....	140
Zaključak	141
LITERATURA.....	142
PRILOZI	156

Predgovor

Tokom posljednje decenije, politički ekstremizam je postao jedan od važnijih fenomena o kojem se raspravlja i koji je aktuelan kako na lokalnom nivou, tako i na globalnom nivou, a sve zbog sve učestalijih slučajeva ekstremističkih i terorističkih grupa i akcija širom svijeta. Primjere ekstremizma u formi neofašizma i neonacizma možemo pronaći širom evropskih društava, počevši od neformalnih grupa pa do dobro organizovanih političkih stranaka. Širom Evrope, a pogotovo Azije i Afrike možemo primijetiti ubrzanu dinamiku javljanja ekstremističkih ideooloških grupa, islamskih grupa s jedne, te ekstremističkih etno - nacionalnih grupa s druge strane, koje u interakciji dodatno radikalizuju jedne drugu. Veliki broj država je kreirao strategije i programe suočavanja sa problemom političkog ekstremizma, a međunarodne organizacije poput UN-a takođe ovom problemu posvećuju veliku pažnju. Budući da su ove pojave praćene trendom generalnog jačanja desničarskih političkih partija, pogotovo u evropskim zemljama sa demokratskom tradicijom, intenzivirani ekstremizam takođe ima dominantno desničarski karakter. On je često povezan sa oblicima religijskog, etničkog i političkog identiteta koji obično uključuju elemente političkih ideologija desničarske autoritarnosti, fundamentalizma, nacionalizma, rasizma ili fašizma. Danas skoro da ne postoji ekstremizam koji ne podrazumijeva nacionalističke ideje ili religijski fundamentalizam.

Nažalost, Bosna i Hercegovina (BiH) nije pošteđena ovih izazova. Naprotiv, desilo se više incidenata sa smrtnim ishodima, koji ne samo da imaju veze sa ekstremizmom već i sa terorizmom. Ovakvim događajima su svakako doprinijeli međuetnički i međureligijski konflikti i netolerancija koji su izraženi i 25 godina nakon rata u

BiH. Složena konstelacija etničkih i političkih odnosa istovremeno kreira strah od druge strane, zgušnjavanje unutrašnjih redova, unutargrupnu favorizaciju te predrasude prema drugim i različitim, subjektivnu percepciju društvene i političke stvarnosti. Ovakav ambijent međuetničkog nepovjerenja je plodno tlo za osnaživanje ekstremističkih ideja i grupa, pogotovo onih koje su zasnovane na ekstremnim etničkim uvjerenjima. Ako se ovome doda ekonomска depriviranost, socijalna raslojenost, korupcija, percepcija da je društvo nepravedno, onda se predispozicije za ekspanziju ekstremizma drastično uvećavaju.

Istraživanje o ekstremizmu je bilo organizovano pod patronatom organizacije „Perpetuum mobile - Instituta za razvoj mladih i zajednice“ kao dio projekta „Muškarci i dječaci kao partneri u promovisanju rodne ravnopravnosti i rješavanju pitanja ekstremizma i nasilja mladih na Zapadnom Balkanu“ koji je podržan od strane organizacija CARE International, Austrijske razvojne agencije i Oak fondacije. Projekat se nadovezuje na CARE-ove sveobuhvatne i programske napore u borbi protiv interpersonalnog i rodno zasnovanog nasilja kao i na unapređivanje rodne ravnopravnosti u regionu i razmatranje preventivnih pitanja u vezi sa ekstremizmom i nasiljem mladih.

U monografiji „Mladi i ekstremizam“ predstavljeni su rezultati kvantitativne studije u kojoj smo pokušali doći do što vjernijih podataka o sklonosti ka ekstremizmu mladih u BiH, te koji sve psihološki i socijalni faktori to determinišu. Monografija se sastoji od nekoliko, sa metodološkog aspekta, standardnih dijelova. U uvodnom teorijskom dijelu su predstavljeni pojам ekstremizma i srodnih pojava, teorijska objašnjenja devijantnosti, odrednice i teorijski modeli geneze ekstremizma, karakteristike ekstremista te kako ih prepoznati,

mjerjenje ekstremizma, iskustva sa prevencijom, te ekstremizam u BiH. Nakon uvoda predstavljen je metod, tj. opis uzorka, instrumenata i toka istraživanja. Središnji i završni dijelovi monografije se odnose na rezultate istraživanja te njihovu interpretaciju sa zaključcima i preporukama.

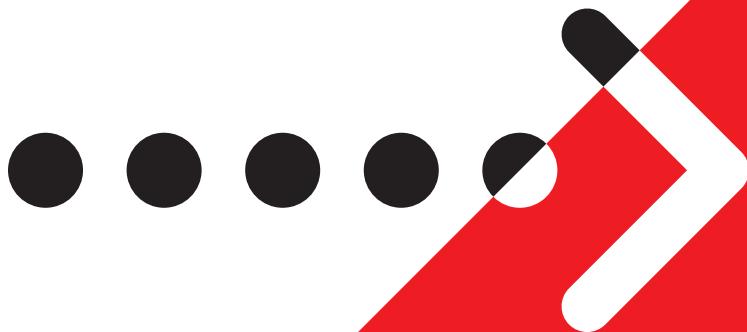
Nadamo se da će teorijska zasnovanost ove monografije te dobijeni rezultati doprinijeti boljem razumijevanju fenomena ekstremizma te sklonosti mladih u BiH prema istom. U tom kontekstu podjednako je važno, ako ne i važnije, razumjeti socio-psihološke odrednice ekstremizma kao i sam obim ove pojave među mladima koji je prilično složeno pitanje. Obim može biti uslovljen strukturom uzorka, percepcijom samog pojma ali i socijalno poželjnim odgovorima. Zbog toga je važno na vrijeme ukazati na moguću štetnost korištenja nekih rezultata ovog istraživanja izvan njihovog konteksta, te to i ne preporučujemo. Sa druge strane, očekujemo da sve relevantne institucije odgovorno razmotre dobijene rezultate te učine sve što je u njihovoj moći da se kreiraju preventivne mjere koje bi smanjile uticaj faktora rizika koji podstiču sklonost mladih prema ekstremističkim stavovima i ponašanjima.

Autor
Banja Luka, januar 2020. godine

Srđan Dušanić

Uvod

Pojam ekstremizma i srodnih pojava

U ovom poglavlju ćemo pokušati razjasniti osnovne pojmove koje obrađujemo u našem istraživanju, te pokušati napraviti razliku između njih. Kada razmatramo određena ponašanja koja smatramo neprilagođenim a zasnovana su na određenoj ideologiji obično možemo čuti termine poput radikalizam, ekstremizam, nasilje, terorizam. Ovi termini imaju različita značenja u različitim vremenskim epohama, geografskim i kulturološkim podnebljima te naučno-istraživačkim oblastima.

Ekstremizam

U anglosaksonskom svijetu rasprava o ekstremizmu datira iz perioda Prvog svjetskog rata, a sam izraz još iz 1546. godine kada ga je biskup Stephen Gardiner koristio da opiše svoje neprijatelje (prema Bötticher, 2017). Rasprostranjeno je mišljenje da je američki senator Daniel Webster popularizovao taj termin koristeći ga za opisivanje najnasilnijih zagovarača ropstva u vrijeme američkog građanskog rata. Izraz je doživio preporod u drugoj polovini dvadesetog vijeka zahvaljujući Carpenteru, Metzleru, Meadu, Lipsetu koji su ga koristili, pa su tada i razvijeni empirijski pristupi konceptualizacije ekstremizma.

Definicija ekstremizma je prilično široko postavljana i objašnjavana, tako da u nekim definicijama ovaj pojam obuhvata i terorizam i opijanje (Zubok, Chuprov, 2009). Razni autori (npr. Bak et al., 2019; Schmid

2014) su integrišući različite pristupe istakli sljedeće karakteristike ekstremizma:

- Percepција и позиционирање себе или групе којој се припада изван регуларног poreтка у друштву;
- Снаге које идеолошки жеље да остваре политичку превласт у друштву занемарујући демократске principle;
- Постојање идеолошког плана;
- Ауторитарност и склоност тоталитарности, одбацивање принципа демократије;
- Занемаривање законских principa, jednakosti i ljudskih prava.
- Netolerantnost prema drugim konceptima, nepoštivanje različitosti;
- Filozofija „cilj opravdava sredstvo“;
- Уточиште у неким religijskim principima;
- Apokaliptična predviđanja;
- Veličanje насиља као методе за rješenje društvenih nesporazuma itd.

Pressman (2009) navodi da ekstremizam подразумијева било коју политичку теорију која је заснована на rigidним politikama i ideologijama, а ekstremisti су особе које се pridržavaju takvih rigidnih i beskompromisnih vrijednosti, uvjerenja i ponašanja. U kontekstu ovakvog pristupa koji je zasnovan na određеном vrijednosnom okviru, problem је што је veoma teško postaviti objektivne granice које ће definisati шта је društvenо (ne)prihvatljivo, tj. шта sve spada u ekstremizam. Ovaj izazov је pogotovo izražen posljednjih decenija kada је дошло до velikih migracija stanovništva, pogotovo iz azijskih i afričkih zemalja u pravcu evropskog tla, односно, из jedне културе i religije u другу značajno drugačiju. U takvoj interakciji, уколико се

brojni imigranti u potpunosti ne asimiliraju te zadrže neke svoje stavove i ponašanja karakteristične za izvornu kulturu i zemlju porijekla, mogu biti okarakterisani kao ekstremisti.

U različitim teorijskim pristupima, najčešća odrednica ekstremizma je da je to promocija i upotreba ekstremnih sredstava, prije svega nasilja, kako bi se postigao neki cilj zasnovan na čitavom sistemu uvjerenja (npr. Davydov, 2015). Akcenat je stavljen na ekstremni karakter, radikalna rješenja problema i korake koji se koriste pri „slanju poruke“. Može se reći i da je ekstremizam odskakanje od reda, budući da postoji, kako je to Max Weber nazvao državni monopol na nasilje, tj. da država definiše šta je to što predstavlja ekstremizam.

Radikalizam

Radikalizam kao pojam, stariji je od ekstremizma i postoji već duže od dvije stotine godina, a tokom tog perioda mijenjalo se njegovo značenje. Termin se izvorno koristio u medicini, a na političke stavove je počeo da se odnosi krajem osamnaestog vijeka. Radikalizam je u tom periodu postao politička doktrina koja nadahnjuje republikanske i nacionalne pokrete posvećene pojedinačnoj i kolektivnoj slobodi i emancipaciji, usmjerene protiv monarhijske i aristokratske dominacije. Tada je radikalizam bio uglavnom antiklerikalna, anti-monarhistička i prodemokratska doktrina. Radikalizam je u tom periodu bio više vezan za progresivni reformizam nego za utopijski ekstremizam.

U današnje vrijeme takođe postoje različita tumačenja radikalizma. U nekim pristupima se on povezuje sa procesom usvajanja ekstremističkih uvjerenja (Precht, 2007). Tako, na primjer, rasna radikalizacija se

u SAD-u defiše kao proces usvajanja i promocije ekstremističkog sistema uvjerenja koji potpomaže ideološki zasnovano nasilje da bi se ostvarila neka politička, religijska ili socijalna promjena (United States of America House of Representatives, 2007). Prema Holandskoj informativnoj agenciji proces radikalizacije je definisan kao jačanje spremnosti da se uz upotrebu nedemokratskih sredstava, nasilja ili straha izazovu že ljene promjene u društvu. Brojne studije su pokazale da je teško ili praktično nemoguće predvidjeti koje osobe će iz faze nenasilne radikalizacije preći u fazu nasilja (Silber, Bhat, 2007).

U nekim drugim pristupima, stav je da u demokratskim društvima u kojima se poštuju prava i slobode, ispoljavanje radikalnih stavova ukoliko ne podrazumijeva nasilje je dozvoljeno i formalno legalno. Radikalizacija je proces koji nužno ne podrazumijeva upotrebu i prisustvo nasilja. Ukoliko je prisutno nasilje onda je takav radikalizam nelegalan, a vinovnici se označavaju kao nasilni ekstremisti ili teroristi. Tada zakoni i pravne norme postaju prioritetne u odnosu na raprave i debate o ideološkim uvjerenjima i slobodama. Postoji nekoliko faza radikalizacije:

- 1.** početna faza;
- 2.** faza samoidentifikacije u kojoj osoba istražuje ideologiju i sebe te traga za uzajamnim sličnostima i vezama;
- 3.** faza indoktrinacije u kojoj se osnažuju uvjerenja;
- 4.** faza napada u kojoj pojedinci smatraju da je njihova dužnost da poduzmu određene, ako treba i nasilne akcije (Silber, Bhat, 2007).

Studija o radikalizaciji Bartletta, Birdwella i Kinga (2010) identifikovala je pet elemenata na putu ka nasilnoj radikalizaciji:

1. Emocionalni pritisak da se suprotstavi nepravdi. Tome doprinosi nedostatak religijskog znanja, percepcija da je njihova grupa, država ili religija ugrožena i napadnuta od strane „zlih” sila;
2. Povezivanje radikalne organizacije sa uzbuđenjem, avanturom, nečim što je zanimljivo i društveno posebno;
3. Status koje pojedinci zadobijaju u grupi;
4. Vršnjački pritisak;
5. Nedostatak alternativnih izvora informacija.

Na osnovu analiza više pristupa Koselleck i Sartori (prema Bötticher, 2017) navode nekoliko glavnih karakteristika radikalizma. Radikalizam se odnosi na političku doktrinu koju prihvataju društveno-politički pokreti koji favorizuju individualnu i kolektivnu slobodu naspram vladavine autoritarnih režima. U tom smislu, radikalizam podrazumijeva protivljenje aktuelnom stanju i aktuelnim političkim strukturama, te zagovaranje brzih političkih promjena.

Možemo izdvojiti nekoliko ključnih razlika između ekstremizma i radikalizma. Radikalni pokreti koriste političko nasilje na selektivnoj osnovi, dok ekstremistički pokreti smatraju nasilje legitimnim oblikom političkog djelovanja. Radikali su u odnosu na ekstremiste otvoreniji za racionalne argumente te nisu nužno ekstremni u pogledu izbora načina za postizanje svojih ciljeva. Radikalizam više gleda na budućnost svih, dok su ekstremisti prevashodno usmjereni na uspostavljanje sopstvene budućnosti. Ekstremistički pokreti ne mogu biti integrисани u liberalno-demokratska društva zbog netolerancije

prema drugim ideologijama, dok radikalni pokreti mogu biti integrисани u demokratsko društvo. Ekstremisti se otvoreno suočavaju s pojmom univerzalnih ljudskih prava i onim institucijama koje ih štite, dok se radikalizam ne protivi jednakim ljudskim pravima.

Možemo zaključiti da postoje različiti pristupi u tumačenju i percepcije radikalizma. U nekim se on praktično izjednačava sa ekstremizmom, ali možemo zaključiti da ipak postoji razlika, u smislu da radikalizam ne podrazumijeva nasilje kao legitiman metod, a ekstremizam to podrazumijeva.

Terorizam

Terorizam spada u nasilne vidove ekstremizma. Obično se pod njim podrazumijeva čin nasilja koji ima politički, religijski ili ideološki smisao, pozadinu ili cilj (Pressman, 2009). Može da ima različita značenja na što ukazuje i preko 100 različitih definicija ova pojave koje su identifikovane kroz jednu američku studiju (Record, 2003). Tako, na primjer, Schid i Jongman (1988) navode pet elemenata terorizma:

- 1.** uključuje upotrebu nasilja;
- 2.** primarno je politička aktivnost;
- 3.** treba da izazove strah ili teror;
- 4.** namjera je da ima i psihološke efekte i posljedice;
- 5.** treba da izazove određene planirane reakcije.

Upotreba nasilja u terorističkoj akciji obično nije impulsivna reakcija već je promišljena. Žrtve terorizma su obično civilni, a ne politički ili vojni akteri, a počinitelji obično nisu standardne vojne i uniformisane

snage. Važniji cilj od štete direktno izazvane nasiljem je da se izazovu određeni politički efekti. Ujedinjene nacije posmatraju terorizam kao kriminalan čin počinjen sa namjerom da izazove smrt ili povrede, te uzme ljude za taoce a sa ciljem izazivanja terora ili haosa u javnosti, ili da izazove određene reakcije od strane određenih pojedinca, grupa, organizacija, država (United nations, 2004). Terorizam može biti počinjen od strane unutrašnjih snaga koje postoje unutar države, ili vanjskih koje operišu izvan tla svoje zemlje porijekla. Smatra se da značajnu ulogu u podsticanju terorizma imaju rani socijalizacijski uticaji, nasilno okruženje, problemi sa identitetom, privrženost određenim političkim ili ideološkim ciljevima, religijski fanatizam, veze pojedinca sa ekstremističkim grupama (Crenshaw, 2000).

Socio-psihološke karakteristike terorista

Većina eksperata smatra da postoji više tipova i kategorija ekstremista i terorista. Sageman (2004) je pokušao detaljnije ispitati karakteristike 172 terorista koji su bili uključeni u džihadističke terorističke napade krajem prošlog i početkom ovog vijeka. Ispitao je 17 varijabli koje je svrstao u tri kategorije: socio-demografske, psihološke i situaciono-društvene. Istraživanje je pokazalo da brojne karakteristike koje su bile atribuirane teroristima se nisu pokazale relevantnim. Nije se pokazalo, kao što se očekivalo, da su oni ekstremno siromašni, religiozni ili impulsivni. Uglavnom su dolazili iz srednje društvene klase, bili su obrazovani i iz stabilnih religioznih porodica. Odrasli su sa snažnim vrijednostima privrženosti za religiju i zajednicu. Nisu ispoljavali psihijatrijske poremećaje niti su imali izražene traume u djetinjstvu.

Slične nalaze u svom istraživanju je dobio i Bakker (2006). Nije ustanovio mentalne disfunkcije ili ličnosne poremećaje. Takođe, nije im bila svojstvena impulsivna agresivnost. Naprotiv, takav vid agresivnosti bi bio ometajući faktor za terorističke akcije koje su uglavnom veoma promišljene i isplanirane.

Ipak neke pravilnosti u karakteristikama terorista su uočene (Sageman, 2004). Kod mudžahedina je uočeno da su religiozno i društveno otuđeni od ostatka zajednice. Većina je postala članovima teorističke grupe zahvaljujući uticaju prijatelja. Smatra se da su socijalne veze upravo ključne za proces radikalizacije i uključivanje u terorističke grupe. Socijalna i emocionalna podrška, te razvoj zajedničkog kolektivnog identiteta su ključne u ovom procesu. Bakker (2006) navodi još neke karakteristike džihadskih terorista kao što su dogmatizam, ideološka i moralna rigidnost, te utopijski pogled na svijet. Pored toga prisutni su konfuzija identiteta, odbacivanje kolektivnog identiteta, snažan osjećaj nepravde te identifikacija krivaca za takvo stanje, dehumanizacija protivnika, neprijateljstvo prema njima, generalna frustriranost, odbacivanje modernih vrijednosti, spremnost da se umre za viši cilj, jaka ideološka i religijska uvjerenja, želja za osvetom itd. (Bakker, 2006; Borum, 2003; Pressman 2008)

Zaključak

Zajedničko za terorizam i ekstremizam je odobravanje ili upotreba nasilja, djelovanje protiv zakona, s tim što je kod terorista to obično drastičnije izraženo, te u većoj mjeri preneseno sa nivoa uvjerenja na nivo prakse. I jedno i drugo je motivisano određenom ideologijom po čemu se i razlikuju od standardnog kriminala koji je motivisan ličnom

korišću ili drugim ličnim motivima. Uzrok terorizma obično nije u ličnom poremećaju i psihijatrijskim oboljenjima. Oni nisu bolesni, siromašni ili izrazito agresivni. Njihove aktivnosti su brižljivo planirane, u skladu su sa njihovim ličnim moralnim sudovima.

Teorijska objašnjenja devijantnosti

Budući da ekstremistički stavovi i ponašanja spadaju u devijantna ponašanja, razmotrićemo i najznačajnija teorijska objašnjenja koja generalno tumače razne vidove ovakvih ponašanja. Većina unutrašnjih i spoljnih uzroka društveno neprihvatljivih ponašanja adolescenata u naučnoj se literaturi (npr. Milosavljević, 2004) obrazlaže u okviru različitih teorijskih učenja, koja se mogu klasifikovati u tri osnovna pravca, a to su: biološke, psihološke i sociološke teorije.

Biološke teorije

Biološke teorije u kriminologiji čine naučni pravci koji svoju zasnovanost baziraju na mišljenjima da su biološke predispozicije (urođene, nasljedne, organske, fiziološke karakteristike) osnovni kriminogeni faktori. Tako se razvilo više bioloških teorija proučavanja uzroka društveno neprihvatljivog ponašanja: antropološka, teorija nasljeda, endokrinološka, rasna itd. S vremenom, većina ovih teorija je osporena (prema Milosavljević, 2004).

Važnost bioloških faktora u kontekstu ekstremizma uglavnom se svodi na važnost pola. Naime, u većini ekstremističkih akcija, pogotovo na zapadu, muškarci u dvadesetim godinama su ti koji su najviše uključeni (Bakker, 2006). To se indirektno objašnjava sa većom impulsivnošću u tom periodu, sklonosti ka riziku, ličnom dokazivanju, osveti, očuvanju muškosti. U literaturi koja se odnosi na muslimanski ekstremizam ne ističe se toliko značaj ovih karakteristika. Uloga žena u ovom procesu je istaknutija ali uglavnom u podržavajućem smislu, budući da postoji malo poznatih slučajeva u kojima su one bile direktni izvršioci (AIVD, 2006).

Psihološke teorije

Uopšteno posmatrano, psihološke teorije na nekoliko načina objašnjavaju različite vidove devijantnih ponašanja, ali najčešće tako što ga dovode u vezu sa psihičkim osobinama ličnosti (prema Milosavljević, 2004).

Tako, predstavnici psihanalitičke teorije objašnjenja devijantnog ponašanja pronalaze u nedovoljnoj kontroli super-ega nad nagonima i instinktima, što dovodi do sklonosti čovjeka prema nasilju, razaranju i drugim oblicima neprilagođenog ponašanja (Siegel et al., 2006). Prema Adleru, osnovni uzrok takvog ponašanja je kompleks inferiornosti, koji se najčešće javlja kod osoba koje su imale nesretno djetinjstvo i uskraćene želje.

Teorija inteligencije asocijalno ponašanje čovjeka objašnjava kao posljedicu niske inteligencije i maloumnosti (Goddard, 1914; Shoemaker, 2005). Prema predstavnicima ove teorije, posljedica niske inteligencije,

a samim tim i niskog obrazovanja je neshvatanje društvenih normi, pa samim tim i olako upuštanje u razne nedozvoljene aktivnosti. Odnos prema normama se naglašava i u teoriji neprilagođenosti. Asocijalno i devijantno ponašanje osobe se objašnjava neprilagođenošću socijalnim normama društva i proistekloj potrebi za suprotstavljanjem prevlađujućim društvenim konvencijama i pravilima.

Predstavnici teorije frustracije (Dollard et al., 1939; Berkowitz, 1989). zastupaju stanovište da je agresivnost, pa i druga asocijalna ponašanja uvijek posljedica frustracije, odnosno reakcije pojedinca na lišavanje nečega u društvu, a posebno na iznevjerena očekivanja od društva.

U kontekstu ovih pristupa, dosta istraživanja je usmjereni ka detaljnijoj identifikaciji tipičnih karakteristika "terorističke ličnosti" po kojima se teroristi i ekstremisti razlikuju od ostalih ljudi. Fokus je uglavnom bio na iznalaženju različitih oblika patologije i psihijatrijskih poremećaja. Ipak, ti su pokušaji uglavnom bili neuspješni. Ovaj pristup ipak ne treba odbaciti jer još uvijek nije dovoljno istražen.

Društvene teorije

Uopšteno gledano, sociološke teorije se zasnivaju na prihvatanju bioloških i psiholoških osobina ličnosti, ali potenciraju različite društvene uzroke koji utiču na njeno formiranje, razvoj i ispoljavanje (Milosavljević, 2004).

Prema teoriji anomije, devijantnost se javlja kao posljedica neusklađenosti između društvenih okolnosti, te nesposobnosti pojedinaca da se adekvatno adaptiraju na njih. Posebno se misli na

okolnosti u kojima su društvene norme i moral kontradiktorni, poljuljani, obezvrijeđeni, haotični (Cohen, 1965).

Po teoriji diferencijalne asocijacije i identifikacije (Sutherland, 1939; Burgess and Akers (1966), koja se oslanja na bazične teorije učenja, uzroci kriminaliteta pojedinca u društvu se objašnjavaju preuzimanjem uzora iz problematičnih i kriminogenih grupa, putem neposrednog učešća u kriminogenom ponašanju ili preko kontakta s nosiocima takvog ponašanja. Utemeljivač ove teorije, američki sociolog Edward Sutherland smatra da se kriminalno ponašanje uči u procesu komunikacije, u interakciji s drugima, u malim povezanim grupama.

Hirschi (1969), autor teorije socijalne kontrole, koja se naziva još i teorija socijalne veze, polazi od teze da je asocijalno ponašanje posljedica slabljenja ili gubitka socijalnih veza između pojedinca i društva. Socijalna veza između pojedinca i društva se očituje kroz nekoliko elemenata: privrženost drugima, povjerenje u društvene institucije, vjerovanje u društvene norme, uključenost u prosocijalne aktivnosti. Život u nepovoljnim uslovima socijalizacije (npr. porodično nasilje), gdje se ostvaruju kontakti sa asocijalnim pojedincima i socijalnim grupama, kao i učešće u aktivnostima koje su u suprotnosti sa važećim konvencionalnim normama i vrijednostima, doprinose slabljenju socijalnih veza, što predstavlja faktor rizika za ulazak u svijet socijalne patologije.

Objašnjenje ekstremizma i radikalizma preko društvenih teorija je svakako najdominantnije u naučnoj literaturi. Kao najčešći faktori spominju se siromaštvo, neintegriranost određene grupe u zajednici, doživljaj diskriminisanosti i depriviranosti, segregacija. Nije potpuno

jasno da li su ovi faktori direktni uzročnici ili postoje još neki dublji ispod njih.

Odrednice ekstremizma

Različiti su uzroci koji dovode do ekstremizma mladih. Izdvojićemo nekoliko njih svrstanih u psihološke i socijalne odrednice.

Psihološke odrednice ekstremizma

Razvojne karakteristike adolescencije

Jedan od uzroka ekstremizma kod mladih su njihove godine i osobine koje ih krase u tim godinama, kao što su potreba za autentičnošću, dokazivanjem, željom da budu uključeni i prevaziđu sve prepreke. Vygotski (1984) ovo objedinjuje terminom „dominacija romantizma” za koji kaže da dominira kod mladih, a podrazumijeva njihovu sklonost ka preuzimanjurizika, avanturi, potraziza društvenim heroizmom. Potreba za originalnošću može biti dobra podloga za vaspitanje i obrazovanje, ali isto tako vrlo lako može prerasti u djela usmjerena protiv zajednice i društva. Vygotski takođe uvodi još jednu karakteristiku mladih koju je nazvao „dominacija truda”, a u vezi je sa sklonosću ka otporu i koja se najčešće manifestuje kao bunt protiv onih koji ih obrazuju i odgajaju. Želja mladih da ponekad nekontrolisano srljaju u neke stvari i događaje, može prerasti u njihovo uključivanje u neku grupu ili pokret (navijačka grupa, građanski pokret, klubovi ekstremnih sportova itd.) (Belikov, 2012). Ukoliko ovakve potrebe i nagon da budu aktivno uključeni nisu

zadovoljeni, može doći do protesta i ispada mladih (Erikson, 1996). To je posebno moguće i pogodno u društvu koje prolazi kroz društvenu tranziciju.

Traganje za identitetom

Kako smatra Erikson (1996), u mladosti dolazi do krize identiteta mladih ljudi koji je praćen društvenim, individualnim i ličnim opcijama i izborom koji mladi naprave. To je posebno vidljivo u društvu koje prolazi kroz određene transformacije, a tada mladi imaju dodatni sukob sa identitetom. Takođe, odbijaju društvene norme i vrijednosti, a u potrazi su za nekim drugim normama i vrijednostima koje su u suprotnosti sa onim društveno prihvatljivim. Često dolazi i do reakcije manifestovane formiranjem ekstremnih grupa ili pridruživanja nekoj već postojećoj. Ekstremizam može biti posljedica ugrožavanja socijalnog identiteta. Naime, prema Tajfelovoј teoriji socijalnog identiteta (1979), osoba je sklona svoju grupu favorizovati jer tako jača i samopoštovanje. Ukoliko osjeti da se javi prijetnja njegovom samopouzdanju ili grupi kojoj pripada, javlja se rivalitet i neprijateljstvo prema drugoj grupi ili kulturi. Dakle, doživljaj prijetnje od strane drugih grupa može dovesti do ekstremističkih reakcija, što je potvrđeno i u brojnim istraživanjima (Fein and Spencer, 1997).

Autoritarni sklop ličnosti

Sklonost ka nepokolebljivom poštovanju autoriteta unutar grupe, pretjerana briga o pitanjima statusa i moći, stereotipne procjene, netolerancija neizvjesnosti su odlike autoritarnog kompleksa ličnosti. Adornova (1950) teorija definiše da je karakteristika autoritarne ličnosti težnja da se kazni onaj ko narušava prihvatljive norme. A

kada se javi ta težnja da se kazni osoba koja to zasigurno i zasljužuje, autoritarna osoba nađe način da to i učini, a istovremeno sebe smatra moralnom zbog takve odluke. Kada su u pitanju mladi, njihove mete su najčešće ljudi različite rase, nacionalnosti, religije marginalizovane grupe, oni koji imaju drugačija politička ubjedjenja, ili čak oni koji slušaju drugačiju muziku, navijaju za neki drugi klub. Još jedna odlika autoritarne ličnosti je težnja za moć i neku višu poziciju. Ona vodi jačanju nacionalističkih stavova i istovremeno neprijateljstvu prema osobama druge nacionalnosti (Khukhlaev, 2011). „Krivac” za autoritarni kompleks je odrastanje u autoritarnoj porodici, te školovanje i obrazovanje u autoritarnoj školi.

Nesigurnost i ekstremizam

Društvene promjene i lični životni događaji ponekad utiču da se osoba osjeća nesigurno u sebi i po pitanju svog identiteta. Prema nesigurnost-identitet teoriji, lična nesigurnost može motivisati ljude da se poistovljete sa društvenim grupama, pogotovo onim koje obezbeđuju specifičan i poseban identitet, sa odgovarajućim normama i pravilima ponašanja.

Suštinski principi teorije jesu (a) osjećaji nesigurnosti, posebno u vezi s tim ko sam i kako se trebam ponašati, motivišu ponašanja usmjerena na smanjenje nesigurnosti; (b) proces kategorizacije sebe i drugih kao članova nekih grupa, učinkovito smanjuje nesigurnost jer pružaju socijalni identitet koji daje odgovore na neka od tih ključnih pitanja svrhe postojanja (Hogg, 2014). Pri tome, identifikacija je veća što je nesigurnost veća oko važnijih životnjih pitanja, te što je grupa posebnija i specifičnija po nekim svojim karakteristikama.

Ovi procesi mogu učiniti ekstremne grupe privlačnim, jer se predstavljaju kao sredstvo i način za redukciju identifikacione nesigurnosti (Hogg, 2014). Ljudi se mogu revnosno poistovjetiti sa specifičnim grupama koje imaju snažno i direktivno vodstvo te specifična ideološka uvjerenja koja su u skladu sa društveno uvriježenim. Ove hipoteze su potvrđene i u istraživanjima. Lična nesigurnost je bila uzrok što su se studenti snažnije poistovjećivali sa ekstremističkim protestnim grupama te podržavali radikalne akcije (Hogg, Meehan, & Farquharson, 2010). Veća nesigurnost među palestinskim muslimanima i Izraelcima je bila povezana sa većom podrškom palestinskim samoubilačkim bombaškim napadima (kod Palestinaca) ili agresivnim vojnim akcijama Izraelaca (Hogg & Adelman, 2013). U jednoj studiji je utvrđeno i da ljudi koji su u većoj mjeri bili usredotočeni na vlastitu smrt i šta se dešava poslije nje, snažnije su se identifikovali sa svojom nacijom (Hohman & Hogg, 2011).

Dakle, postoji dosta argumenata da nesigurnost može usmjeriti ljude prema ekstremističkim grupama. Sreća u nesreći je što je ponekad ulaz u ekstremne grupe težak i komplikovan, podrazumijeva zadovoljavanje određenih uslova koji mogu biti preteški, te se onda ljudi odlučuju za članstvo u nekim drugim grupama koje nisu nužno ekstremne.

Frustracija

Sklonost ekstremističkom ponašanju se javlja i uslijed nezadovoljstva nepovoljnim društvenim i ekonomskim statusom i situacijom koja kod mladih izaziva frustraciju. Finansijski problemi unutar porodice, loše stanje u školi, nezaposlenost, nemogućnost da napreduju u društvu, sve to izaziva frustraciju kod mladih osoba. Tu frustraciju

mladi ne mogu da ispolje ka uzroku frustracije što utiče na povećanje nivoa frustriranosti. Ova frustracija koju mladi suzdržavaju može onda biti usmjerena na nekog drugog, ranjivijeg od mlade osobe, poput migranata, beskućnika, itd. Bitno je napomenuti da procjena stručnjaka ne navodi niske prihode u porodici kao uzrok ekstremizma mladih (Davydov, 2015). Na mlade veći uticaj imaju prevelika očekivanja koja im neko postavlja, ili kojima oni teže, a nisu u stanju da ih dostignu. Mladi krive vanjske faktore za svoju nezavidnu poziciju (nepravedni zakoni, nepravilna struktura u društvu, itd.), tako da se u nastojanjima da povrate i uspostave pravdu pridružuju nekim demonstracijama, pobunama i slično. Takođe, opravdanje za svoje ekstremističko ponašanje tražiće u određenoj ideologiji, iako ono neće biti uzrokovano njome. Takođe, kako bi zadovoljili svoje potrebe sami će kreirati ekstremističke situacije (Gromov, 2007).

Relativna depriviranost

Relativna depriviranost se javlja kada osoba percipira da druge osobe imaju više od nje što utiče na inferiorniji materijalni, kulturološki i socijalni status (Runciman, 1966). Depriviranost se javlja: nakon perioda blagostanja nakon kojeg nastupi stagnacija; kada se čini da se bogatstvo sopstvene grupe smanjuje dok se bogatstva drugih poboljšavaju itd. (Dalgaard-Nielsen, 2010). Nekoliko studija je potvrdilo da je osjećaj depriviranosti plodno tlo za nastanak ekstremizma i radikalizma (Weine et al., 2013). U tim istraživanjima su prikazani i podaci da je kod muslimana izraženiji osjećaj depriviranosti i nejednakosti što je osnova za ogorčenje i frustraciju.

Socijalne odrednice ekstremizma

Neintegrisanost grupa

Neuspješna integracija određene grupe u društvu može takođe dovesti do radikalizacije. To je još jedno objašnjenje za muslimanski radikalizam pogotovo u Evropi, iako podaci o brojnim uspješnim pojedincima, ne potkrepljuju ove tvrdnje (Jenkins, 2007). U jednoj od rijetkih etnografskih studija provedenih u Europi (Wiktorowicz, 2004) o radikalnim muslimanskim grupama, pruženi su dokazi da diskriminacija može biti osnova za promjene identiteta u smislu njegove radikalizacije. Kada društvo odbaci ili izoluje određene grupe ili pojedince, postoji opasnost da će oni svoje utočište pronaći u radikalnim i ekstremističkim grupacijama. Međutim, ovo istraživanje je sprovedeno na manjem uzorku te se ne može generalizovati.

U kontekstu važnosti (ne)integrisanosti u zajednici, ispitivan je efekat enklavizacije, tj. izolovanog i odvojenog življenja od ostatka zajednice (Cantle, 2001). U nekim studijama pokazalo se da enklavizacija može da ima ograničenu ulogu u procesu radikalizacije (Varady, 2008), dok neke ukazuju da stambeni vid segregacije igra veoma značajnu ulogu (Macey, 2008).

Zaključujemo da depriviranost i neintegrisanost imaju ulogu pozadinskih faktora ali ne i uzročnu. Oni podstiče pojavu drugih rizičnih faktora ali ne moraju biti nužan uslov za pojavu radikalizacije.

Politički odnosi

U literaturi postoji konsenzus o važnoj ulozi političkih odnosa, konflikta i kriza kao faktora koji objašnjavaju procese radikalizacije širom svijeta. Ovo je pogotovo izraženo u zemljama koje su direktno bile uključene u konflikte na Bliskom istoku kao što su Velika Britanija, SAD i druge. Učešće ovih svjetskih sila u konfliktima u drugim zemljama, izazivalo je nezadovoljstvo dobrog dijela stanovnika u tim zemljama koje je brojne i usmjerilo ka ekstremističkim pokretima. Politički faktori svakako ne ignoriraju druge faktore koji utiču da neki stanovnici tih zemalja ostaju ekstremisti, dok drugi ne (Sageman, 2008).

Kultura nasilja

Iako civilizovano društvo ne priznaje nasilje, kultura nasilja i dalje postoji, za njega se traže opravdanja i snažan je faktor koji potiče ekstremizam (Davydov, 2015). U vezi je sa autoritarnim tendencijama i prepoznaće nasilje kao društvenu vrijednost, temelj statusa u društvu i kao način rješavanja problema. Nivo slaganja sa vrijednošću nasilja kod ekstremista je veoma izražen, a uvjerenja su da nema koristi od prikrivenog nasilja već da ono treba biti direktno fizičko nasilje. Na kulturu nasilja utiče niz faktora – porodica, vršnjaci, uticaj medija, obrazovanje (posebno izučavanje istorije koja stavlja akcenat na nasilje i vojne događaje).

Uloga socijalnih veza i mreža

Jedan od najkonzistentnijih nalaza istraživanja je da su ekstremizam i radikalizacija grupni fenomen, nastali kao proizvod socijalnih uticaja i indoktrinacije unutar referentnih grupa. Odvija se na sličan način kao i

drugi vidovi grupnih „epidemija”, pri čemu grupni pritisak igra ključnu ulogu. Ekstremizam zavisi od toga koliko vršnjaci prihvataju takve ideje i stepen u kojem smatraju da su vrijedne oponašanja (Demos, 2010). Radikalizacija i ekstremizam mogu da nastanu unutar malih mreža prijatelja i rođaka koji se samoorganizuju u radikalne grupe, a takođe i kao rezultat organizovanih procedura regrutovanja od vrha prema dole koje su sprovodile različite radikalne grupe. Brojni grupni mehanizmi kao što su socijalizacija, grupna polarizacija i izolacija, socijalna facilitacija, vršnjačka povezanost i pritisak, mogu pojačati indoktrinaciju i podstaći nasilni ekstremizam. Pitanje koje ostaje bez odgovora je da li ovi grupni procesi mogu bilo koga pretvoriti u nasilnog ekstremista? Bouhana i Wikström (2008) smatraju da je uloga grupne dinamike svakako važna u objašnjavanju ekstremizma, ali da različiti individualni razvojni procesi upućuju pojedince prema određenim grupama. Grupe su te koje pružaju osjećaj pripadnosti, nagradivanja, statusa, samopoštovanja, osjećaj rizika, uzbudjenja itd. (Crenshaw, 2003).

Internet

Ljudski kontakt je i dalje presudan u širenju ekstremističkih ideja, ali svakako da to internet dodatno olakšava. Ovo je pogotovo slučaj kada je u pitanju veća međunarodna grupa. Tada internet postaje glavno sredstvo širenja ideologije i ideja. U slučaju imigrantskih ekstremističkih grupa, internet takođe ima važnu ulogu. Imigranti koji su doselili u novu zemlju, preko interneta održavaju veoma bliske veze sa izvornom kulturom, što usporava proces njihove integracije i usvajanja normi nove kulture.

Uloga religije u procesu radikalizacije i ekstremizma

Religija može imati važnu ulogu u radikalnim i ekstremističkim aktivnostima. Syjedoci smo i da razne ekstremističke i terorističke grupe i organizacije u svom nazivu imaju religijske termine. Nasilna radikalizacija i terorizam često nalazi svoje utočište i opravdanje u određenom tumačenju različitih religija. Na primjer, među počiniocima bombaških napada u Velikoj Britaniji utvrđena je veza intenziviranja radikalnih stavova i ponašanja, sa jačanjem religijskih uvjerenja (Awan, 2007). Među zatvorenim islamskim teroristima, religiozna uvjerenja su se pokazala kao glavni motivišući faktor uključivanja u islamski terorizam (Sageman, 2005; Wadgy, 2007). Empirijske studije su takođe ukazale na potencijalnu vezu religije i radikalizma. U jednoj od rijetkih studija Ansari i saradnici (Ansari et al., 2006; Silke, 2008) su ustanovili da je religijski identitet imao veliki uticaj na stavove. Ispitanici koji su smatrali da je njihov primarni identitet religijski identitet, imali su pozitivnije poglede na sveti rat, terorizam, nasilje, samoubilačke akcije u odnosu na one ispitanike čiji je dominantni identitet bio sekularan. Brojne su i studije koje ukazuju na vezu religioznosti i većih predrasuda, fundamentalizma, netolerancije, etnocentrizma itd. (Allport i Ross, 1967; Altmeyer, 2003; Turjačanin et al., 2010; Dušanić, 2007a; Dušanić, 2007b; Dušanić, 2007c). Altmeyer je zaključio da religiozni fundamentalisti znatno manji broj ljudi doživljavaju kao pripadnike „svoje grupe”, tj. doživljavaju ih u većoj mjeri kao „tudine”, isključiviji su i skloniji socijalnoj kategorizaciji.

Autori koji su se protivili kritikama Islama kao faktora radikalizma, isticali su nekoliko kontraargumenata. Prema njima, većina muslimana je umjerena u svojoj vjeri i nije dio radikalnog i nasilnog islama (Abbas, 2007; Githens-Mazar, 2008). Pored toga ističe se da je i sam islam

ispunjeno raznolikostima i pluralizmom (Demos, 2006). Ti autori smatraju i da su terorističke akcije prevashodno političkog karaktera, a ne religijskog (Abbas, 2007), jer su, kako napominje i Vertigans (2007), širom muslimanskog društva pojmovi poput džihada i mučeništva sada ugrađeni u društveni i politički diskurs.

Pitanje kako religija utiče na ekstremizam i radikalizaciju još uvijek je otvoreno, dobrim dijelom i zato što nije urađeno dovoljno empirijskih istraživanja ili su rađena na malim uzorcima. U nastavku ćemo predstaviti neka od objašnjenja, kako religija doprinosi ekstremizmu, nasilju i drugim pojavama koje su u suprotnosti sa principima bazičnih religijskih spisa.

Zloupotreba religije je u najvećoj mjeri posljedica deklarativnog karaktera religioznosti kod većine tzv. vjernika iz čega proizilazi religijsko neznanje, površno razumijevanje vjerskih spisa ili njihovo pogrešno interpretiranje. Religiozne osobe koje su površno ili nikako proučavale vjerske spise, često tumače određenu temu tako što iz konteksta izvuku određeni citat i onda na osnovu toga izvlače opšte zaključke i pouke. Međutim, istina se često ne zasniva na činjenicama već na njihovom skladu te otuda i brojne religijske zablude. Takve osobe su podložne i raznim manipulacijama koje im podvaljuju samozvani religijske učitelji. Iako bi ljubav po mnogim spisima trebala biti glavni i vrhovni religijski princip, zbog površnog pristupa vjerskim učenjima, religiozni su spremni da se mrze i ratuju zbog banalnih razlika u ispoljavanju vjere.

Pored toga jedno od objašnjenja leži u religijskom vrijednosnom sistemu koji daje unikatne odgovore na najdublja pitanja o postanku i kraju svijeta, određuje vrijednost svakom objektu ili ponašanju,

determiniše šta je sveto, a šta pogrešno, šta treba biti nagrađeno, a šta kažnjeno. Religija može da utiče na odnos prema brojnim životnim pitanjima (na primjer, zdravlje, prava žena, seksualnost, brak itd.) što je svakako platforma za pozitivan ili negativan odnos određene religijske grupe prema drugim raznim grupama, u zavisnosti kakav je njihov odnos prema tim diskutabilnim pitanjima.

Neprijateljstvo neke religiozne grupe prema drugim grupama, može biti i posljedica realnog ili nerealnog straha od tih drugih grupa. Dakle, ekstremizam je mehanizam i odraz želje za očuvanjem identiteta, teritorije i sl. Ovo je posebno izraženo danas kada smo svjedoci rastućih vjerskih tenzija između hrišćana i muslimana u svijetu.

Religija može da facilitira neprijateljstvo ukoliko sadrži vrijednosti i ideje o izabranoj i privilegovanoj zajednici, ističući razlike u odnosu na „druge“ koji nisu dio te zajednice (Appleby, 2000). Rizična postavka za genezu neprijateljstva je uvjerenje da određena religija daje ekskluzivnu i apsolutnu istinu, te da su druge pogrešne i štetne po ljudski rod (Silberman, 2005). Kroz klasične propagandne „spinove“ sopstvenoj i drugoj strani se pripisuju potpuno pristrasni pozitivni ili negativni atributi. Tako se često koriste izrazi koji ublažavaju sam nasilni čin poput: „sveti rat“, „sveti čin“, „božanska žrtva“... Kamufliranje, relativizacija i moralno opravdavanje sopstvenih negativnih djela, obično prati dehumanizacija one druge, protivničke strane. To podrazumijeva da se drugoj strani oduzimaju ljudski kvaliteti, dodaju negativni atributi kao što su satana, apokaliptična zvijer i sl., što dodatno podstrekava neprijateljstvo prema toj grupi.

Religija može biti povezana sa nasiljem i kroz forsiranje misionarstva i uvjerenjima da je obaveza da se određena religija proširi po čitavom

svijetu. Iz uvjerenja da je "naša religija" jedina ispravna obično proizilazi namjera da se ta religija proširi što šire, tj da se drugi preobrate u tu religiju. Tokom tog procesa često su korištene nasilne metode, a često je dolazilo i do povratne nasilne reakcije od onih koji su trebali biti preobraćeni.

Da zaključimo, religija može biti osnova za ekstremističko djelovanje. Nešto što po definiciji treba da povezuje ljude, može da ima i drugu stranu medalje. Vjerski spisi pozivaju na ljubav, mir, praštanje, ali brojne religiozne norme mogu biti izokrenute i zloupotrebljene što za ishod ima predrasude, konflikte, nasilje i ratove.

Modeli geneze ekstremizma i terorizma

U narednom tekstu navećemo različite modele preko kojih se pokušava objasniti dinamika razvoja ekstremističkih i terorističkih grupa te ulaska u njih. Većina tih modela je rezultat praktičnih programa i terenskih istraživanja u okviru kojih su analizirane konkretne ekstremističke i terorističke grupe i pojedinci.

— Model piramide

Christmann (2012) navodi da je model piramide kreiran od strane ACPO (engl. „Association of Chief Police Officers“). Njegova karakteristika je da se ekstremizam objašnjava tako što je na višim nivoima simboličke

piramide manji broj ljudi, ali sa ekstremnijim stavovima i ponašanjima. Postoje četri nivoa piramide. Na vrhu, na četvrtom nivou su aktivni teroristi. Na trećem su oni koji podržavanju njihove postupke i pružaju im podršku. Oni inspirišu i nivo ispod (nivo dva) na kojem su oni koji su podložni ovakvim uticajima. Na nivou jedan je šira zajednica, mada nije jasno objašnjeno koliko široka je ta zajednica i ko se sve pod njom podrazumijeva. U ovom modelu nije jasnije objašnjeno kako osobe iz donjeg nivoa piramide prelaze u više nivoe i postaju radikalniji. U ovom modelu se implicitno prepostavlja linearni odnos između procesa radikalizacije i učestvovanja u terorizmu. Ova prepostavka je bila i predmet kritika da je radikalizacija više nepredvidiva i složena nego što je linearan proces (Bartlett, Birdwell, King, 2010).

Četverofazni proces radikalizacije

Njujorški odjel policije (prema Christman, 2012) je analizirao 11 slučajeva terorističkih akcija Al Qaide i ustanovili su četiri faze u nastanku ovih akcija.

Preradikalizacija podrazumijeva životnu situaciju osobe prije radikalizacije i usvajanja ekstremne islamske ideologije. Ovu životnu situaciju čine sve one karakteristike koje pojedince ili grupe čine ranjivim i lakše podložnim negativnim uticajima terorističkih grupa.

Samo-identifikacija je faza istraživanja radikalnog islama, povezivanja sa istomišljenicima i usvajanja nove ideologije kao svoje. Okidači koji ubrzavaju ovaj proces mogu biti ekonomskog karaktera (npr. gubitak posla), socijalnog (doživljaj otuđenosti, percepcija diskriminiranosti),

političkog (međunarodni sukobi) ili pak personalnog (gubitak u porodici).

U trećoj fazi, fazi indoktrinacije pojedinac jača svoja vjerovanja i u potpunosti usvaja ekstremnu ideologiju. Smatra da postoje okolnosti i potreba da se poduzmu određene akcije u smijeru jačanja njihove ideologije. Ovu fazu obično podstiče spiritualni vođa koji interpretira smisao ideologije i podstiče na akcije. Takođe, sve veća je uloga uticaja grupe na pojedinca, sa kojom se pojedinac sve više i poistovjećuje.

Faza džihadizacije je posljednja operativna faza radikalizacije u kojoj članovi grupe prihvataju obavezu da će učestvovati u džihadu, opredjeljujući se kao „sveti ratnici“ ili tzv. „mudžahedini“. U ovoj fazi grupa je spremna da planira i izvršava teroristički napad.

Treba napomenuti da sve navedene faze nisu neizbjegne i ne moraju da nužno vode jedna drugoj. Pojedinac u svakom trenutku može da napusti ovaj proces, ali isto tako početne faze radikalizacije su predispozicija da se bude upleteno u konkretnе terorističke akcije.

Model Marca Sagemana

Sageman (2004, 2007) je analizirajući pripadnike Al Qaide predložio takođe četverofazni proces radikalizacije.

Prvu fazu karakteriše osjećaj bijesa, percepcija da je svijet nepravedan, da su moralna načela narušena. To može biti podstaknuto nekim konkretnim događajem u svijetu, na primjer, napadima na neke države od strane velikih sila, stradanja određenih naroda ili religija i sl.

Na ovu fazu se nadovezuje faza specifične interpretacije svijeta, da su, na primjer, određena dešavanja smišljeno usmjereni protiv određene grupe, da imaju za cilj „rat protiv islama“ itd.

U trećoj fazi se interpretacija svijeta povezuje sa ličnim iskustvima. Na primjer, zavjera protiv islama se potkrepljuje ličnim iskustvima sa diskriminiranošću i izolacijom. Ovo je izraženije ukoliko su ekonomski uslovi u društvu lošiji.

Četvrtu fazu karakteriše mobilizacija putem mreža, foruma, portala preko kojih dolazi do veće interakcije među potencijalnim simpatizerima i još većeg nezadovoljstva trenutnim stanjem te veće homogenosti među istomišljenicima. Sageman ističe da su ovo četiri glavne faze u procesu radikalizacije ali i on ističe da sve ne moraju biti nužne i neizbjegne.

Model procesa regrutacije

Oslanjajući se na Sagemanov rad, Taarnby (2005) prikazuje strukturu procesa regrutacije ekstremista i terorista koji karakteriše strukturu Hamburške ćelije koja se pojavila prije 11. septembra 2001. Taarnby napominje da je ovaj proces sadržavao sljedeće elemente:

- doživljaj ličnog otuđenja i marginalizacije;
- duhovna potraga;
- proces radikalizacije;
- susret i druženje sa istomišljenicima;
- postepeno izolovanje od zajednice i formiranje grupe/ćelije;
- prihvatanje nasilja kao legitimnog političkog sredstva;

- veza sa vođom;
- operativne akcije.

Gillov etapni model

U sličnom prikazu, Gill (2007) nudi model staze koju pojedinci prolaze do faza kada postaju bombaši samoubice. Model predlaže četiri ključne faze na putu samoubilačkog bombaškog napada:

1. Proces socijalizacije tokom koje šira zajednica i specifični socijalizacijski faktori daju podršku terorizmu i nasilju;
2. Događaj koji može motivisati pridruživanje ekstremističkoj organizaciji;
3. Neke postojeće porodične ili prijateljske veze koje olakšavaju proces regrutacije;
4. Radikalizacija u grupi putem internalizacije grupnih normi i vrijednosti grupe.

Gill (2007) smatra da se sve faze uzajamno nadopunjaju, te da svi teroristi iskuse ove faze ali da se redoslijed razlikuje od slučaja do slučaja.

Model po analizi „Al-Muhajiroun“ pokreta

Wiktorowicz (2004) stavlja veći naglasak na ulogu koju društveni uticaj ima u pridruživanju radikalnim islamskim grupama. Autor je vodio opsežno terensko posmatranje transnacionalnog islamskog

pokreta Al-Muhajiroun. To je militantna selefijsko-džihadistička mreža stacionirana u Velikoj Britaniji koja podržava upotrebu nasilja za ostvarenje svojih ciljeva i učestvovala je u terorističkim akcijama. I u ovom pristupu se navode četiri faze radikalizacije.

- 1.** Faza kognitivnog otvaranja tokom koje osoba postaje zainteresovana za nove ideje i poglede na svijet;
- 2.** Traženje smisla života u religiji;
- 3.** Usklađivanje ličnih uvjerenja sa stavovima i idejama radikalne grupe;
- 4.** Faza socijalnog uticaja i indoktrinacije od strane radikalne grupe kojom se utiče na vrijednosti i identitet pojedinca.

Prve tri faze su neophodni uslovi za četvrtu jer se za pridruživanje grupi podrazumijeva kognitivna otvorenost te prihvatanje normi pokreta. Vrijednost Wiktorowiczevog pristupa je da za razliku od mnogih drugih modela pruža empirijski zasnovanu studiju radikalizacije.

Model „Stepenište terorizma”

Moghaddam (2007) pruža sofisticiraniji pristup razumijevanja samoubilačkog terorizma, u kojem se ne naglašavaju faze već se koristi analogija sa sužavanjem stepeništa. To podrazumijeva tri nivoa: pojedinačni (dispozicijski faktori), organizacioni (situacijski faktori) i sredinski (socio-kulturni, ekonomski i politički). Moghaddamova metafora je stepenište smješteno u zgradi u kojoj većina živi u prizemlju, sve manji broj ljudi je na višim spratovima, a vrlo malo njih doseže vrh zgrade. Kretanje na svakom spratu karakteriše određeni

psihološki proces i što se više uspinjete stepenicama, tako se put sužava i sve teže je izabrati neki drugi krak ili vratiti se.

Moghaddam (2007) predstavlja karakteristike pet spratova koji su metafora terorizma:

Prizemlje- Psihološka interpretacija postojeće društvene situacije

U ovoj fazi može da dođe do stvaranja predispozicije za terorizam kroz percepciju uskraćenosti, nepravde, te ugroženosti socijalnog identiteta kroz procese globalizacije i ekspanziju zapadne kulture i vrijednosti.

Prvi sprat - Percepcija opcija za borbu protiv nepravde

Oni na prvom spratu imaju percepciju da su socijalno izolovani i isključeni iz društvenog odlučivanja, te da su formalni društveni akti i procedure nelegitimni i nepravedni. Za ovakvo stanje se obično nalaze krivci u nekim drugim pojedincima i grupa.

Drugi sprat - Usmjeravanje nezadovoljstva i agresivnosti

Ovaj sprat karakteriše usmjeravanje agresivnosti, koja je još uvijek samo na verbalnom nivou, prema određenim pojedincima i grupama koji se krive za loše i nepravedno stanje u društvu.

Treći sprat - Moralni angažman

Na ovom nivou teroristička organizacija vrši uticaj na pojedinca sa porukom da ciljevi opravdavaju sredstvo, a koriste se i drugi mehanizmi pritiska kao što su zastrašivanje, izolacija te podsticanje pripadnosti terorističkoj grupi.

Četvrti sprat - Kategoričko mišljenje i davanje legitimitea terorističkoj organizaciji

Popeti se na četvrti sprat znači ući u terorističku organizaciju. U ovoj fazi pojedinci ulaze u svijet terorizma i dijele okruženje na terorističku organizaciju i njene neprijatelje, na „mi i oni”. Podstiče se sve veća izolacija od šireg društva. Što se više vrše pritisci poslušnost je sve veća kao i mogućnost za teroristički akt, a sužava se mogućnost za napuštanje grupe.

Peti sprat – Terorističke akcije, čin i mehanizmi zabrane sprečavanja

Peti sprat je posljednji korak ili operativna faza, regruti uče psihološke vještine kako da prevladaju inhibicije koje ih koče prilikom planiranja i vršenja terorističkih postupaka. Neke od tih vještina su:

- cilj se poistovjećuje sa neprijateljem;
- preuveličavanje međugrupnih razlika;
- sprečavanja bilo kakvih inhibicijskih mehanizama.

Moghaddam je saglasan da su mnogi bombaši samoubice motivisani željom za osvetom, zbog ličnog gubitka ili doživljaja socijalne nepravde.

Međutim, samoubilačke akcije takođe mogu biti motivisane iz obaveze da se slijede vrijednosti porodice, zajednice ili religije, a nečinjenje se percipira kao izdaja idealja. Konačno, stanje u okruženju pruža uslove koji mogu dovesti do političkog i vjerskog nasilja.

— 12 faktora političkog ekstremizma prema McCauley i Moskalenko

McCauley i Moskalenko (2008) identifikovali su 12 faktora ekstremizma koji djeluje na tri nivoa: pojedinačnom, grupnom i masovnom. Prvih pet faktora i mehanizama pripadaju individualnom domenu, sljedeća četiri grupnom, a posljednja tri masovnom.

1. *Individualna radikalizacija uslovljena ličnim gubicima i ličnom viktinizacijom*

Ovaj prvi mehanizam odnosi se na ulogu koju lični gubici imaju u procesu radikalizacije. Autori navode niz slučajeva uključujući samoubilačke napade u kojima je osveta za gubitak voljene osobe bila motiv za te napade.

2. *Političko nezadovoljstvo*

Političko nezadovoljstvo izazvano nekim nepravednim događajem u društvu, takođe može usloviti ekstremizam. Na primjer, maltretiranje neke osobe od strane policije na rasnoj ili nacionalnoj osnovi može dovesti do radikalizacije pripadnika te ugrožene grupe.

3. Pridruživanjem ekstremističkoj grupi

Pridruživanje radikalnoj grupi je spor i postepen proces, počevši od malih zadataka koji vode do sve većih i odgovornijih.

4. Pridruživanje radikalnoj grupi zbog uticaja bliskih osoba

Osoba se regrutuje u radikalne grupe putem ličnih veza, preko prijatelja, porodice, intimnih partnera koji su već članovi ili simpatizeri tih grupa.

5. Identifikacija sa grupom i grupni ekstremizam

Unutar same grupe dolazi do radikalizacije i uslijed grupne polarizacije. Članovi se sve više identifikuju sa ideologijom grupe ne prihvatajući bilo kakve druge stavove.

6. Socijalna izolacija grupe

Što su više pod određenim pritiskom ili prijetnjom u grupama se razvija veća unutargrupna kohezivnost i internalizacija grupnih vrijednosti.

7. Grupni ekstremizam radi privlačenja veće podrške

Ekstremnije akcije se mogu poduzimati i da bi ekstremne grupe na taj način privukle više sljedbenika od suparničkih grupa. Autori navode niz primjera ove pojave iz IRA-a i drugih nacionalističkih grupa.

8. Ekstremizam uslovljen upotrebom sile od strane državnih organa

Do dodatnog ekstremizma dolazi da bi se članovi ekstremnih grupa uspješno suprotstavili državnoj sili i nasilju koje je upotrijebljeno.

9. Uloga unutargrupnog rivaliteta

U ovoj varijanti do zaoštravanja situacije dolazi uslijed rivaliteta i sukoba između različitih frakcija unutar jedne grupe pri čemu svaka podgrupa pokušava da dokaže svoju ulogu i superiornost, a to za rezultat ima rizičnija ponašanja i akcije.

10. Vanjske prijetnje i masovni ekstremizam

Prijetnje izvan grupe mogu da vode do radikalizacije jer dovode do veće grupne kohezivosti, poštivanja vođa, te sankcije za neistomišljenike.

11. Ekstremizam i mržnja prema drugim grupama

Masovni ekstremizam prati dehumanizacija druge strane i neprijatelja. Na taj način se lakše opravdavaju svi postupci prema neprijateljskoj strani ukučujući i one brutalnije.

12. Mučeništvo i ekstremizam

Radikalizaciju prati i kreirenje atmosfere i imidža da su članovi ekstremne i radikalne grupe izvjesna vrsta mučenika koja se bori za određeni sveti cilj. Ova vrsta „patetičnog“ imidža dodatno utvrđuje uvjerenja ekstremista da su na „pravom“ putu.

McCauley i Moskalenko (2008) zaključuju da ni ovaj popis odrednica ekstremizma i radikalizma nije iscrpan te da sigurno postoje i drugi mehanizmi koji tek trebaju biti identifikovani.

X X X

Svi ispitivani modeli imali su malo konkretnih podataka o tome koliko dugo traje proces radikalizacije. Studija NYPD pokazuje da se radikalizacija odvija postepeno tokom dvije do tri godine. Međutim, Reinares (2006), analizirajući profil uhapšenih terorista džihadista u Španiji, procjenjuje da je proces radikalizacije duži i da je trajao bar 10 godina prije njihovog hapšenja.

Karakteristike ekstremista i terorista

U potrazi za individualnim faktorima ekstremizma, dobijeni su rezultati koji se nisu očekivali. Tačnije, uglavnom nisu uočene neke posebne specifičnosti. U nekim studijama ističe se da je zajednička karakteristika islamskih ekstremista da su normalni tj. da nema ličnosnih poremećaja (Crenshaw, 2003; Gill, 2007; Horgan, 2008; Sageman, 2004; Silke, 2008). Teroristi koji su izveli napade u Londonu uglavnom su bili dobro integrисани u zajednice u kojima su živjeli. Analiza karakteristika četiri napadača je pokazala da ne postoji dosljedan ličnosni profil teroriste (The House of Commons report, 2006). Trojica su bili pripadnici druge generacije porodica iz Azije i Srednje Amerike, a jedan je bio Britanac. Neki su bili siromašni, a neki

dobrostojeći. Među njima je bilo onih sa porodicom ali i samaca. Neki su imali prošlost sitnih kriminalnih prestupa, a neki su bili bez ikakvog kriminalnog dosjeda. Postoje dokazi da su neki preživjeli određena zlostavljanja u djetinjstvu dok je kod drugih djetinjstvo bilo normalno i stabilno (Home Office, 2005).

Istraživanje britanske bezbjednosne agencije MI5 (engl. „Military Intelligence, Section 5“) koje je bilo zasnovano na analizi nekoliko stotina slučajeva koji su bili povezani sa ekstremističkim aktivnostima rezultiralo je zaključkom da nije moguće sastaviti tipičan profil „britanskog teroriste“. Većina ih je u zajednici bila neupadljiva i odražavala je karakteristike prosječnog stanovnika te zajednice (Guardian, 2008). MI5 nije identifikovao jednoličan obrazac po kojem se odvijao proces radikalizacije tih pojedinaca.

Sličan je zaključak i američke policije (NYPD, 2007) koja je vršila studiju pet grupa pod uticajem Al Qaide koje su učestvovalе u određenim terorističkim akcijama. Zaključili su da ne postoji tipični obrazac na osnovu kojeg bi se moglo predvidjeti ko će krenuti putem nasilnog ekstremizma. Slično je bilo u još nekim studijama. Bakker (2006) nakon analize socijalnih, ličnih i situacionih karakteristika više od 200 pojedinaca koji su bili umiješani u 31 slučaj džihadskog terorizma u Evropi, zaključuje da ne postoji standardni „džihadski terorista.“ Na neke jesu uticali prijatelji, porodica, bili su dio određenih socijalnih grupa, ali sa druge strane neki teroristi su djelovali potpuno samostalno, što otežava predikciju.

Nepostojanje dosljednog socijalnog i psihološkog profila ekstremista ukazuje da je proces radikalizacije i ekstremizma prilično promjenljiv.

Iako neki faktori mogu biti važni za uticaj na određenu osobu, kod drugih osoba oni mogu imati potpuno periferan značaj (Horgan, 2008).

Uprkos dominantnom konsenzusu o heterogenosti radikalnih ekstremista postoje i neke studije koje ukazuju na određene zajedničke karakteristike koje determinišu sklonost ekstremizmu (Bakker, 2006; Horgan, 2008).

Tako, nešto drugačijeg ishoda je istraživanje Lestera i saradnika (2003) koji ističu da ekstremisti ipak dijele neke zajedničke osobine ličnosti, navodeći konstrukt autoritarnosti. Problem je što je autoritarnost varijabla širokog spektra karakteristika, te je na osnovu nje teško vršiti predikciju, a i istraživanje ovih autora je bilo ograničeno samo na ekstremiste sa Bliskog istoka. Travis (2008) ističe da je većina ekstremista tokom svoje socijalizacije imala određene probleme koji su ih učinili ranjivim i podložnim za ekstremističke uticaje.

Horgan (2008) predlaže šest ključnih faktora rizika koji mogu biti predispozicija za umiješanost pojedinaca u terorizam i ekstremističke akcije.

To su:

- emocionalna ranjivost i doživljaj otuđenosti;
- nezadovoljstvo društvenom situacijom te dosadašnjim metodama političke borbe;
- identifikacija sa žrtvama iz redova sopstvenog naroda ili iskustvo lične patnje i žrtve;
- uvjerenje da nasilje nad državom i njenim simbolima može biti moralno opravdano;

- zadobijanje statusa i poštovanja u ekstremističkoj grupi;
- bliske društvene veze sa ljudima koji su povezani sa terorizmom, preko porodice ili prijatelja.

Horgan (2008) naglašava da je greška razmatrati faktore rizika izolovano jer nijedan nije u stanju adekvatno objasniti proces radikalizacije nasilja. Umjesto toga, trebali bismo ih smatrati korisnim okvirom za razumijevanje procesa kretanja prema nasilju.

Zaključak o odrednicama ekstremizma

Na osnovu svih ovih pristupa možemo iznijeti nekoliko zaključaka o karakteru političkog ekstremizma. Malo autora je razvilo model o uzrocima ekstremizma, a postojalo je i neslaganje da li je to uopšte moguće. Neki od tih autora su ukazali na određene predispozicije za pojavu nasilnog ekstremizma ali nisu detaljnije razradili uticaj i interakciju između tih faktora. Kod različitih ljudi, različiti su i mehanizmi i faktori koji ih podstiču, te ih je teško i predvidjeti. U svakom slučaju ti faktori se grubo mogu kategorisati u individualne, grupne i društvene. Suprotno nekim početnim očekivanjima, jači prediktori su iz grupno-društvenog domena, nego određeni ličnosni poremećaji. Kao gotovo redovan faktor ekstremizma je doživljaj da je svijet nepravedan, pogotovo prema njihovoj religiji, narodu, državi ili nekoj drugoj društvenoj grupi. Pored toga, naglašava se postojanje određenih negativnih događanja tokom odrastanja te uticaj referentnih grupa kao što su porodica ili vršnjaci. U manjoj mjeri su naglašene dosljedne psihološke karakteristike koje odražavaju profil klasičnog ekstremiste.

Uprkos postojanja različitih faza u procesu razvoja ekstremizma, sve studije se slažu da je prolazak kroz te faze determinisan i individualnim razlikama (na primjer, stepen religioznosti, lični problemi) te vanjskim okolnostima (na primjer, društveni konflikti, ratovi u nekoj zemlji, događaji koji su manifestovali diskriminaciju ili rasizam itd.). Navedene faze nisu nužno odvojene, mogu i da se preklapaju, a neke mogu i da izostanu.

Najuspješniji preventivni programi podrazumijevaju neformalne i spontane rasprave o važnim pitanjima u kojima učestvuju referentni pojedinci koji nisu iste ideološke orijentacije.

Kako prepoznati ekstremizam i ekstremiste?

Svaki sistematski pristup procjeni rizika mora da odgovore na set ključnih pitanja: koji ishod rizika se procjenjuje, koje podatke treba uzeti u obzir, kako uraditi procjenu rizika.

Koji ishod rizika se procjenjuje?

Terorizam, u širem smislu, sastoji se od bar tri faze: postati uključen, ostati uključen i ponekad isključivanje (Horgan, 2008; Horgan & Taylor, 2011). Dok sam čin terorizma podrazumijeva konkretnu akciju ili napad, osoba može biti uključena u ekstremizam i terorizam na različite načine. Direktna akcija je direktno učešće u terorističkom napadu

usmjerenom na ljudе ciljeve. Operativna podrška podrazumijeva planiranje, pomoć pri pripremi i realizaciji terorističkog napada, nabavku materijala za napad itd. Organizaciona podrška uključuje regrutovanje, prikupljanje sredstava, osmatranje, prenos informacija i medijsku strategiju. Logistička podrška obuhvata obezbjeđivanje finansijskih sredstava, hrane, smještaja, lažnih dokumenata, prevoza, komunikacione opreme. (Borum, 2015).

Pri procjeni rizika od nasilnog ekstremizma ima više izazova. Različite osobe mogu da predstavljaju različit nivo opasnosti za različite aktivnosti u različitom vremenskom periodu. Nadalje, faktori rizika, indikatori i korelati mogu da se razlikuju za različite načine uključivanja, dok tokom vremena različite uloge imaju različita značanje. Takođe, osobe uključene u terorizam često mijenjaju uloge i aktivnosti koje obavljaju u nekoj grupi.

Koje podatke treba uzeti u obzir?

Kada govorimo o tome koje podatke treba uzeti u obzir, Monahan (2012) tvrdi da bez identifikacije validnih faktora rizika, individualna procjena rizika od terorizma nije moguća. S obzirom da se termin „faktor rizika“ veže za epidemiologiju i javno zdravlje, na faktore rizika se gledalo kao na povećanu vjerovatnoću negativnog ishoda. U kontekstu procjene rizika od terorizma, faktore rizika treba gledati šire od povećane vjerovatnoće od negativnog ishoda. Faktori rizika su izvedeni iz podataka na nivou grupe i obično se smatraju nomotetičkim (zasnovanim na opštem znanju), a ne idiografskim (zasnovanim na znanju baziranom na specifičnom slučaju) elementima (Beck, 1953; Hermans, 1988; Lamiell, 2003; Robinson, 2011). Iako faktori rizika

predstavljaju opasnost (npr. godine), ne mora značiti da su oni i uzročnici (npr. nasilju). Po Kremeru i saradnicima (1997) faktor rizika je mjerljiva karakterizacija svakog subjekta u određenoj populaciji koja prethodi ishodu interesovanja i koja se može koristiti za podjelu populacija na dvije grupe (grupa visokog rizika i grupa niskog rizika) koje čine ukupno stanovništvo. Kada se govori o svrstavanju u jednu od ove dvije grupe, da bi za nekoga rekli da pripada grupi visokog rizika treba da postoji veza između određenih faktora (npr. da se pretplatio/pretplatila na neki radikalni magazin) i stvarne uključenosti (npr. da je učestvovao/učestvovala u nekoj terorističkoj akciji).

S obzirom na rigorozne kriterijume koji se koriste da se precizira šta jeste, a šta nije faktor rizika, nejasno je da li je identifikovanje snažnih pojedinačnih faktora rizika za terorizam moguće, a posebno da li se faktori koji potiču iz grupe mogu korisno primijeniti na pojedinačne slučajeve. Razna istraživanja pokazuju da je uključenost u akciju u kojoj osoba ima neku ulogu dinamična, kao i da su populacija i vrijeme (tajming) ključne varijable.

Kako uraditi procjenu rizika?

Ukoliko se ne koristi sistematski i strukturisan pristup, odluke koje bi se donijele ne bi bile ni tačne ni korisne. Jedan od alata karakterističan za savremeniju procjenu rizika bazira se na modelu Strukturne profesionalne procjene (engl. Structured Professional Judgement – SPJ). Na osnovu SPJ modela procjena je sistematičnija i pouzdanija što olakšava procjenu rizika. Sa pojavom SPJ procjena rizika od nasilja se više oslanja na empirijski zasnovanom nasilju, ima bolju usklađenost

između procjene rizika i upravljanja rizikom, sagledava i nomotetičke i idiografske faktore, a i više uvažava potencijalne uloge zaštitnih faktora u formulaciji faktora rizika (Carrol, 2007; Singh, 2012). Struktorna profesionalna procjena se po potrebi može modifikovati da bolje odgovori procjeni terorizma.

Kreiranje pristupa procjene rizika od terorizma

Pri primjeni strukturnog pristupa procjeni rizika od terorizma suočavamo se sa četiri izazova (Borum, 2015). Prvi izazov je mali broj empirijskih radova na tu temu. Postoji niz istraživanja na temu procjene rizika od nasilja, ali se isto ne može reći za rizik od terorizma. Drugi izazov je taj da se radikalne ideje i terorizam ne moraju nužno podudarati. Ankete koje su na značajnom uzorku realizovale organizacije poput Pev i Gallup sugerisu da na desetine miliona muslimana širom svijeta simpatišu militantni džihad, ali ih se samo nekolicina pridružila nekim nasilnim aktivnostima (Atran, 2010). Iako je veza između radikalnih ideja i terorizma prisutna, ona varira, te stoga treba razlikovati ideologiju od akcije. Treći izazov je taj da se uključenost pojedinca u terorizam može razviti na različite načine. Na ovaj proces utiče niz faktora, a krajnji rezultat je da je tokom određenog vremenskog perioda neka osoba postala aktivno uključena u terorizam. Četvrti izazov je to što je uključenost u terorizam vođena motivima, i to sa više njih, a ne samo jednim motivom.

— Integracija pristupa procjene rizika od terorizma

Procjena rizika povezanih sa terorizmom zahtijeva pristup koji spaja nomotetički i idiografski elemenata. To može da bude kombinacija SPJ alata, ali sa proširenim kategorijama. Važno je identifikovati koji su to faktori koji pojedinca guraju (push faktori), a koji ga uvlače (pull faktori) u terorističke akcije.

Pri procjeni rizika od terorizma i rizika od uključenosti u terorizam, može se pristupiti grupisanju faktora rizika i zaštitnih faktora u tzv. klastere, a ne predstavljati ih kao individualne ajteme. Na taj način neke od idiografskih varijabli bi se mogle procijeniti unutar grupe (grupacija), a ne samo između grupa (grupacija). Borum (2015) predlaže osam klastera, koje naziva ABC BASIC: emocije (affects/emotions), ponašanja (behaviours), kognitivni stil (cognitive style), vjerovanja/ideologija (beliefs/ideology), stavovi (attitudes), socijalni faktori (social factors), identiteti (identities) i kapaciteti (capacities).

Emocije, poput mržnje, ljutnje, ponižavanja, itd. su direktno ili indirektno uključene u političko nasilje i nasilni ekstremizam. Bilo koja od ovih emocija može da sruši psihološku barijeru ka nasilju.

Ponašanje u prošlosti može da pokaže kakvo će ponašanje biti u budućnosti. Na primjer, ne samo da nasilno ponašanje potencijalno povećava rizik od istog ponašanja u budućnosti, nego može dati objašnjenje zašto je ta osoba pristupila takvom ponašanju u prošlosti.

Iako su sadržaj i doktrina ekstremističkih ideologija različite, postoje stvari u kognitivnom stilu koje su zajedničke. Koncepti autoritarizma,

dogmatizma i apokalizma su karakteristike rigidnog kognitivnog stila u kom su ljudi pretjerano vezani za svoje ideje.

Vjerovanja i ideologije su najvidljivije odlike terorističkog ponašanja. Ideologija je ono što teroristima daje inicijalni motiv za akciju i utiče na razumijevanje i interpretaciju informacija, znakova i događaja.

Stavovi su bitna stvar koju treba procijeniti u procjeni rizika od terorizma. Stav nekog pojedinca prema terorizmu može ga ponukati na neku terorističku akciju.

Socijalni faktori imaju veliki uticaj na sklonost pojedinca za nasilno ponašanje i utiču na oslobođanje nasilnih ideja i akcija.

Identitet sadrži osnovna uvjerenja, prikrivena i izričita, koja definišu neku osobu, često uključujući mješavinu individualnih atributa i identifikaciju u grupama. Identitet je ono što čovjekovom ponašanju daje stabilnost i dosljednost.

Kapaciteti pojedinca (fizički, intelektualni i društveni), pristup materijalu i sredstvima, te specijalizovano znanje i vještine bitne su odrednica njegove uključenosti u terorističke akcije.

Razumijevanje/analiziranje rizika od uključivanja u terorizam može da se radi kroz sljedeće korake: analizu ponašanja u prošlosti, motivacionu analizu, analizu ranjivosti i analizu formulacije.

Prvi korak ka razumijevanju nečijeg ponašanja je ispitivanje prošlih obrazaca srodnog ponašanja. Od izuzetne važnosti je identifikovanje

ključnih događaja iz prošlosti nekog pojedinca koji su uticali na njegovo pridruživanje i uključenost u terorističke pokrete i akcije.

Ono što čovjeku daje motiv nije tako jednostavno i rijetko će biti jedan odgovor na to zašto se nešto desilo. Motivaciona analiza podrazumijeva analizu motiva, emocija, stavova, vjerovanja i situacionih faktora koji su uticali na ponašanje pojedinca.

Analiza ranjivosti uključuje identifikaciju ključnih unutrašnjih ili situacionih faktora koji doprinose „doživljaju ranjivosti”. Ranjivost utiče na pojedinca da je otvoreniji prema uključivanju u određenu grupu ili pokret.

Analiza formulacije je prikupljanje različitih dijelova kako bi se istražilo vjerodostojno objašnjenje za ponašanje pojedinca. Ovaj proces ide dalje od prepostavke da ima isključivo linearan odnos sa ishodom rizika.

Možemo zaključiti da je upravljanje rizikom temelj globalnih napora u borbi protiv terorizma. Ono što je poznato je da terorizam ima više oblika i pravaca, a da li će se, kada i na koji način pojedinac uključiti u terorističke akcije ne zavisi samo od toga da li je taj pojedinac radikalан i zagovornik nasilnog ekstremizma. Procjena rizika treba biti vođena sistematičnom metodom koja je empirijski utemeljena, orientisana na prevenciju i dovoljno fleksibilna da se prilagodi različitoj, nelinearnoj, dinamičnoj putanji akcije.

Mjerenje ekstremizma

Prilikom mjerenja ekstremizma naučnici se suočavaju sa različitim izazovima. Najveći je odabir uzorka, budući da većina ciljanih grupa često odbija da učestvuje u istraživanju ili ako i učestvuje upitno je koliko iskreno ispoljava svoje stavove. Postojalo je nekoliko pristupa ispitivanju rizika od pojave ekstremizma. U prvom kliničkom pristupu dominantan je bio nestrukturisani klinički intervju čije su glavne mane bila niska validnost i pouzdanost. U drugom pristupu korišteni su metodi sa kodiranim odgovorima i brojnim „statičnim“ varijablama poput socio-demografskih itd. Treći pristup (SPJ) je opisan kao integracija empirijskog znanja i profesionalne kliničke procjene. U SPJ protokolima se ispituju različiti faktori koji su obično svrstani u nekoliko domena kao što su: istorijski, kontekstualni, te individualni. Kroz protokol se procjenjuje prisustvo faktora rizika označavajući neki od nivoa: nisko, umjereni, jako. Po ovom principu je kreirano nekoliko upitnika. Hart i saradnici su pokušali da evaluiraju učinkovitost nekoliko glavnih mjera ekstremizma i srodnih pojava kao što su radikalizam i podrška terorizmu (Hart et al., 2017). Navećemo one najvažnije.

Instrumenti VERA i VERA 2

Jedan od poznatijih upitnika je „Procjena rizika od nasilnog ekstremizma“ poznatiji kao VERA koji je akronim od engleskih riječi „Violent extremism risk assesment“. Autor ovog upitnika je Pressman, a upitnik ispituje uvjerenja i stavove koji opravdavaju upotrebu nasilja kao legitimnog političkog čina (Pressman, 2009). Ovaj koncept

obuhvata 28 rizičnih i zaštitnih faktora svrstanih u pet domena: stavovi, kontekstualni, istorijski, zaštitni i demografski faktori. Ovi faktori su prema pomenutim autorima važne odrednice ekstremizma i terorizma.

Sa namjerom unapređenja određenih nedostataka instrumenta VERA, kreiran je i instrument VERA 2 (Pressman, Flockton 2012). Za razliku od prethodnog ovaj instrument nije bio usmjeren na islamski ekstremizam već je obuhvatao i sklonost ka različitim oblicima ekstremizma koji imaju veze sa nacionalizmom, ekoterorizmom, anarhizmom i raznim drugim ljevičarskim i desničarskim ekstremnim grupama. Ovaj instrument je obuhvatao srodne ali ipak nešto drugačije faktore (31) svrstane u domene: Uvjerenja i stavovi, Kontekst i namjera, Istorija i podobnlost, Privrženost i motivacija, Zaštitni faktori.

Navećemo primjere stavki koje obuhvataju pojedinačni domeni u instrumentu VERA 2.

Domen Uvjerenja i stavovi obuhvata:

- pravrženost ideologiji koja podrazumijeva nasilje;
- percepcija nepravde i žrtve nepravde;
- dehumanizacija odgovornih za nepravdu;
- negacija demokratskih principa i vrijednosti;
- doživljaj otuđenosti od zajednice;
- osjećaj mržnje, frustracije;
- nedostatak empatije za ljude koji ne pripadaju sopstvenoj grupi; itd.

Domen Kontekst i namjera obuhvata:

- upotreba promotivnih materijala ekstremističkih grupa;
- identifikacija pojedinaca i grupa odgovornih za društvenu nepravdu;
- podrška zajednice za upotrebu nasilja;
- direktni kontakt sa nasilnim ekstremistima;
- ljutnja i spremnost na nasilje;
- spremnost da se žrtvuje za svete ciljeve;
- namjera da se planiraju i pripremaju nasilne akcije;
- podobnost uticaju autoriteta i indoktrinaciji.

Domen Istorija i podobnost obuhvata:

- rano izlaganje nasilju;
- uključenost porodice i prijatelja u nasilje;
- ranija kriminalna prošlost;
- učešće u paramilitarnim obukama i programima itd.

Domen Privrženost i motivacija obuhvata faktore:

- veličanje grupnog nasilja;
- privrženost grupnoj ideologiji;
- narativi o važnosti određenih moralnih principa;
- težnja ka uzbuđenju i avanturi.

Domen Zaštitni faktori:

- odbijanje nasilja radi ostvarivanja ciljeva;
- konstruktivna politička uključenost;
- uključenost u nenasilne i neradikalne programe;
- podrška zajednice nenasilju;
- podrška porodice nenasilju itd.

Pored ovih domena i faktora ističe se i važnost demografskih faktora kao što su pol, brak i godine. Rizičnije okolnosti za ekstremizam su ako se radi o mlađim osobama muškog pola koje su kraće vrijeme u braku.

U studiji Pressman i Flockton (2014) ispitivana je predikabilnost instrumenta VERA i VERA 2. Uzorak su bili osvjedočeni teroristi, te ljudi koji nisu bili uključeni u terorizam. Rezultati su pokazali da postoje značajne razlike u zastupljenosti rizičnih faktora između ove dvije kategorije. Ove razlike su ustanovljene preko oba instrumenta, ali je veći stepen rizika kod terorista evidentiran preko instrumenta VERA 2 što može da ukazuje na njegovu veću osjetljivost i prediktivnu vrijednost.

MLG instrument

Instrument MLG (engl. „Multi-Level Guidelines“) je kreiran od strane Cook i saradnika (Cook, Hart, Kropp, 2014) i mjeri grupno bazirano nasilje kao i rizik od njegovog činjenja. To je nasilje koje sa namjerom prema određenim „drugima“ čini pojedinac ili grupa ljudi čije odluke i ponašanje su pod uticajem šire grupe kojoj pripadaju ili sa kojom se identificuju. Ovako definisano grupno bazirano nasilje obuhvata

terorizam, nasilje kriminalnih grupa, uličnih gangova, religijskih grupa i klanova, ideoloških grupa i sl. U drugoj verziji MLG instrumenta se procjenjuje 16 rizičnih faktora sa četiri nivoa: individualni, nivo individua-grupa, grupni nivo, nivo grupa-zajednica. Navećemo primjere faktora.

Individualni nivo

- problemi prilagođavanja;
- problematični stavovi;
- problemi sa mentalnim zdravljem.

Nivo pojedinac-grupa

- važnost grupnog identiteta;
- uloga i status nasilnika u grupi;
- negativni stavovi prema drugima koji nisu članovi grupe.

Grupni nivo

- istorijat grupnog nasilja;
- nasilne norme i ciljevi;
- kohezivnost grupe;
- snažno liderstvo u grupi.

Relacija grupa-zajednica

- grupa je izolovana od drugih uticaja u zajednici;
- nestabilan društveni kontekst;
- konflikti sa drugim grupama itd.

Instrument ERG 22+

Treći instrument ERG22+ (engl. “Structured Risk Guidance for extremist offending“) je kreiran na osnovu iskustava sa VERA i SLG, a u njegovom kreiranju najvažniju ulogu je imao Dean (Lloyd, Dean 2015). Instrument se najviše bavi faktorima koji podstiču učešće ljudi u terorizmu, pogotovo islamskom. Postoje 22 faktora svrstana u tri domena: Učešće, Namjera, Sposobnost. Navećemo primjere.

Učešće

- potreba da se ispravi nepravda koja postoji;
- potreba za identitetom, smisлом, pripadnoшćу;
- poteba за statusom;
- potreba za uzbudjenjem;
- potreba za dominacijom;
- podložnost indoktrinaciji;
- ideje o moralu;
- podrška porodice i prijatelja ekstremističkim ideologijama;
- uticaj grupe;
- mentalno zdravje.

Namjera

- identifikacija sa grupom;
- podjela okruženja na „mi“ i „oni“;
- dehumanizacija neprijatelja;
- podrška ideologiji da cilj opravdava svako sredstvo itd.

Sposobnost

- individualne kompetencije,
- pristup mrežama, fondovima;
- kriminalni istorijat.

Instrument HCR-20 V3

Ovaj instrument obuhvata pitanja koja ispituju rizik od pojave generalnog nasilja, dakle ne nužno rizika od terorizma i radikalizma (Douglas et al., 2013). Instrument obuhvata procjenu zastupljenosti 20 rizičnih faktora koji su razvrstani u tri domena.

Istoriski domen

- sklonost nasilju u prošlosti;
- veze sa drugim ljudima;
- zaposlenje;
- korištenje psihoaktivnih supstanci;
- poremećaji ličnosti;
- traumatska iskustva itd.

Klinički domen

- nasilne namjere;
- mentalni poremećaji;
- klinički tretman.

Upravljanje rizikom

- profesionalni planovi;
- socijalna podrška;
- suočavanje sa stresom itd.

Iskustva sa mjerama ekstremizma i radikalizma

Uobičajena procedura prilikom upotrebe ovih instrumenata je da se pažljivo odabere uzorak a onda da se na osnovu dobijenih rezultata procjeni nivo i vrsta rizika od eventualnog ekstremističkog i nasilnog djelovanja, te detektuju rizične grupe sa kojima se dalje planiraju i sprovode programi koji treba da spriječe nasilno ponašanje. Nivo i vrste rizika se obično dijele u nekoliko kategorija:

- a)** nisu prisutni rizični faktori;
- b)** djelimična prisutnost rizičnih faktora;
- c)** rizični faktori su definitivno prisutni.

Ovaj treći nivo o prisutnosti rizičnih faktora se takođe može gradirati na nekoliko podnivoa:

- rizik od nasilnog djelovanja je moguć u budućnosti;
- postoji rizik od mogućeg fizičkog nasilja opasnog po nečiji život;
- postoji mogućnost nasilja u veoma bliskoj budućnosti.

U istraživanju Borruma i saradnika (Borrum et al., 1999) se pokazalo da u instrumentu HCR – 20 oko 75% tvrdnji nije relevantno za procjenu rizika od nasilnog ekstremizma. Relevantnim su se pokazala pitanja koja su se odnosila na rana iskustva sa nasiljem, druženje sa asocijalnim pojedincima, nedostatak roditeljske podrške, (ne) sposobnost planiranja. Pressman (2009) navodi da u instrumentu VERA 12% tvrdnji, tj. tri tvrdnje su relevantne, a u instrumentu SAVRY njih sedam, odnosno 28%.

U istraživanje Harta i saradnika (Hart et al., 2017) je ispitana validnost i uzajamni odnosi ovih instrumenata. Autori ukazuju da ovi instrumenti ne ispituju samo sklonost ekstremizmu i terorizmu (zbog čega su primarno i kreirani) već i generalno asocijalnim ponašanjima. Naime, osobe sklone ekstremizmu, obično ispoljavaju viši stepen impulsivnosti i nasilja u svakodnevnim interpersonalnim relacijama. Ovi autori smatraju da instrumenti MLG, VERA, VERA 2 omogućuju nešto uopšteniju procjenu individualnih rizičnih faktora nego HCR – 20 V3 instrument, te u svakom slučaju preporučuju da se u istraživanjima doda i upotreba HCR – 20 V3 instrumenta. Uprkos ovome, zaključak je i da instrumenti VERA i VERA 2 doprinose detaljnijem mjerjenju pogotovo ekstremističkih želja, uvjerenja i namjera jer su ovi aspekti u drugim instrumentima uopštenije pokriveni. MLG instrument omogućava nešto opštiju procjenu individualnih faktora rizika, ali zato ima važan doprinos u procjeni grupnih i društvenih rizičnih faktora koji nisu tako dobro analizirani preko drugih instrumenata. Ovaj instrument je pogodan za analizu i predikciju grupnih vidova ekstremizma.

Ispitivanje uzajamnih odnosa instrumenata ukazuje na veću isprepletenost instrumenata VERA, VERA 2 i MLG pogotovo na

individualnom nivou i nivou individua-grupa. Povezanost ovih instrumenata sa HCR - 20 V3 instrumentom je najviše u domenu stavova prema nasilju.

Zaključak Harta i saradnika (Hart et al., 2017) je da se koriste i testiraju različiti instrumenti. Smatraju da je nezahvalno preporučiti ili isključiti samo jedan instrument. HCR-20 V3 smatraju pogodnim za procjenu rizika od generalnog nasilja, pogotovo sa individualnog aspekta. VERA 2 je pogodna za procjenu ekstremističkih uvjerenja i namjera, a MLG za procjenu rizičnih faktora iz domena grupne dinamike. Ukoliko se ispituju teži vidovi terorizma i ekstremizma, poželjno bi bilo da istraživanja obuhvate barem 25 ili idealno 50 slučajeva. Preporučuju i da različite instrumente koriste i evaluiraju različiti istraživači. Korisno je i da se ovi instrumenti koriste i kroz kvalitativan metod ispitivanja.

Iskustva sa prevencijom ekstremizma

Programi prevencije ekstremizma i deradikalizacije postoje u brojnim zemljama koje se suočavaju sa ovim problemom kao što su Saudijska Arabija, Egipat, Singapur, Irak, Libija, Jemen, Malezija, Indonezija ali i neke zapadne kao što su Velika Britanija, Norveška, Kanada, SAD itd. Deradikalizacija je proces obrnut od radikalizacije kada osoba odbija ideološka uvjerenja i žrtvovanje za njih. Završen je kada radikalna grupa prestane da postoji ili je bar promijenila svoje ciljeve. Ne postoji mnogo saznanja o efektima programa prevencije ekstremizma. Navećemo rezultate i spoznaje iz evaluacije nekoliko međunarodnih programa.

U DCLG studiji (2010) se ističe da su najuspješnije intervencije sa mladima njihovo osnaživanje i aktivnosti koje dovode u pitanja njihova teološka i ideološka uvjerenja. Takođe je utvrđeno da su korisni programi u kojima se stiču teološka saznanja koja se suprotstavljuju principima religijskog ekstremizma, a još efikasnije intervencije su one u kojima je omogućena rasprava o teološkim pitanjima. U ovoj studiji se takođe naglašava da je veći uspjeh preventivnih programa postignut ukoliko se odvijao u neformalnom i spontanom okruženju, nego u okviru nekih formalnih institucija. Rasprave imaju veći efekat ako se odvijaju između onih koji se uzajamno doživljavaju kao pripadnici „svoje grupe”, a da pri tom imaju i određeni autoritet u grupi.

„Slotervaart” projekat je imao za cilj stvaranje otpornosti na radikalizaciju u Holandiji u kojoj živi značajna imigrantska populacija (RAND, 2010). U okviru ovog projekta su organizovana okupljanja i rasprave o pitanju muslimanskog identiteta. Ideja je bila da se stvari „siguran” ambijent za razgovor o senzitivnim temama. Važna stvar je da su u ove rasprave bili uključeni i nemuslimani.

U jednoj studiji nenasilni članovi radikalnih grupa su istakli da su odbacili nasilje zahvaljujući pozitivnim uzorima u porodici te informisanjem i čitanjem religijskih knjiga, te slušanjem istinskih religijskih ili naučnih autoriteta (Bartlett, Birdwell, Kinga, 2010).

U norveškom programu EXIT je utvrđeno da partneri, članovi porodice mogu imati važnu ulogu u procesu deradikalizacije pojedinca. Isto tako, i bivši članovi radikalnih grupa (Pressman, 2009).

U sklopu protokola strukturisane profesionalne procjene (SPJ) radikalizma koji se preporučuje širom svijeta, navode se i određene

smjernice za prevenciju radikalizma (prema Pressman, 2009). Ti faktori su svrstani u tri grupe: deradikalizujući, faktori koji inhibiraju učešće, zaštitni faktori.

Deradikalizujući faktori

- Odbijanje rigidne ideologije;
- Odbijanje nasilja;
- Zamjena nasilnih ciljeva nenasilnim;
- Razvoj motivacije za deradikalizacijom sadašnjosti;
- Podrška zajednice deradikalizaciji.

Faktori koji podržavaju isključivanje iz radikalnih grupa

- Podsticanje uvjerenja da je nasilje pogrešna strategija;
- Razbijanje iluzija u vezi sa vjerskim vodama;
- Promjena ideologije;
- Razbijanje iluzija o superiornosti i važnosti radikalne grupe;
- Distanciranje od radikalne grupe.

Faktori zaštite

- Porodica, partner utiču na odbijanje nasilne ideologije;
- Distanciranje zajednice od podrške nasilju;
- Promjena vizije ko je neprijatelj i šta je željeni ishod;
- Uključivanje pojedinca u društvene aktivnosti;
- Nenasilni stavovi referentnih pojedinaca u društvu.

U jednom kanadskom programu koji ima 12 koraka uči se interpretacija Kur'ana, ukazuje se na pozitivne aspekte kanadskog društva, šta

podrazumijeva otvoreno i demokratsko društvo, koje su veze između islama, hrišćanstva i judaizma.

Možemo zaključiti da je u većini preventivnih programa intervencija obuhvatala neke od sljedećih zajedničkih elemenata:

- 1)** Razumijevanje motivacije (ekonomski, psihološki i socijalni faktori) za pridruživanje ekstremističkim grupama;
- 2)** Davanje finansijske podrške porodicama kroz stipendije i finansijske podsticaje u sferi obrazovanja i zapošljavanja;
- 3)** Isključivanje pojedinaca iz komšiluka, grupe i mreža koje su povezane sa radikalizmom;
- 4)** Korištenje uticaja članova porodice u podršci procesa deradikalizacije.

Efekte ovih programa je teško izmjeriti, a u brojnim programima izostali su ozbiljniji pokušaji objektivnog mjerenja uticaja, već se često ostalo na nivou anegdota i izdvajanja pozitivnih pojedinačnih primjera. Organizatori nekih programa smatraju da su napravili veliki uspjeh. Na primjer, u Saudijskoj Arabiji 12-sedmičnim programom je bilo uključeno 3.000 mladih od kojih je samo 9 kasnije bilo uhapšeno zbog džihadskog radikalizma (Pressman, 2009). Ostaje pitanje da li je program uticao na to, da li je finansijska podrška tim učesnicima bila presudna, da li će se efekti završiti kad finansijska podrška izostane...

Ekstremizam i terorizam u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina je veoma složen društveni kontekst koji može biti pogodno tlo za različite vrste ekstremizma, prije svega etničkog i religijskog. U prilog ovome ide protekli rat koji je bio zasnovan na etničkoj i religijskoj osnovi koji je iza sebe ostavio i dalje prisutne predrasude, netoleranciju, političke konflikte, povremene incidente i sukobe. Ako se ovome doda loša ekonomska situacija u BiH te značajna stopa nezaposlenosti koji stvaraju dosta razloga za frustriranost, situacija postaje još komplikovanija. Pogodnoj atmosferi za razvoj ekstremističkih ideja i grupa doprinose i međunarodne krize, ratovi te postojanje međunarodnih terorističkih grupa kao što su ISIS, Al Qaida i Front Nusra. Procjena je da je u periodu od 2012. do 2018. godine, oko 220-330 boraca iz BiH otputovalo u zone sukoba u Iraku i Siriji što predstavlja drugi najveći broj stranih boraca po glavi stanovnika iz bilo koje evropske zemlje nakon Belgije. (Izvori: U.S. Department of State 2015, Strategy of Bosnia and Herzegovina for Preventing Terrorism). Do juna 2016. godine, procjenjuje se da je ubijeno oko 50 osoba iz BiH u zonama sukoba u Iraku i Siriji, dok se vjeruje da se oko 50 vratilo u zemlju. 12 je osuđeno za optužbe vezane za terorizam. U zatvorima ne postoji program koji je osmišljen da smanji prijetnju radikalizacije drugih zatvorenika, te se i to pojavljuje kao novi problem.

Nažalost, ove okolnosti u i izvan BiH su u bliskoj prošlosti rezultirale i konkretnim incidentima i napadima iza kojih stoje pojedinci ili grupe koje možemo kvalifikovati kao ekstremističke ili terorističke.

Napravićemo sažetu hronologiju tih događaja iz bliže prošlosti (preuzeto sa <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Hronologija-najgorih-napadi-u-BiH/337523>).

Prvi poslijeratni napad koji je tokom istrage povezan sa radikalnim islamistima dogodio se u Banovićima krajem 1995. godine, kada je nestao službenik UNPROFOR-a. Istražitelji su njegovo tijelo otkrili nakon serije razgovora službenika Federalnog istražnog biroa sa Ali Hamadom (bivši oficir Al Qaide) u zeničkom zatvoru.

Drugi i jedan od najtežih napada u postratnoj BiH dogodio se sredinom septembra 1997. godine u Mostaru. Aktivirana je auto-bomba, 29 osoba je teže ili lakše povrijeđeno, među kojima i trojica policajaca. Napad u Mostaru bio je prvi teroristički akt u BiH, a utvrđeno je da ga je izvelo nekoliko islamskih terorista od kojih su neki imali veze s Al Qaidom.

Stravičan pokolj dogodio se u selu Kostajnici kod Konjica, 2002. godine, kada je lice M. T. ubilo tri člana jedne porodice, a kasnije je tokom sudskog procesa priznalo da je ubistva počinio iz vjerskog fanatizma.

Godine 2007. ostao je zabilježen slučaj lica M. B. koji je sa još tri osobe osuđen zbog planiranja bombaškog napada na neidentifikovanu metu u Evropi. Policija je u njegovom stanu u Sarajevu pronašla eksploziv, pištolj, municiju i DVD s uputstvom kako napraviti bombu.

Krajem 2008. godine dogodilo se novo krvoproljeće, kada je aktivirana eksplozivna naprava postavljena u poslovno-prodajnom centru FIS u Vitezu. Ubijena jedna osoba, povrijeđeno šest, od kojih jedna teže.

Jedan od najgorih terorističkih napada u BiH dogodio se u junu 2010. godine, u Bugojnu, kada je grupa radikalnih islamista digla u zrak policijsku stanicu. Eksplozivna naprava postavljena je na zid Policijske uprave u Bugojnu. Poginuo je policajac dok je šest osoba povrijeđeno.

U oktobru 2011. godine je u Sarajevu izveden teroristički akt pucanjem na Ambasadu SAD-a, prilikom čega je ranjen jedan policajac. Počinilac je bilo lice M. J., pripadnik vеhabijskog pokreta.

U aprilu 2015. godine lice N. I. je upalo u policijsku stanicu u Zvorniku i ubilo jednog policajca, a dvojicu ranilo. Napad je okarakterisan kao teroristički akt.

Iste godine, u Rajlovcu je lice E. O. ubilo dvojicu pripadnika Oružanih snaga BiH, Armina Salkića i Nedeljka Radića, čime je potvrđeno da je radikalni islam postao opasan problem za Bosnu i Hercegovinu.

Ministarstvo sigurnosti BiH je u 2016. godini izašlo sa podatkom da je Državna agencija za istrage i zaštitu u 2016. godini, podnijela 20 izvještaja protiv 23 lica i dvije dopune izvještaja protiv 2 lica zbog postojanja osnova sumnje da su počinili krivična djela iz oblasti terorizma. Sigurnosne strukture odgovorile su nizom akcija provedenih u selefijskoj zajednici Gornja Maoča od „Svetlosti“ do „Damaska“. Usvojen je novi Zakon o odlascima državljanima BiH na strana ratišta, a Vijeće ministara BiH usvojilo je „Strategiju Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015-2020“.

Strategija BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015-2020.

Bosna i Hercegovina je u okviru borbe protiv nasilnog ekstremizma na sjednici Vijeća ministara BiH 08.07.2015. godine, usvojila „Strategiju BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma za period 2015-2020“ i „Akcijski plan za provedbu strategije Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015-2020“.

Strategija je donesena sa ciljem nastavka suzbijanja terorizma i s terorizmom povezanih pojava u Bosni i Hercegovini, te ispunjenja obaveza koje je Bosna i Hercegovina preuzela na međunarodnom planu. Kreirana je u vremenu kada se na globalnom nivou intenziviraju sigurnosni izazovi, poput: stranih terorističkih boraca, nasilnog ekstremizma i zločina i govora iz mržnje, te zloupotrebe interneta u terorističke svrhe, te je stoga u strategiji poseban akcenat dat na izazove nove dinamike terorizma i s terorizmom povezanih pojava.

Osnovni cilj strategije je suzbijanje svih oblika ekstremističkog i terorističkog djelovanja poštujući vrijednosti demokratije, vladavine prava i ljudskih prava i sloboda te učiniti BiH prostorom sigurnim za život i rad svih njenih državljana. Pored glavnog cilja postavljeno je i nekoliko potciljeva:

- 1.** prevencija zločina iz mržnje, radikalizma i terorizma u svim pojavnim oblicima;
- 2.** zaštita kritične infrastrukture;
- 3.** unaprjeđenje procedura istraga i kaznenog progona djela terorizma i srodnih kaznenih djela;
- 4.** odgovor / reakcija na moguće terorističke napade i saniranje njihovih posljedica.

Strateške mjere u oblasti prevencije usmjerene su ka sprečavanju ranjivih osoba i grupa da odaberu nasilni ekstremizam i terorizam kao sredstvo za postizanje svojih ciljeva. U tom kontekstu, poseban fokus dat je mjerama kojima se sprečavaju procesi indoktrinacije u terorističke ideologije. Ukazuje se i na važnost razvijanja sistema ranog prepoznavanja svih pojavnih oblika ekstremnog ponašanja, te preventivnog djelovanja i vršenja provjera u cilju sprečavanja pojavnih oblika ekstremizma. Značajni preventivni učinci namjeravaju se postići kroz: saradnju sa građanima i organizacijama civilnog društva, rad policije u zajednici, razvoj specifičnih sigurnosnih programa za ranjive lokalne zajednice, stavljanje posebnog naglaska na povećano učešće lokalnih vjerskih lidera, te mladih i žena. Uloga i javnog i privatnog sektora u svim ovim procesima mora biti konkretna i vidljiva na lokalnom nivou.

Zaštita podrazumijeva smanjenje ranjivosti na terorističke napade i zaštitu ključne infrastrukture. Značajan dio mjera predviđen je za unapređenje zaštite granica kako bi se onemogućio ili sveo na minimum eventualni ulazak sigurnosno interesantnih lica, iz drugih zemalja te operativno praćenje državljana BiH a koji se dovode u vezu sa terorizmom. Neki od prioriteta su uvođenje sistem prikupljanja

biometrijskih podataka u proces izdavanja viza, unapređenje informacijskog migracionog sistema itd.

Mjere koje se predviđaju u području istrage i krivičnog progona usmjereni su prije svega na dalju izgradnju i jačanje legislativnih i institucionalnih kapaciteta obaveštajno-sigurnosnog, policijskog i pravosudnog sektora. Osnovni cilj ovih mjera je rano detektovanje svih terorističkih planova i aktivnosti, te promptno represivno djelovanje protiv pojedinaca, grupa i mreža koje pokazuju terorističke namjere. Pored navedenog, posebno težište istražno-represivnih aktivnosti staviće se na oblasti: terorističke propagande i podstrekavanje (posebno putem interneta), regrutovanje za terorističke aktivnosti, finansiranje terorizma, davanje bilo kakve podrške teroristima, te davanja uputa ili činjenja dostupnim teroristima bilo kakvih sredstava koji mogu poslužiti za izvršenje krivičnih djela terorizma.

Ključni prioriteti u Strategiji u vezi sa reakcijama na potencijalni ekstremizam i terorizam podrazumijevaju jačanje kapaciteta zaštite, unapređenje sistema koordinacije, poboljšanje saradnje sa međunarodnim organizacijama i drugim državama, razvijanje modaliteta za programe pribavljanja pomoći žrtvama terorizma i njihovim porodicama.

Strategijom je utvrđena i obaveza uspostavljanja Nadzornog tijela koje će pratiti njeno provođenje, te osigurati da primjena svih strateških mjera bude u skladu sa međunarodnim instrumentima i usaglašena sa mjerama koje se provode na osnovu drugih nacionalnih strateških dokumenata.

Problem istraživanja

Problem istraživanja

U ovom istraživanju bavimo se odnosom mladih u BiH prema ekstremizmu, pod kojim podrazumijevamo spremnost ili odobravanje da se na bazi određenih uvjerenja, nasilnim metodama izvrše promjene u društvu koje se doživljava kao nepravedno ili moralno urušeno. Konkretnije govoreći, pokušavamo da odgovorimo na nekoliko istraživačkih pitanja:

U kojoj mjeri mladi ispoljavaju sklonost prema ekstremizmu, na koji način, te oko kojih ideja ili grupa su najviše okupljeni?

Prema kojim društvenim grupama je najviše usmjerena netrpeljivost, te ekstremistička ponašanja i akcije?

Koliko je sklonost mladih prema ekstremizmu praćena percepcijom i stavovima da je društvo nepravedno ili moralno urušeno, da je neophodno preuzeti odgovornost i izvršiti određene promjene u društvu, te da je nasilje legitiman metod da bi se sprovele neophodne promjene?

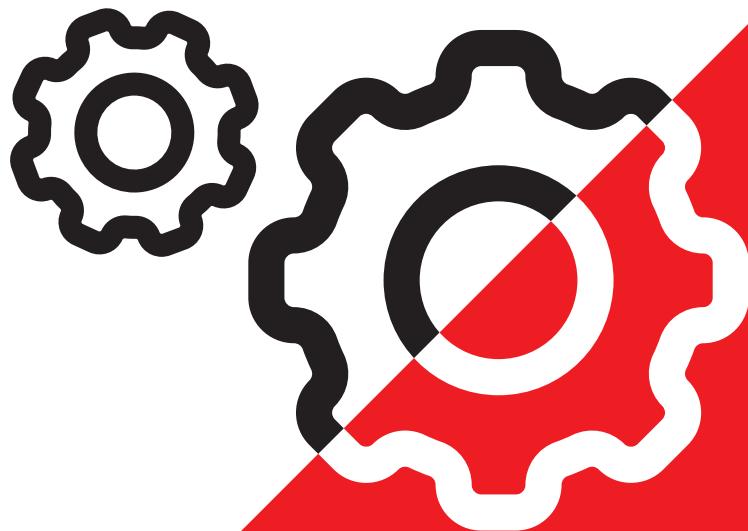
Imajući u vidu složenost ekstremizma kao pojave, zanimljivo je ispitati u koje klase se mogu svrstati ispitanici s obzirom na njihov odnos prema ekstremizmu?

Da li postoje razlike u sklonosti ka ekstremizmu mladih s obzirom na sljedeće karakteristike mladih: pol, broj godina, finansijski status, crte ličnosti, percepcija društvene nepravde, zadovoljstvo životom, liberalnost i konzervativnost, socijalne identifikacije, izloženost nasilju

u okruženju, važnost pripadnosti vršnjačkoj grupi, socijalna podrška u prošlosti, doživljaj otuđenosti i anomije?

Metoda

Uzorak

Istraživanje je bilo kvantitativnog karaktera, sprovedeno je putem upitnika koje su ispitanici samostalno popunjavali. Ispitanici su bili ujednačeni po pitanju pola, godina i nekoliko drugih karakteristika. Ukupno je ispitano 1.058 mladih, od čega 583 mladića (55,1%) i 475 djevojke (44,9%). Prosječan uzrast ispitanika je bio 19 i po godina. Istraživanje je obuhvatilo sve regije u Bosni i Hercegovini. Najviše ispitanika je bilo iz sljedećih gradova: Banja Luka (17,2%), opštine u Sarajevskom kantonu (15%), Bijeljina (9,6%), Mostar (9,2%), Velika Kladuša (8,4%), Dobojski Bregovi (7,5%), Travnik (7,1%), Tuzla (5,1%), Brčko (4,7%), Trebinje (4,7%), Livno (4,1%) itd. 54,5% ispitanika je bilo iz gradova, 26,8% iz prigradskih naselja, a 18,7% sa sela. Većina ispitanika trenutno ide u srednju školu (49,2%), a 32,3% ispitanika studira. U istraživanju je najviše ispitanika bošnjačke etničke pripadnosti (47%), potom Srba (43,5%), Hrvata (5,9%) i ostalih (3,6%). Procjena finansijskog stanja porodice je slična u svim gradovima. Većina ispitanika ocjenjuje je dobrom. Ova informacija je možda rezultat socijalno prihvatljivog odgovora jer su ispitanici često sramežljivi priznati da žive u porodicama sa lošom finansijskom situacijom.

Uopšteno gledano, možemo zaključiti da smo sakupili respektabilan uzorak mladih iz svih regija u BiH. On po svojim karakteristikama ne odražava u potpunosti demografsku i etničku strukturu populacije mladih u BiH, ali imajući u vidu posljednji popis stanovništva zapravo i ne odstupa mnogo od nje. Detalji se mogu vidjeti u sljedećim tabelama.

Tabela 1: **Pol ispitanika (%)**

Pol ispitanika	Broj	%
Mladići	475	44,9
Djevojke	583	55,1
Ukupno	1058	100

Tabela 2: **Tip prebivališta (%)**

Prebivalište	%
Grad	54,5
Prigradsko naselje	26,8
Selo	18,6
Ukupno	100

Tabela 3: **Nivo obrazovanja ispitanika (%)**

Obrazovanje	%
Ne idem u školu	18,5
Srednja škola	49,2
Fakultet, magistar, doktorat	32,3
Ukupno	100

Tabela 4: Finansijsko stanje u porodici (%)

Finansijsko stanje	%
Vrlo loše	1,6
Loše	6,1
Srednje	29,8
Dobro	46,1
Odlično	16,4
Ukupno	100

Tabela 5: Etnička pripadnost ispitanika (%)

Etnička pripadnost	%
Bošnjaci	47,0
Srbi	43,5
Hrvati	5,9
Ostali	3,6
Ukupno	100

Instrumenti i procedure

Odlučili smo da ćemo koristiti anketu a ne intervjuje, kako bi lakše prikupili informacije od velikog broja mladića i djevojaka. Pri izradi instrumenta za anketiranje, tim je napravio balans između kompleksnih zahtjeva za procjenu i potrebe da upitnik bude kratak i jednostavan. Ovo je podrazumijevalo da ispitanici razumiju pitanja i znaju kako da na njih odgovore. Anketa je testirana i prilagođavana prije same primjene.

Budući da tokom istraživanja nije bilo problema niti odustajanja, smatramo da je upitnik kao tehnika uspješno odgovorio potrebama studije. Nije evidentirano da je neko od mladića ili djevojaka anketu smatrao testiranjem tj. provjerom znanja, a nisu evidentirani ni problemi u vezi sa administrativnim procedurama za anketiranje. Ispitanici su upitnike popunjavali individualno, uglavnom tokom časova u školi ili na fakultetu. Ispitivanje je sprovedeno u prvoj polovini 2019. godine.

Kako bi prikupili podatke potrebne za procjenu, upitnik je bio podijeljen u nekoliko dijelova. Na početku su bila opšta pitanja o socio-ekonomskom i demografskom statusu kao što su pitanja o polu, uzrastu, tipu prebivališta, nivou obrazovanja, finansijskoj situaciji u porodici itd. U nastavku upitnika je ispitan dosta pojava i to preko upitnika Likertovog tipa. Ispitanicima su predstavljene različite tvrdnje, a oni su trebali da iskažu u kojoj mjeri su saglasni sa njima na skali od 1 do 5 (1 = nimalo saglasni, 5 = potpuno saglasni). Prije izvođenja istraživanja, dilema je bila da li dubinski ispitati vezu sa manjim brojem najznačajnijih prediktora ekstremizma ili obuhvatiti što veći broj konstrukata koje smo analizom literature smatrali značajnim za uspostavljanje potpunijeg teorijskog modela. S obzirom na eksplorativnu prirodu našeg istraživanja, odlučili smo se za drugi pristup. Ta odluka je podrazumijevala da baterijom procijenimo relativno veliki broj konstrukata, a znajući da motivacija ispitanika opada sa trajanjem samog ispitivanja, bili smo prisiljeni u mnogim slučajevima koristiti skraćene instrumente. U nekim slučajevima smo se odlučili za jednoajtemske mjere, a u nekima smo koristili kombinaciju metoda kojima smo svodili veći broj stavki na manji. Prilikom definisanja mjera, analizirali smo i upitnike iz brojnih

međunarodnih istraživanja slične tematike, koja su nam poslužila kao koristan orijentir. U nastavku detaljnije opisujemo korištene mjere.

Sklonost ka ekstremizmu je mjerena skalom od 19 tvrdnji koja je za potrebe ovog istraživanja kreirana od strane autora ovog istraživanja uz pomoć dr Siniše Lakića i dr Vladimira Turjačanina sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci. Upitnik je kreiran nakon detaljne analize drugih upitnika iz ove oblasti, te nakon što je zaključeno da nijedan od njih nije idealan za naše podneblje i naše potrebe. Tokom procesa izrade upitnika detaljno su analizirani manifesti i proglaši raznih ekstremističkih i terorističkih grupa i pojedinaca (npr. ISIL, Brenton Tarant itd.). Nakon svih tih analiza odlučili smo da upitnik o ekstremizmu obuhvati nekoliko aspekata. Tvrđnje su se odnosile na mjerjenje percepcije da društvo ide u katastrofalnom smijeru, uvjerenja o mogućnosti postojanja idealnog svijeta, stavova da se demokratijom ne može riješiti problem, svijesti o potrebi ličnog djelovanja i preuzimanja odgovornosti, spremnosti na ličnu žrtvu, stavova o legitimnosti upotrebe nasilja da bi se ostvarili ideološki ciljevi itd. Analizom glavnih komponenti uz Promaks rotaciju identifikovana su tri faktora: Podržavanje nasilnog ekstremizma, Svest o neophodnosti promjene i ličnog uključivanja, Nezadovoljstvo društvom i doživljaj katastrofične budućnosti. Ovim faktorima je ukupno objašnjeno oko 46% varijanse. Faktore smo detaljnije pojasnili u okviru rezultata istraživanja.

Određene crte ličnosti (otvorenost, prijatnost, emocionalnost, ekstraverzija) su procjenjivane pomoću dvije stavke izdvojene iz HEXACO-PI-R 100 instrumenta (Lee & Ashton, 2016). Radilo se o namjenski skraćenim verzijama. Međutim, ovaj put je korišten automatizovani empirijski pristup. Naime, na osnovu tzv. genetičkih

algoritama (Yarkoni, 2010) na bazi podataka iz ranijeg istraživanja (Dušanić, Lakić, Turjačanin, 2017), izdvojene su one stavke koje su maksimalno očuvale varijansu originalnih skala. Konvergentne korelacije između punih i skraćenih skala su sezale od .75 (Otvorenost) do .83 (Emocionalnost i Ekstraverzija). S obzirom na to da su se sastojale od po samo dvije stavke, mjere interne konzistentnosti nisu računate.

Mračna trijada, odnosno crte ličnosti koje je definišu (Makijavelizam, Psihopatija i Narcizam), procjenjivane su sa po jednom stavkom, koje predstavljaju kombinovane verzije stavki skale Dirty Dozen (Jonason & Webster, 2010). Makijavelizam je predstavljen stavkom: „Spreman/na sam druge lagati, manipulisati njima i laskati im kako bih došao/la do svojih ciljeva”. Narcizam je predstavljen stavkom: „Ja sam izuzetna osoba koja zaslužuje da joj se drugi dive”. Psihopatiju je predstavljala stavka: „Znam biti zao/zla prema drugima i oni koji se ‘zakače’ sa mnom zažale zbog toga”. Ispitanici su odgovarali na stavke koristeći petostepenu Likertovu skalu. Korelacijske između stavki bile su u rasponu .29 do .47, što je tek nešto niže (ali i očekivano s obzirom na broj stavki) u odnosu na raspon od .31 do .54 dobijen u radu Jonason-a i Webster-a (2010) za pune verzije skala. Dobijeni obrazac korelacija sugerira da se radi o teorijski očekivano koreliranim, ali zasebnim konstruktima.

Liberalnost i konzervativnost predstavljaju dimenziju socio-političke orijentacije, koje su procjenjivane sa po tri stavke koje su se odnosile na stavove o ravnopravnosti naroda, gej brakovima, abortusu, odnosu države prema ekonomiji. Primjeri tvrdnji su: „Svi narodi treba da imaju jednaka prava”, „Abortus treba zabraniti”, „Treba se vratiti tradiciji i izvornim vrijednostima svog naroda”, itd.

Zadovoljstvo životom je mjereno sa tri tvrdnje: „Zadovoljan/a sam svojim životom“, „Postigao/a sam skoro sve važne stvari u životu, koje sam i htio/a“, itd.

Autoritarnost podrazumijeva sklonost ka nekritičkom poštovanju autoriteta i pokornosti, privrženost konvencionalnim normama, ali istovremeno i potencijal za okrutnost prema onima koji su ispod u društvenoj hijerarhiji. Za mjerjenje ovog fenomena koristili smo tri tvrdnje, a primjeri su: „Ovaj narod neće opstati bez jakog vođe“, „Staromodni način života je još uvijek najbolja smjernica kako treba živjeti“.

Orijentacija na socijalnu dominaciju se definiše kao stepen u kojem pojedinac preferira hijerarhijski sistem i teži da njegova grupa dominira i bude nadređena drugim grupama (Pratto et al., 1994). U našem istraživanju koristili smo tri tvrdnje, na primjer: „Korisno je za društvo ukoliko su neke grupe sposobnije od drugih“, „U redu je što neke grupe ljudi imaju više šansi u životu od drugih ljudi“.

Važnost etničkog i religijskog identiteta ispitana je sa po jednom stavkom: „Važna mi je pripadnost mom narodu“, te „Važna mi je pripadnost mojoj vjeri“.

Otuđenost je mjerena preko četiri tvrdnje. Na primjer, „Često se osjećam, kao da ne pripadam ovom svijetu“, „Osjećam se odbačeno i neshvaćeno od zajednice u kojoj živim“.

Percepција неправде podrazumijeva doživljaj da je prema konkretnoj osobi (ispitaniku) činjena nepravda, te da je društvo nepravedno. Na primjer, „Društvo u kojem živimo je nepravedno“.

Zabrinutost za budućnost ukazuje u kojoj mjeri je pojedinac zabrinut za sopstvenu i društvenu budućnost. Primjer tvrdnje je „Zabrinut/a sam za budućnost društva u kojem živim”.

Važnost pripadnosti grupi mjeri koliko je ispitanicima važna pripadnost referentnoj grupi te koliko su potencijalno podložni njenom uticaju. Na primjer, „Spreman sam uraditi sve što treba da bih zadržao prijatelje“.

Idealizacija grupe oslikava koliko ispitanici misle da je njihova grupa posebna i ekskluzivna u odnosu na druge. Na primjer, „Druge grupe zavide mojoj grupi“, „Grupa kojoj pripadam zaslužuje posebno poštovanje“, itd.

Socijalna podrška podrazumijeva subjektivnu procjenu pojedinca koliku podršku je imao tokom odrastanja od strane vršnjaka i porodice. Na primjer, „Osjećam da me roditelji nisu dovoljno podržavali u životu“, „U nekim ranijim periodima teško sam se uklapao sa vršnjacima“, itd.

Nasilno okruženje je mjereno sa četiri tvrdnje koje su se odnosile na zastupljenost nasilja u porodici, među prijateljima, u gradu, državi. Na primjer, „Bio/la sam svjedok nasilnih scena između mojih roditelja“, „Moji prijatelji su često uključeni u nasilje“, „U mom gradu se odobrava i dozvoljava nasilje prema nekim grupama ljudi“.

Mjerili smo i sklonost određenim asocijalnim ponašanjima kroz pitanja „Volim da pijem alkohol“, „Često sam uključen u fizičke tuče“.

Pored pitanja i skala zatvorenog tipa i sa višestrukim izborom, postavljeno je i nekoliko pitanja otvorenog tipa preko kojih se pokušalo

doći do detaljnijih podataka odnosa prema ekstremizmu. Ta pitanja su bila:

„Da li si privržen/a nekim idejama ili nekoj grupi koji za tebe imaju toliku vrijednost da bi njihovo postojanje branio/la i nasiljem?“

„Kako i zašto si postao /la pobornik tih ideja ili grupe?“

„Da li u našem društvu postoje grupe ljudi koje te posebno nerviraju i imaš negativne emocije prema njima, te bi najsrećniji/a bio/la kada bi takva grupa ljudi nestala sa lica mjesta?“

Upitnik je kreirao autor monografije u saradnji sa profesorima Filozofskog fakulteta u Banjoj Luci.¹

Obrada podataka

U sklopu statističke analize, računali smo mjere deskriptivne statistike kao što su frekvencije, procenti, aritmetičke sredine itd.). Razlike između podgrupa smo mjerili t testom, te analizom varijanse. Odnose između varijabli smo mjerili Pearsonovim koeficijentom korelacije, te multiplom regresionom analizom. Strukturu upitnika smo provjeravali preko faktorske analize. Koristili smo i analizu latentnih profila, preko koje smo identifikovali postojanje različitih kategorija mladih

¹ Posebnu zahvalnost za pomoć u kreiranju upitnika dugujem kolegi Siniši Lakiću, docentu sa Katedre za psihologiju, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci.

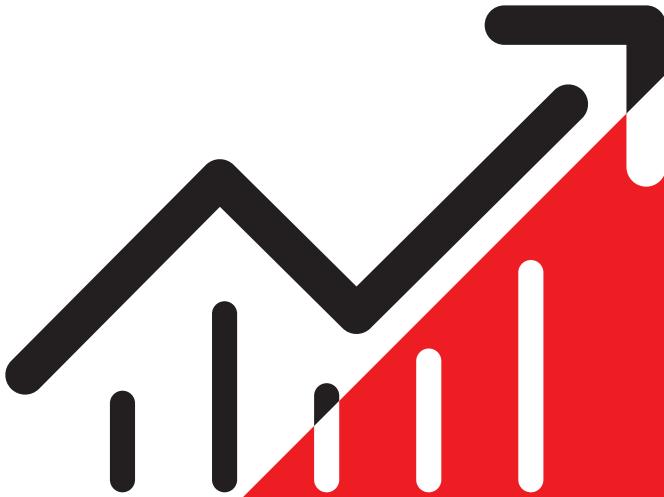
s obzirom na njihov odnos prema ekstremizmu. Pouzdanost skala je mjerena koeficijentom Cronbach alpha.

Analiza odgovora na otvorena pitanja je vršena putem kvalitativne analize sadržaja. Iščitavanjem odgovora za svako pitanje, utvrđene su određene podudarnosti tj. kategorije odgovora. U te kategorije su svrstavani pojedinačni odgovori, a u nekim slučajevima i kvantifikovani. U rezultatima su predstavljene kategorije odgovora na postavljena pitanja kao i reprezentativni citati tih kategorija.

Anketiranje je organizovala lokalna nevladina organizacija “Perpetuum mobile – Institut za razvoj mladih i zajednice” iz Banjaluke i njeni lokalni partneri.

Rezultati

Na početku ćemo predstaviti faktorsku analizu pitanja koja se odnose na sklonost prema ekstremizmu. Nakon faktorske analize skale, predstavićemo vrijednosti na tvrdnjama koje pripadaju različitim aspektima ekstremizma. U drugom dijelu rezultata predstavićemo korelate i odrednice ekstremizma, te tipologiju ispitanika s obzirom na odnos prema ekstremizmu.

Faktorska analiza skale Sklonosti ka ekstremizmu

Tabela 6: **Procenti varijanse obuhvaćeni izdvojenim glavnim komponentama**

Komponente	Svojstvene vrijednosti	Procenat objašnjene varijanse	Kumulativni procenat objašnjene varijanse	Suma rotacija kvadratnih opterećenja
1	5,80	29,02	29,02	5,56
2	2,23	11,16	40,18	2,38
3	1,24	6,22	46,41	3,02

U ovoj tabeli vidimo koliko varijanse obuhvataju izdvojene glavne komponente ispitivanih varijabli. Izdvojene su tri glavne komponente kojima je objašnjeno više od 46% varijanse. Prvim faktorom je objašnjeno 29%, drugim 11%, a trećim oko 6% varijanse.

Tabela 7: **Matrica strukture (engl. Pattern matrix)**

	Komponente		
	1	2	3
Podržavam grupe koje se nasilnim sredstvima bore za bolji svijet.	,808		
Vjerujem da se radikalnim akcijama koje obuhvataju fizičko nasilje može izgraditi novo i bolje društvo.	,780		
Sada shvatam da se moralno društvo može izgraditi samo putem oružane borbe.	,749		
Učestvovao/la sam u nekim akcijama koje su drugi nazivali ekstremnim.	,708		
Moram da priznam da poštujem one koji su izvršili neki ubilački ili samoubilački čin zarad svojih ideaala.	,688		
Tek treba da se osvetimo onim grupama koje su nam u prošlosti nanijele zlo.	,646		
Pratim rad nekih grupa koje su u medijima predstavljene kao ekstremističke.	,618		
Treba biti nemilosrdan u ostvarivanju pravednog društva.	,605		
Oni koji su protiv nasilja, završiće kao robovi.	,555		
Moja je uloga da drugima dokažem, makar i na silu, šta je istina i pravi put.	,515		
Mislim da vrijedi umrijjeti za ideju koja bi promijenila društveni sistem nabolje.	,423		
Jasno je koje grupe ljudi su prepreka stvaranju moralnog društva i koje je neophodno eliminisati.			
Naše društvo počiva na trulim vrijednostima.	,845		
Društvo je danas na ivici katastrofe.	,794		
Ovo društvo će potpuno propasti ukoliko se nešto brzo ne učini na njegovom popravku.	,548		
Bolji svijet se ne može izgraditi demokratskim sredstvima.	,318		

Vjerujem da je moguće izgraditi idealan društveni sistem na Zemlji.	,786
Neophodne su radikalne akcije da se naše društvo očisti od zla.	,655
Shvatam da će i sam/a morati da se nekim radikalnim sredstvima uključim, da bismo vratili ovo društvo na pravi put.	,496
Često me obuzme bijes zbog stanja u društvu da bih bio spreman/na svašta napraviti.	,354

Analizom glavnih komponenti (PCA) uz Promax rotaciju sa Kajzer normalizacijom smo ekstrahovali tri komponente. Komponenta 1: Podržavanje nasilnog ekstremizma; komponenta 2: Nezadovoljstvo društvom i doživljaj katastrofične budućnosti; komponenta 3: Sviest o neophodnosti promjene i ličnog uključivanja. Napominjemo da su prikazana samo zasićenja veća od .30.

Prvi faktor koji najbolje i reprezentuje manifestni ekstremizam smo nazvali Podržavanje nasilnog ekstremizma. Faktor je definisan preko 11 tvrdnjki, sa izraženim korelacijama kod većine tvrdnjki koje se kreću u rasponu od .42 do .81. Najveće korelacije su postignute sa tvrdnjama koje ukazuju na transparentnu podršku nasilnom ekstremizmu i ekstremističkim grupama. Primjeri tvrdnjki iz ovog faktora su: „Podržavam grupe koje se nasilnim sredstvima bore za bolji svijet”, „Vjerujem da se radikalnim akcijama koje obuhvataju fizičko nasilje može izgraditi novo i bolje društvo”, „Učestvovao/la sam u nekim akcijama koje su drugi nazivali ekstremnim”, itd. Zbog karaktera ovog faktora njega smo u okviru rezultati i korelirali sa drugim eksternim varijablama.

Drugi faktor je nazvan Nezadovoljstvo društvom i doživljaj katastrofične budućnosti i definisan je sa četiri tvrdnje. Primjeri tvrdnjki koje obuhvata

su: „Naše društvo počiva na trulim vrijednostima“, „Ovo društvo će potpuno propasti ukoliko se nešto brzo ne učini na njegovom popravku“, „Društvo je danas na ivici katastrofe“. Faktor je dosta dobro zasićen. Korelacije sa pojedinim ajtemima su takođe dosta izražene i u rasponu su od .32 do .84.

Treći faktor je *Svijest o neophodnosti promjene i ličnog uključivanja* i obuhvata četiri tvrdnje. U njega spadaju tvrdnje poput: „Vjerujem da je moguće izgraditi idealan društveni sistem na Zemlji“, „Neophodne su radikalne akcije da se naše društvo očisti od zla“, „Shvatam da јu i sam/a morati da se nekim radikalnim sredstvima uključim, da bismo vratili ovo društvo na pravi put“, itd. Korelacije faktora sa tvrdnjama variraju od .35 do .79.

Dakle, faktorska analiza je ukazala na tri bitna aspekta ekstremizma. Ovakvi rezultati potvrđuju naše pretpostavke iznesene u uvodu. Ekstremističkom djelovanju prethodi razočaranost društвom, te uvjerenje da su promjene neophodne kao i lično uključivanje.

Tabela 8: **Povezanost faktora ekstremizma**

Varijable		1	2	3
1. Podržavanje ekstremizma	r	1	,209**	,467**
	p	-	,000	,000
2. Nezadovljstvo društvo	r	,209**	1	,414**
	p	,000	-	,000
3. Svijest o neophodnosti promjene	r	,467**	,414**	1
	p	,000	,000	,000

**Statistički značajno na nivou p<.01

Kao što je i očekivano, sva tri faktora su u statistički značajnoj korelaciji na nivou $p < .01$. Dakle, podržavanje nasilnog esktremizma je u korelaciji sa nezadovoljstvom društvom i svješću o neophodnosti promjene i ličnog uključivanja, što je u skladu sa početnim teorijskim pretpostavkama na osnovu kojih je skala i kreirana. Najveće su korelacije prvog i drugog faktora sa trećim faktorom (svijest o neophodnosti promjene), dok je korelacija između prvog i drugog faktora nešto niža. Ovi rezultati ukazuju na povezanost različitih aspekata ekstremizma, ali budući da korelacije nisu previsoke i opravdanost faktorizacije te posmatranje ove pojave kroz tri faktora.

Deskriptivne mjere ekstremizma

Tabela 9: **Podržavanje nasilnog ekstremizma s obzirom na pol i ukupno**

Stavovi	Ukupno (%)	Mladići (%)	Djevojke (%)
Vjerujem da se radikalnim akcijama koje obuhvataju fizičko nasilje može izgraditi novo i bolje društvo.	13,8	17,5	9,8
Sada shvatam da se moralno društvo može izgraditi samo putem oružane borbe.	13,3	16,7	9,4
Moram da priznam da poštujem one koji su izvršili neki ubilački ili samoubilački čin zarad svojih ideaala.	15,4	16,4	14,4
Mislim da vrijedi umrijeti za ideju koja bi promjenila društveni sistem nabolje.	21,9	26,5	16,8
Moja je uloga da drugima dokažem, makar i na silu, šta je istina i pravi put.	19,9	22,3	18,6
Podržavam grupe koje se nasilnim sredstvima bore za bolji svijet.	13,8	16,7	10,8
Pratim rad nekih grupa koje su u medijima predstavljene kao ekstremističke.	12,0	14,6	9,8
Učestvovao/la sam u nekim akcijama koje su drugi nazivali ekstremnim.	9,8	11,7	7,8

Ova grupa pitanja i tvrdnji se odnosi na direktnu podršku nasilnom ekstremizmu. Oko 13% ispitanika smatra da je oružana borba dobar put kako izgraditi bolje društvo. Oko 20% smatra da je njegovo pravo da drugima, makar uz silu, pokaže šta je pravi put. Oko 12-14% mladih podržava ili prati rad nekih ekstremističkih organa, dok

skoro 10% tvrdi da je učestvovalo u nekim ekstremističkim akcijama. Možemo zaključiti da oko 15-20 % ispitanih mladih ispoljava određene ekstremističke stavove, dok 10-14% na ponašajnom nivou podržava određene ekstremističke grupe ili je i samo učestvovalo u nekim akcijama. Ovi procenti, iako mali, zabrinjavaju jer se radi o izrazito rizičnim stavovima i ponašanjima.

Rezultati su pogotovo zabrinjavajući ako ih posmatramo s obzirom na pol. Vidimo da u svim slučajevima podrška nasilnom ekstremizmu je značajno veća kod mladića. U svim pitanjima je 2-10 % više mladića koji podržavaju nasilni ekstremizam u odnosu na djevojke. Tako na primjer, blizu 15% mladića prati rad nekih ekstremističkih grupa putem medija, a blizu 12% ističe da je i samo učestvovalo u nekim ekstremnim akcijama. Dakle, u prevenciji ekstremističkih stavova i ponašanja pogotovo treba obratiti pažnju na mladiće. Međutim, na osnovu ovih podataka nije jasno šta su sve podrazumjevali pod takvим akcijama. Da bi ovi nalazi bili vjerodostojniji postavili smo dodatna pitanja otvorenog tipa o vrstama grupa, akcija, potencijalnim metama itd.

Tabela 10: **Nezadovoljstvo društвom i doživljaj katastrofične budуćnosti (procenat saglasnih sa tvrdnjom)**

Stavovi	(%)
Naše društvo počiva na trulim vrijednostima.	41,0
Društvo je danas na ivici katastrofe.	53,9
Ovo društvo će potpuno propasti ukoliko se nešto brzo ne učini na njegovom popravku.	58,6
Bolji svijet se ne može izgraditi demokratskim sredstvima.	26,1

U ovoj tabeli vidimo kako mladi percipiraju današnje stanje u društvu. Oko 41% smatra da društvo počiva na pogrešnim vrijednostima, a 54% da je na ivici katastrofe i da će propasti ako se nešto ne poduzme. Ovakvo nezadovoljstvo društvenim stanjem može biti korisna podloga i predispozicija za razvoj ekstremističkih sklonosti.

Tabela 11: **Svijest o neophodnosti promjene i ličnog uključivanja**

Stavovi	(%)
Vjerujem da je moguće izgraditi idealan društveni sistem na Zemlji.	45,9
Neophodne su radikalne akcije da se naše društvo očisti od zla.	45,0
Shvatam da ču i sam/a morati da se nekim radikalnim sredstvima uključim, da bismo vratili ovo društvo na pravi put.	19,7
Često me obuzme bijes zbog stanja u društvu da bih bio/la spremna na svašta napraviti.	29,4

Oko 45% mladih ispitanika smatra da su radikalne akcije neophodne da bi se društvo očistilo. Približan procenat ima viziju i uvjerenje da je moguće stvoriti idealno društvo. Blizu 30% je ljuto zbog toga. Skoro 20% se smatra odgovornim te ističe da je neophodno da se i oni sami uključe da bi se nešto promijenilo. Dakle, zabrinjava činjenica da tako značajan procenat podržava radikalne akcije kao sredstvo promjene stanja u društvu, a da petina razmišlja da i sama radikalno djeluje.

Ekstremizam mladih: ko, zašto, kada, prema kome?

Pitali smo ispitanike sa nekoliko pitanja otvorenog tipa o njihovom iskustvu sa ekstremizmom. Pored ostalog, pitali smo ih da li su privrženi nekim idejama ili nekoj grupi koje ispunjavaju njihov smisao života i čije bi postojanje branili i nasiljem? Oko 40 ispitanika, tj. 3,7% je navelo odgovore koji su bili relevantni. Dobijene odgovore možemo razvrstati u nekoliko kategorija.

U prvu, najbrojniju kategoriju, spadaju ideje i grupe sa nacionalističkim ili religijskim predznakom (npr. fašizam, nacionalizam, Islamska država itd). U drugu kategoriju spadaju udruženja građana koja imaju različite misije, ali im je zajedničko da se bore za prava različitih kategorija građana (npr. prava za LGBT populaciju itd.). U treću kategoriju su svrstane različite navijačke grupe.

Dakle, većina ispitanika nije navela privrženost nekoj ekstremističkoj grupi. Čini se da i neke koje su navedene ne mogu se zvati ekstremističkim. Pri tome, prije svega mislimo na razna udruženja koja se bave zaštitom prava određenih populacija. Doduše, te organizacije mogu biti ekstremističke ako zbog svojih uvjerenja počnu da primjenjuju i nasilne metode prilikom afirmacije nekog svog prava. Na primjer, ekološko udruženje koje se bavi zaštitom lova kitova, prestaje biti ekološko a postaje ekstremistička organizacija ako, na primjer, počne da stavlja dinamit pod brodove koji vrše lov kitova.

Dakle, u odnosu na prethodne rezultate, u kojima je oko 10% ispitanika tvrdilo da je učestvovalo u ekstremističkim akcijama, dodatna kvalitativna analiza po kojoj je oko 3% navelo konkretne primjere, dovodi u pitanje prethodni rezultat. Nezahvalno je davati konačnu ocjenu o tom obimu, ali vjerovatno je on manji u odnosu na prvobitnu procjenu.

Ispitanici (3,7%) koji su odgovorili na prethodno pitanje su izjavili i koliko su im dugo te ideje ili grupe tako važne. Oko 35% je reklo da su im važne godinu dana, 20% manje od godinu, a 45% duže od godinu.

Tabela 12: **Vremenska dužina vezanosti za određenu ekstremističku grupu ili ideju (ukupan uzorak =40)**

Dužina vezanosti za ideju/grupu	%
Manje od jedne godine	20
Jedna godina	35
Duže od jedne godine	45

Ispitanici su odgovarali i na pitanje kako i zašto su postali pobornici tih ideja ili grupa. Oko 4,0% je upisalo odgovore koji se odnose na pitanje i temu, te smo ih i analizirali. Oni kojima je važno članstvo u nekom od udruženja navode da je to zbog same teme kojom se ta udruženja bave. Učenici navode odgovore poput:

„Oni rade pravu stvar“,

„Jer rješavaju probleme u društvu“,

„Promovišu prave vrijednosti“,

„To je jedini način da se društvo poboljša“, itd.

Pored toga ispitanici su naveli i sljedeće razloge: postojanje nepravde u društvu, uticaj medija, ljubav prema domovini, uticaj drugi ljudi sa srodnim stavovima.

Na pitanje „Da li u našem društvu postoje grupe ljudi prema kojima imate negativne emocije te bi najsrećniji bili kada bi takve grupe nestale sa lica mjesta?“ ispitanici su mogli da navedu do tri takve grupe. Analiza odgovora pokazuje da dvije grupe izazivaju najviše negativnih emocija. Najviše negativnosti je izraženo prema političarima, a potom prema LGBT populaciji. Pored te dvije grupe više puta je navođena i grupa nazvana „nacionalisti“ iz redova bošnjačkog, srpskog, hrvatskog naroda, te grupa u koju se ubrajaju „silovatelji i pedofili“. Pored ovih kategorija navođene su još neke grupe ali u manjoj mjeri: različiti narodi (Jevreji, Amerikanci, itd), različite društveno-političke ili religijske grupe (neonacisti, anarhisti, komunisti, Isil) koje mogu imati ekstremistički ili čak teroristički karakter.

Možemo zaključiti da se mladi zanimaju za određene grupe jer im se svidaju njihovi stavovi i aktivnosti te zbog nezadovoljstva društvenim stanjem. Takve grupe često imaju nacionalistički predznak. Interesantno je da su i mete netrpeljivosti takođe nacionalisti ali iz drugih grupa, te pripadnoci LGBT populacije. Dakle, povod za određeno djelovanje i organizovanje je najviše koncentrisan oko etničkih odnosa te seksualnih orijentacija i prava.

Koje pojave i faktori su povezani sa sklonošću ka ekstremizmu?

U ovom dijelu ispitaćemo povezanost sklonosti ka nasilnom ekstremizmu sa različitim psihološkim i socijalnim pojavama. Grupisali smo ih u pet srodnih kategorije. Povezanost je statistički mjerena preko Pearson's koeficijenta korelacije, a razlike između podgrupa t testom, te analizom varijanse.

— Relacije sklonosti ka ekstremizmu sa socio-demografskim karakteristikama

Ispitali smo da li postoji razlika u sklonosti ka nasilnom ekstremizmu s obzirom na više socio-demografskih karakteristika. Utvrđeno je da nema razlika u ekstremizmu s obzirom na broj godina mladih ali je analiza pokazala značajnu ulogu pola, finansijskog statusa, te tipa prebivališta.

Tabela 13: **Sklonost ekstremizmu s obzirom na pol**

Pol	N	M	SD	t	p
Ženski	470	1,78	,80	-	
Muški	583	2,13	,88	-6.71	.001

Mladi i ekstremizam

Prije svega vidimo da su aritmetičke sredine (M), značajno ispod središnje teorijske vrijednosti (3), što ukazuje da velika većina ispitanika ne ispoljava sklonost ekstremizmu. Pored toga vidimo ono što smo vidjeli prilikom prikazivanja procentualnih vrijednosti za pojedinačne stavke, a to je da je sklonost ekstremizmu izraženija kod mladića nego kod djevojaka.

Tabela 14: **Sklonost ekstremizmu s obzirom na tip prebivališta**

Pola	N	M	SD	F	p
Grad	573	1,87	,80		
Prigradsko naselje	282	2,18	,91	12.49	.001
Selo	196	1,94	,89		

Tabela 15: **Poređenja između podgrupa**

Vrsta prebivališta (I)	Vrste prebivališta (J)	M Razlika (I-J)	Standardna greška	p
Grad	prigradsko naselje	-.308*	.06	.000
	selo	-.06	.07	.347
Prigradsko naselje	grad	.30*	.06	.000
	selo	,80	.07	.002
Selo	grad	.06	.07	.347
	prigradsko naselje	-.24*	.07	.002

*Razlika je značajna na nivou p<.05

U prethodnim dvjema tabelama smo analizirali da li postoji razlika u sklonosti ekstremizmu kod mlađih iz gradova, prigradskih naselja i sela. Analiza varijanse je pokazala da postoji značajna razlika između tih podgrupa. Na osnovu aritmetičkih sredina vidimo da je sklonost ekstremizmu najveća kod mlađih iz prigradskih naselja, potom sela, a najmanja kod onih iz grada. Dodatna poređenja su pokazala da su razlike statističke značajne na relacijama mlađih iz prigradskih naselja i ostalih mlađih. Razlike između mlađih iz gradova i sela nisu statističke značajne.

Tabela 16: **Povezanost sklonosti ekstremizmu sa uzrastom i finansijskim statusom**

Varijable	Uzrast	Finansijsko stanje
Podržavanje ekstremizma	r .020	-.118** .000
	p .509	

**Statistički značajno na nivou p<.01

Rezultati iz ove tabele su pokazali da ne postoji povezanost između broja godina i sklonosti ekstremizmu. Naspram toga, utvrđena je veza sklonosti ekstremizmu sa lošijim finansijskim stanjem.

Tabela 17 : Povezanost sklonosti ekstremizmu sa crtama ličnosti

Varijable		Sklonost ekstremizmu
Otvorenost	r	-.115**
	p	.000
Prijatnost	r	-.208**
	p	.000
Emocionalnost	r	-.153**
	p	.000
Ekstraverzija	r	-.113**
	p	.000
Makijavelizam	r	.412**
	p	.000
Psihopatija	r	.366**
	p	.000
Narcizam	r	.228**
	p	.000

**Statistički značajno na nivou p<.01

U ovoj tabeli je prikazana povezanost sklonosti ka nasilnom ekstremizmu sa određenim crtama ličnosti te karakteristikama iz domena tzv. mračne trijade ličnosti. Rezultati su pokazali da postoji mala, ali značajna i negativna korelacija sa bazičnim crtama ličnosti. Drugim riječima, veću sklonost ekstremizmu prati manja zastupljenost sljedećih crta: otvorenosti, prijatnosti, emocionalnosti i ekstraverzije. Sa druge strane, ekstremizam je u pozitivnoj korelaciji sa svim crtama mračne trijade. Korelira sa većim: makijavelizmom, psihopatijom i narcizmom.

Tabela 18: **Povezanost sklonosti ka nasilnom ekstremizmu sa društveno-političkim orijentacijama**

Variable	Konzervativnost	Liberalnost	Autoritarnost	Socijalna dominacija	Otuđenost
Podržavanje ekstremizma	r .229** p .000	-.026 .280	.182** .000	.384** .000	.254** .000

**Statistički značajno na nivou p<.01

U ovoj tabeli vidimo da su skoro sve ispitivane pojave u značajnoj vezi sa sklonošću ka nasilnom ekstremizmu. Skoro sve su u pozitivnoj korelaciiji osim u slučaju liberalizma sa kojim je u negativnoj korelaciiji, ali ta veza nije statistički značajna. Dakle, možemo reći da su nasilnom ekstremizmu skloniji mladi ljudi koje karakteriše veća konzervativnost, autoritarnost, sklonost socijalnoj dominaciji i otuđenost.

Tabela 19: **Povezanost sklonosti ka nasilnom ekstremizmu sa percepcijom društva, života i budućnosti**

Varijable	Zadovoljstvo životom	Percepcija društvene nepravde	Zabrinutost za budućnost
Podržavanje ekstremizma	r -.068* p .027	.015 .630	-.003 .922

**Statistički značajno na nivou p<.05

Ova tabela pokazuje da nema statističke povezanosti sklonosti ka nasilnom ekstremizmu mladim sa percepcijom društvene nepravde i zabrinutošću za budućnost. Međutim, postoji mala ali negativna korelacija sa zadovoljstvom životom, u smislu da su nezadovoljniji životom skloniji ekstremizmu.

Tabela 20: **Sklonost ka nasilnom ekstremizmu i percepcija referentnih grupa**

Variable						
		r	.021	.385**	.116**	.426**
		p	.500	.000	.000	.000
Podržavanje ekstremizma	Etno-religijska identifikacija	Idealizacija grupe		Važnost pripadnosti grupi	Nasilno okruženje	Manjak socijalne podrške

**Statistički značajno na nivou $p < .01$

U ovoj tabeli vidimo da su mladi skloniji ekstremizmu bili u većoj mjeri izloženi nasilnom okruženju, da su imali manje socijalne podrške od porodice ili prijatelja. Što se tiče odnosa prema grupama, osobama sklonijim ekstremizmu je važnija pripadnost referentnim grupama poput vršnjačkih grupa ili nekih organizacija u koje su učlanjeni. Skloni su da favorizuju i veličaju takve grupe. Ekstremizam je u manjoj vezi povezan sa važnošću etničkog i religijskog identiteta.

Tabela 21: **Sklonost ka nasilnom ekstremizmu i asocijalna ponašanja**

Varijable	Učešće u tučama		Pijenje alkohola
	r	.453	,175
	p	.000**	.000**
Podržavanje ekstremizma			

**Statistički značajno na nivou p<.01

Ispitanici koji su skloniji ekstremizmu više piju alkohol i više su uključeni u fizičke tuče. Ovaj rezultat je očekivan, budući da sam pojam ekstremizma podrazumjeva apologiju nasilja, a i razni vidovi asocijalnog ponašanja često idu u „kompletu“ i uzajamno su povezani.

Na osnovu navedenih tabela o povezanosti ekstremizma i drugih pojava, možemo izvesti nekoliko zaključaka. Mlade ljudi sklone ekstremizmu prije svega karakterišu određene osobine njihove ličnosti (npr. konzervativnost, autoritarnost, sklonost socijalnoj dominaciji, otuđenost, niža vjera u Boga itd.) te favorizovanje i idealizacija nekih referentnih grupa kojima oni pripadaju. Odnos prema širim društvenim grupama (nacija, religija) i društvu uopšte (percepcija nepravde), nije se pokazao kao veoma značajan. Kao važan faktor nameću se još i okolnosti u užem okruženju kao što su izloženost nasilju u prošlosti, manjak socijalne podrške itd. Sklonost ka nasilnom ekstremizmu se ispoljava i kroz češće tuče te pijenje alkohola.

Dobijene podatke smo provjerili i preko multiple regresione analize pri čemu je kriterijska varijabla bila „sklonost ekstremizmu“, a ostale su bile prediktorske. U prediktore je ukupno uključeno 18 različitih

varijabli koje su se pokazale značajnim u prethodno predstavljenim korelacionim analizama.

Tabela 22: **Prediktori sklonosti ekstremizmu**

Prediktori	Koeficijenti		
	Beta	t	p
Pol (1=Ž; 2=M)	,074	2,748	,006
Starost	-,051	-1,932	,054
Konzervativnost	,081	2,879	,004
Autoritarnost	,020	,708	,479
Grupna favorizacija	,163	5,314	,000
Socijalna dominacija	,167	5,260	,000
Otuđenost	,069	2,351	,019
Manjak socijalne podrške	-,026	-,793	,428
Zadovoljstvo životom	-,007	-,256	,798
Važnost pripadnosti grupi	,004	,138	,890
Nasilno okruženje	,227	7,722	,000
Otvorenost	,047	1,744	,081
Prijatnost	-,032	-1,160	,246
Emocionalnost	-,043	-1,633	,103
Ekstraverzija	-,070	-2,674	,008
Makijavelizam	,153	5,067	,000
Psihopatija	,073	2,348	,019
Narcizam	,005	,178	,859
Sažetak modela	R=.613; R ² =.375; F=33,535; p<,001		

Preko ovog modela regresione analize te ovog seta prediktora objašnjeno je 37,5% varijanse sklonosti prema ekstremizmu. Ovaj procenat objašnjene varijanse je svakako veliki i statistički je značajan na nivou $p<.001$. Značajni prediktori (prema važnosti) su: nasilno okruženje, grupna favorizacija, orientacija na socijalnu dominaciju, makijavelizam, konzervativnost, pol, manja ekstraverzija, otuđenost i psihopatija. Dakle, na osnovu regresione analize vidimo da je sklonost ekstremizmu najviše povezana sa određenim faktorima koji se odnose na interakciju sa užim okruženjem i referentnim grupama koje su očigledno važan faktor u determinisanju ekstremizma, kao i brojne crte i karakteristike ličnosti kojima je zajednička konzervativnost, težnja socijalnoj dominaciji, ali i psihopatske tendencije.

Tipologija ispitanika s obzirom na odnos prema ekstremizmu

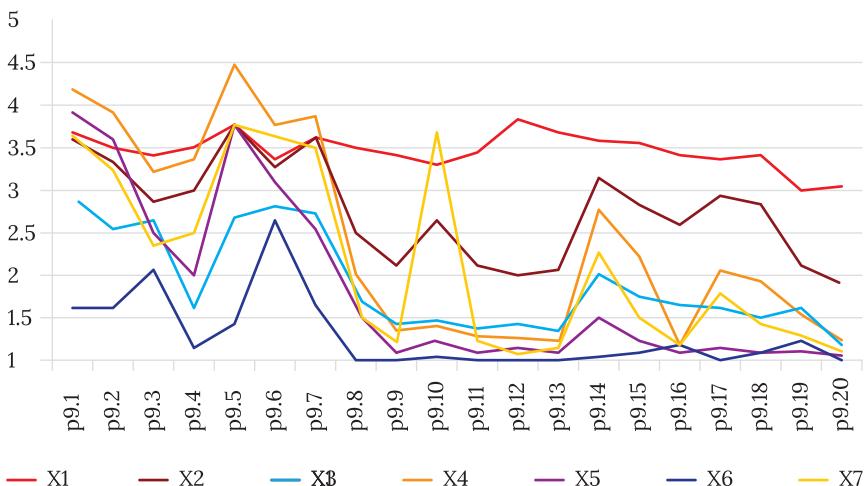
Tipološki model smo procjenjivali na osnovu procedure koja je poznata pod nazivom analiza latentnih profila. Radi se o statističkoj metodi kojom se procjenjuju latentne varijable. Za razliku od faktorske analize gdje se na manifestnim kontinuiranim varijablama procjenjuje kontinuirana latentna struktura (odnosno više dimenzija) ili analize latentnih klasa gdje se na manifestnim kategoričkim varijablama procjenjuje latentna kategorička struktura (tipovi), analiza latentnih profila koristi kontinuirane manifestne varijable da bi se napravila

latentna kategorička struktura. Za kalkulacije su korišteni paketi R i mclust 5.4.

Kao i u faktorskoj analizi, prvi korak nakon sređivanja podataka jeste procijeniti broj latentnih jedinica, odnosno u ovom slučaju broj grupa/klasa/klastera/tipova. Postoji nekoliko kriterija i nekoliko različitih modela koje mclust može identifikovati. Različiti statistički pokazatelji se uzimaju u obzir kao što su mjere informativnosti (AIC, BIC), testiranja p-vrijednosti ugnježđenih modela, mjere entropije odnosno kvaliteta statističke predikcije (s kojom prosječnom vjerovatnoćom se osoba može svrstati u određeni tip/grupu; što je veća vjerovatnoća, poželjno preko .80, tim bolje). Istovremeno, nevezano za statistiku, neophodno je da postoji sadržinski smisleno rješenje. Višestruke analize i provjere su pokazale da je optimalni model sedam tipova, pri čemu je korištena VEI procjena: dopuštena je varijabilnost veličina prostora klastera.

Model sa sedam klasa/tipova je opravdan i sa stanovišta mjera koje razmatraju tačnost klasifikacije na osnovu stavki, odnosno koliko vjerovatno se svaki ispitanik može razvrstati u poseban tip/klaster. Za rješenje sa sedam klastera ovo je optimalno i proporcije vjerovatnosti klasifikacije na osnovu svih stavki se kreću u rasponu od 0.88 do 0.99 što predstavlja jako dobre indikatore, a uz to postoji i neki sadržinski smisao koji se može vidjeti na grafikonu.

Grafikon 1: Klase ispitanika s obzirom na odnos prema ekstremizmu

Ukoliko analiziramo pojedinačne klase na osnovu ostvarenih vrijednosti na pojedinačnim tvrdnjama možemo uočiti određene karakteristike tih klasa. Navećemo one najprostije koje se prije svega odnose na odnos prema društvu i sklonosti prema ekstremizmu. Klasa jedan je nezadovoljna društvom, dok podržavaju nasilni ekstremizam. Ispitanici iz klase dva su umjereno nezadovoljni i umjereno skloni ekstremizmu. Dakle, ove dvije klase imaju najizraženiji ekstremizam. Klasu tri karakteriše nisko nezadovoljstvo društvom i niska sklonost ekstremizmu. Ispitanici iz klase četiri imaju izraženo nezadovoljstvo društvom, ali nizak ekstremizam. Klasa pet je umjereno nezadovoljna društvom, sa niskim ekstremizmom. Klasa šest je slična klasi tri i pet, s tim što su njihovi skorovi po pitanju nezadovoljstva društvom i ekstremizma još niži. Klasu sedam karakteriše umjereno nezadovoljstvo društvom sa izraženim pojedinim ekstremističkim indikatorima. Odnos navedenih klasa prema ekstremizmu se još

jasnije vidi iz naredne tabele u koji su navedene prosječne vrijednosti ekstremizma za svaku od klase.

Tabela 23: **Tipologija ekstremizma i sklonost prema ekstremizmu**

Klase ispitanika

Klase ispitanika	N	M	SD	F	p
1	187	3,38	,56		
2	351	2,21	,45		
3	161	1,41	,29		
4	124	1,37	,27	696,92	.001
5	126	1,09	,11		
6	37	1,03	,08		
7	72	1,52	,19		

Analize su pokazale da grupe 1 i 2 imaju najviše izraženu sklonost prema ekstremizmu ($M_1=3,38$; $M_2=2,21$) u odnosu na ostale grupe, a potom grupe 3, 4, i 7. Grupe 5 i 6 imaju najmanji ekstremizam. Većina uzajamnih razlika između ovih klasa su statistički značajne. Jedino nisu značajne razlike između grupa 3 i 4, te između 5 i 6. Skrećemo pažnju na podatak da u klasu 1 koju najviše karakteriše sklonost ekstremizmu je uvršteno 187 ispitanika, odnosno 17%, što svakako nije malo.

Analizirali smo karakteristike klasa ispitanika s obzirom na eksterne varijable. U narednoj tabeli predstavljamo rezultate analize varijanse.

Tabela 24: **Analiza varijanse glavnih varijabli s obzirom na tipologiju ekstremizma**

Varijable	Suma kvadrata	df	F	p
Zabrinutost za budućnost	103,18	6	13,04	,000
Konzervativnost	80,18	6	13,82	,000
Liberalnost	9,99	6	2,04	,058
Autoritarnost	104,41	6	13,68	,000
Favorizacija sopstvene grupe	153,48	6	27,69	,000
Etno-religijska identifikacija	15,95	6	1,86	,084
Socijalna dominacija	179,17	6	35,27	,000
Otuđenost	94,66	6	20,30	,000
Socijalna podrška	89,53	6	20,62	,000
Zadovoljstvo životom	18,42	6	3,20	,004
Percepција nepravde	59,84	6	8,78	,000
Pripadnost grupi	37,49	6	7,27	,000
Nasilno okruženje	146,16	6	34,73	,000
Otvorenost	88,17	6	10,07	,000
Prijatnost	66,60	6	11,88	,000
Emocionalnost	38,56	6	5,34	,000
Ekstraverzija	11,67	6	2,55	,018
Makijavelizam	245,03	6	29,78	,000
Psihopatija	255,20	6	27,19	,000
Narcizam	104,35	6	10,21	,000

Analiza varijanse je pokazala da postoji statistički značajna razlika između tipologije ekstremizma i gotovo svih eksternih varijabli. Jedino nije utvrđena razlika u etno-religijskoj identifikaciji i liberalizmu, vjerovatno zbog manje varijabilnosti ovih varijabli. Etnoreligijska-

identifikacija je generalno bila izražena kod svih kategorija ispitanika, dok je liberalnost bila manje zastupljena kod svih. Dodatne analize (u prilogu) ukazuju na sljedeće karakteristike pojedinačnih klasa ispitanika s obzirom na njihov odnos prema ekstremizmu.

Klasu jedan karakterišu izraženiji ekstremizam, konzervativnost, zabrinutost za budućnost, autoritarnost, etno-religijska identifikacija, orijentacija na socijalnu dominaciju, otuđenost, nasilno okruženje, percepcija društvene nepravde, makijavelizam, psihopatija, narcizam. Niže vrijednosti su postignute na skalamama: zadovoljstvo životom, liberalnost, socijalna podrška, emocionalnost.

Klasu dva pored umjerene sklonosti prema ekstremizmu karakteriše i izraženija zabrinutost za budućnost, konzervativnost, autoritarnost, etno-religijska identifikacija, socijalna podrška i percepcija društvene nepravde, te niža liberalnost i manja orijentacija na socijalnu dominaciju.

Klasu tri pored niske sklonosti ka ekstremizmu oslikava i etno-religijska identifikacija, postojanje socijalne podrške te niski: konzervativnost, liberalnost, favorizacija sopstvene grupe, orijentacija na socijalnu dominaciju, otuđenost.

Klasu četiri prati izrazita zabrinutost za budućnost, autoritarnost, etno-religijska identifikacija, socijalna podrška, percepcija društvene nepravde, te crte ličnosti otvorenost i emocionalnost. Niže su zastupljeni pored ekstremizma i liberalnost te orijentacija na socijalnu dominaciju.

Kod klase pet su nešto više bili zastupljeni zabrinutost za budućnost, etno-religijska identifikacija, socijalna podrška, percepcija društvene nepravde, otvorenost, emocionalnost. Manje zastupljeni su ekstremizam, konzervativnost, favorizacija sopstvene grupe, orijentacija na socijalnu dominaciju, otuđenost te crte ličnosti makijavelizam i psihopatija.

Klasu šest karakterišu etno-religijska identifikacija, socijalna podrška, zadovoljstvo životom, te crte ličnosti prijatnost i emocionalnost. Manje su zastupljeni ekstremizam, zabrinutost za budućnost, konzervativnost, liberalnost, autoritarnost, favorizacija sopstvene grupe, orijentacija na socijalnu dominaciju, otuđenost, percepcija društvene nepravde, makijavelizam i psihopatija.

Kategoriju sedam pored izraženih pojedinih indikatora ekstremizma odražava i zabrinutost za budućnost, autoritarnost, etno-religijska identifikacija, socijalna podrška, zadovoljstvo životom, percepcija društvene nepravde, otvorenost. Niže su zastupljeni: konzervativnost, favorizacija sopstvene grupe, orijentacija na socijalnu dominaciju.

Karakteristike i razlike između pojedinih tipova smo pokušali jednostavnije predstaviti poredeći dvije potpuno različite kategorije, jedan i šest. Kategoriju jedan smo nazvali "skloni ekstremizmu", a kategoriju šest "miroljubivi." U narednoj tabeli je predstavljen odnos pomenuta dva tipa prema ostalim pojавama koje smo ispitivali.

Tabela 25: Poređenje eksternih varijabli u kategorijama
"ekstremnih" i "miroljubivih" ispitanika

Varijable	Klasa	N	M	SD	t	p
Ekstremizam	1,00	187	3,38	,56	53,95	.001
	6,00	37	1,03	,08		
Zabrinutost za budućnost	1,00	185	3,69	1,20	3,74	.001
	6,00	37	2,74	1,44		
Konzervativnost	1,00	184	3,37	,86	6,51	.001
	6,00	37	2,27	,95		
Liberalnost	1,00	185	2,69	,91	,24	.812
	6,00	37	2,65	,87		
Autoritarnost	1,00	184	3,74	1,58	6,72	.001
	6,00	37	2,35	1,03		
Favorizacija sopstvene grupe	1,00	185	3,15	1,10	8,12	.001
	6,00	37	1,98	,72		
Etno-religijska identifikacija	1,00	185	3,91	1,11	,67	.510
	6,00	37	3,75	1,32		
Socijalna dominacija	1,00	180	3,39	1,00	12,30	.001
	6,00	37	1,69	,70		
Otudenost	1,00	179	3,32	,88	7,80	.001
	6,00	37	2,14	,82		
Socijalna podrška (manja)	1,00	181	3,02	,91	9,35	.001
	6,00	37	1,75	,71		
Zadovoljstvo životom	1,00	185	3,30	1,04	-2,07	.043
	6,00	37	3,78	1,31		
Percepција неправде	1,00	185	3,69	1,12	3,99	.001
	6,00	37	2,26	1,48		

Srđan Dušanić

	1,00	183	3,71	,96	3,85	.001
Pripadnost grupi	6,00	37	3,06	,92		
	1,00	185	2,89	1,01		
Nasilno okruženje	6,00	37	1,52	,69	10,06	.001
	1,00	187	3,02	1,29		
Otvorenost	6,00	37	3,28	1,22	-1,14	.259
	1,00	187	2,52	,99		
Prijatnost	6,00	37	3,63	,94	-6,43	.001
	1,00	187	2,84	1,02		
Emocionalnost	6,00	37	3,40	,76	-3,82	.001
	1,00	187	3,12	,93		
Ekstraverzija	6,00	37	3,29	,79	-1,16	.250
	1,00	186	2,88	1,50		
Makijavelizam	6,00	37	1,18	,51	12,16	.001
	1,00	186	3,25	1,46		
Psihopatija	6,00	37	1,24	,79	11,88	.001
	1,00	186	3,19	1,41		
Narcizam	6,00	37	2,62	1,40	2,28	.026

Tabela pokazuje da postoji mnogo statističkih razlika između dva tipa ispitanika s obzirom na ostale eksterne varijable. Značajna razlika nije utvrđena jedino u ekstraverziji, otvorenosti, etno-religijskoj identifikaciji te liberalizmu. Ostali rezultati ukazuju da "ekstremniji ispitanici" u odnosu na "miroljubivu" kategoriju pored veće sklonosti ekstremizmu imaju izraženiju konzervativnost, autoritarnost, favorizaciju i pripadnost sopstvenoj grupi, orientaciju na socijalnu dominaciju, otuđenost, percepciju društvene nepravde, nasilno

okruženje te crte ličnost makijavelizma, psihopatije i narcizma. Pored toga, "ekstremniji" su manje zadovoljni životom, imali su manju socijalnu podršku iz užeg okruženja, te manje izražene crte prijateljnosti i emocionalnosti. Dobijene razlike su u skladu sa prethodnim tabelama i korelacijama između sklonosti ekstremizmu i drugih varijabli.

Srđan Dušanić

Diskusija

Ekstremizam među mladima

Iz rezultata istraživanja proizašlo je dosta zanimljivih podataka, a prokomentarisaćemo one najvažnije. Uprkos varirajućim statistikama na različitim pitanjima, sa priličnom sigurnošću možemo tvrditi da oko polovine ispitanih mlađih nije zadovoljno kako se društvo razvija i u kom smjeru ide. Kao što smo već rekli, ovakva percepcija društva je preduslov za pojavu ekstremističkih ideja, te joj treba ozbiljno i pristupiti. Sageman (2004, 2007) je isticao da prvu fazu radikalizacije karakteriše upravo osjećajbijesa zbog percepcije da je svijet nepravedan, a moralna načela narušena. Moghaddam (2007) je takođe ukazivao da je prva stepenica ka terorizmu percepcija uskraćenosti, nepravde, te ugroženosti socijalnog identiteta kroz procese globalizacije. Horgan (2008) među ključne faktora rizika za umiješanost pojedinaca u terorizam i ekstremističke akcije ubraja i doživljaj otuđenosti te nezadovoljstvo društvenom situacijom. Ovi podaci su u skladu i sa teorijom socijalne kontrole, po kojoj su asocijalna ponašanja povezana sa slabljenjem povjerenja u društvo i društvene norme (Hirschi, 1969). Teorija relativne deprivacije takođe podupire nalaze da percepcija da se nezasluženo živi lošije od drugih pojedinaca i grupa može podstići ekstremističke sklonosti (Dalgaard-Nielsen, 2008, Weine et al., 2013).

Ono što je još problematičnije je da 15-20% mlađih ima uvjerenja da bi oni trebali da preuzmu odgovornost i učine nešto radikalno što bi promijenilo situaciju u društву. Približno isti procenat (12-15%) ispitanika pokazuje zanimanje za ekstremističke grupe u smislu da prate i podržavaju njihov rad i akcije. Ovo su sve znaci upozorenja da je oko 15% ispitanih mlađih u rizičnoj zoni, odnosno da može biti podložno uticajima ekstremističkih grupa. Ovaj statistički rezultat je

približan onom koji smo dobili analizom latentnih klasa, po kojoj je u kategoriji “sklonih ekstremizmu” uvršteno oko 17% ispitanih mladih.

Kada je u pitanju procjena obima mladih koji su eventualno zakoračili u svijet nekih ekstremnih ponašanja, veoma je nezahvalno davati konačne procjene. Budući da se istraživanje prije svega oslanja na samoprocjene ispitanika, teško je ustanoviti potpuno objektivno stanje. Treba imati u vidu faktor davanja socijalno poželjnih odgovora koji može uticati na rezultate u oba smijera. Naime, neki ispitanici mogu da kriju svoje zanimanje za ekstremističke grupe smatrajući da je to nepopularno i da će biti osuđeni od okruženja, dok neki mogu da preuveličavaju da bi se u nekom svom specifičnom okruženju predstavili posebnijim nego što jesu. Iz tih razloga smo i postavili nekoliko različitih otvorenih i zatvorenih pitanja na ovu temu. Blizu 10% ispitanika tvrdi da je učestvovalo u nekim ekstremističkim akcijama, ali svega oko 3% navodi konkretne ideje ili grupe oko kojih je angažovano. Ovaj procenat je manji i možda zbog čuvanja anonimnosti ili zato što i nisu učestvovali u nekim konkretnim ekstremnim akcijama. Informacije o navedenim ekstremističkim grupama koje ispitanici podržavaju, a među kojima se navode i određena udruženja građana, idu u prilog da je taj broj bliži ovom manjem procentu.

Ekstremizam: u ime čega i protiv koga?

Mladi koji su izrazili sklonost ekstremizmu su uglavnom vezani za određene grupe sa nacionalističkim predznakom, organizacije ili pokrete za zaštitu određenih prava, te navijačke grupe. Dakle, mladi se sa jedne strane identifikuju sa etno-religijskim grupama, a sa druge sa referentnim vršnjačkim grupama koje mogu biti orijentisane u različitim pravcima. Kao uzroke privrženosti ovim grupama i idejama mladi ispitanici su naveli: vjerovanje u ideje koje grupa zastupa, postojanje nepravde u društvu, uticaj medija, ljubav prema domovini, uticaj drugih ljudi sa srodnim stavovima. Ovi rezultati prevashodno ukazuju na važnost socijalnih identifikacija prilikom vezivanja za određene socijalne grupe i ideološke orijentacije.

Negativni ekstremistički stavovi su najviše usmjereni prema političarima, LGBT populaciji, nacionalistima, silovateljima i pedofilima te nekim drugim etničkim i političkim grupama. Dakle, povod za određeno djelovanje i organizovanje je najviše koncentrisan oko etničkih odnosa te seksualnih orijentacija i prava. Ovi rezultati su očekivani, pogotovo imajući u vidu etničke i političke konflikte u državi, te dominantno tradicionalnu vrijednosnu orijentaciju stanovništva koja ne korespondira sa liberalnim seksualnim orijentacijama. Navođenje političara i silovatelja kao potencijalnih „meta“ potvrđuje opravdanost opreza pri donošenju zaključka o obimu raširenosti ekstremizma među mladima, budući da se kod određenog broja onih koji se tako izjašnjavaju u stvari radi o nezadovoljstvu prema grupama i pojedincima koji su realno odgovorni za razne probleme i stanje u

društву. Pojasnićemo netrpeljivost prema ovim grupama u svjetlu nekoliko teorija.

Odnos prema etničkom identitetu, koji istovremeno može biti i sidro i meta ekstremizma, ukazuje na njegovu važnost u profilisanju socijalih interakcija. Iza ovog stoje neka osnovna načela povezana sa teorijom socijalnog identiteta i međugrupnim relacijama (Brewer & Gaertner, 2004). Ljudi organizuju svoj društveni svijet na bazi kategorisanja pojava u odvojene kategorije kojima se često pripisuju atributi „mi“ i „oni“. Jedan od efekata kategorizacije jeste smanjivanje opažanja razlika unutar kategorija i naglašavanje razlika između kategorija (princip međugrupnog naglašavanja). Javljuju se pozitivna osjećanja, prema pripadnicima vlastite grupe (princip unutargrupnog favorizovanja), ali i međugrupna poređenja i rivalstvo sa drugim grupama koji mogu prorasti u nesaradnju, predrasude, netoleranciju i konflikte. Ovaj efekat je još izraženiji ukoliko je istorijat međugrupnih odnosa zasićen čestim konfliktima, ratovima, što je nažalost i slučaj u BiH i na Balkanu. U situacijama kad postoji ranija istorija međugrupnih konfliktnih odnosa i kolektivni strah, potreba da vidimo „sebe“ kao bolje od „njih“ veoma lako eskalira u ekstremne oblike identifikacija i grupnog ponašanja. Ovakav ambijent i prema teoriji realnog grupnog konflikta (Campbell, 1965; Brief et al., 2005) vodi do netrpeljivosti jer među zavađenim grupama kontinuirano postoji rivalitet i borba za nadmoć, na političkom, ekonomskom, religijskom, teritorijalnom pa i populacionom planu.

Prema teoriji integrativne prijetnje izvor netrpeljivosti prema drugim grupama se nalazi u percepciji tih grupa kao realne (ekonomske ili fizičke) ili simboličke prijetnje. Realna prijetnja podrazumijeva odbojnost prema drugim grupama zbog ideje i straha da oni mogu

ugroziti naš opstanak. Ovakva percepcija ima svoje jako uporište u proteklim ratovima na prostorima BiH i bivše Jugoslavije. Pored toga, religijska raznovrsnost se često ne percipira kao bogatstvo već kao simbolička prijetnja koja može ugroziti vrijednosti i način života određene socijalne grupe (Stephan, W. G., Stephan, C. W., 2000). Ova teorija se svakako može primijeniti na netrpeljivost prema drugim etničkim grupama, ali i prema LGBT populaciji koja se doživljava kao simbolička prijetnja za uvriježene vrijednosti i način života u dominantno tradicionalnoj sredini kao što je BiH. Upravo ovo kao glavnu argumentaciju često i ističu protivnici ove populacije i njihovog djelovanja. Pored toga, LGBT populacija može biti na udaru jer u doba anomije i izraženog kolektivnog nezadovoljstva društvom, predstavlja laku metu za ventiliranje nagomilane frustracije. Prema teoriji pomjerene agresije, međugrupna netrpeljivost se može posmatrati kao odbrambeni mehanizam kroz koji se stres i frustracije usmjeravaju prema nekoj nemoćnijoj i nezaštićenoj manjini, koja praktično ima ulogu žrtvenog jarca (Dollard et al., 1939; Miller et al., 2003).

Odrednice ekstremizma

Ispitali smo i povezanosti ekstremizma i drugih pojava. Mlade ljude sklone ekstremizmu karakterišu osobine ličnosti kao: konzervativnost, autoritarnost, sklonost socijalnoj dominaciji, otuđenost, te crte iz domena mračne trijade (makijavelizam, psihopatija, narcizam). Pored toga, takvi mladi su skloni favorizovanju i idealizaciji nekih referentnih grupa kojima oni pripadaju. Kao važan faktor nameću se još i okolnosti u užem okruženju kao što su izloženost nasilju u prošlosti, manjak socijalne podrške itd. Sklonost ka nasilnom ekstremizmu

se ispoljava i kroz češće tuče te pijenje alkohola. Dakle, presudan uticaj na ekstremističke sklonosti imaju neke karakteristike ličnosti ali i vršnjačke referentne grupe te interakcija sa njima. Ove veze su potvrđene u nekoliko različitih analiza, uključujući i analizu latentnih klasa preko koje je utvrđeno sedam kategorija ispitanika, a koje se u skladu sa prethodnim opisom, značajno razlikuju kada je u pitanju odnos sa eksternim i prediktorskim varijablama. Pojasnićemo osnovu veza ekstremizma i drugih pojava.

Ustanovljene veze sa raznim karakteristikama ličnosti mogu se komentarisati pod okriljem autoritarnosti budući da ovaj sindrom ličnosti obuhvata i konvencionalnost, sklonost dominaciji prema nižim u hijerarhiji, agresivnost, tradicionalnost itd. Pored toga, sklonost ka nepokolebljivom poštovanju autoriteta unutar grupe, težnja i briga o statusu i moći, stereotipne procjene, netolerancija neizvjesnosti, kažnjavanje onih koji narušavaju ustaljene norme, odlike su autoritarnog kompleksa ličnosti (Adorno et al., 1950). Sve te karakteristike, političke i vrijednosne orientacije zapravo su aspekti vezivanja za sopstvenu grupu i odbacivanja vanjskih grupa. Pojedinci koji su autoritarniji i konzervativniji, obično su u većoj mjeri vezani za sopstvenu socijalnu grupu budući da njihova ideologija podstiče održavanje statusa kvo u društvu i zaštitu vitalnih interesa grupe. Ovo se međutim postiže i zaštitom od vanjske prijetnje, tj. neke vanjske grupe, što rezultira negativnim osjećanjima i stavovima prema drugima (Duckitt & Sibley, 2010). Sličan je i mehanizam veze sa orientacijom na socijalnu dominaciju. Budući da je ovaj konstrukt zasnovan na percepciji svijeta kao inherentno hijerarhijski organizovanog i mesta stalne kompeticije, prema pripadnicima vanjskih grupa postoji rivalitetski odnos.

Uloga autoritarnih karakteristika ličnosti i socijalne kategorizacije u razvoju netolerancije prema vanjskim grupama i sklonosti ka ekstremizmu dodatno je podstaknuta situacionim i socijalizacijskim faktorima kao što je nivo socijalne podrške unutar užeg socijalnog kruga, izloženost nasilju, važnost pripadnosti referentnim vršnjačkim grupama. Prema teoriji socijalnog učenja, za očekivati je i potpuno logično je da veća izloženost nasilju u djetinjstvu i mladosti stvara kod pojedinca i veću otvorenost prema ispoljavanju nasilja i drugih asocijalnih ponašanja. Ako se na to kasnije nadoveže uticaj čitave mreže referentnih istomišljenika, jasno ja da u tom kontekstu svaka akcija, pa i ona najneodgovornija može biti doživljena kao moralno i normativno opravdiva. Ovo potvrđuje i istraživanje Sagemana (2004) koji je ustanovio da je većina članova terorističke grupe postala to zahvaljujući uticaju prijatelja te naglašava da su socijalna i emocionalna podrška, te razvoj zajedničkog kolektivnog identiteta ključne u ovom procesu. Uticaj referentnih vršnjačkih grupa je jedan od ključnih mehanizama u genezi ekstremizma. Najčešće se realizuje preko mehanizama kao što su grupni pritisak, socijalna facilitacija, podjela odgovornosti, deindividualizacija, konformizam, poslušnost autoritetu itd. (Demos, 2010).

Manjak socijalne podrške i doživljaj otuđenosti su očekivano bitni faktori pojave ekstremizma jer je i od ranije poznato da neuspješna integracija određene grupe u društvu može takođe dovesti do radikalizacije (Jenkins, 2007). U studiji Wiktorowicza (2004) o radikalnim muslimanskim grupama, potvrđene su hipoteze da izolacija i marginalizacija neke grupe može biti osnova za promjenu identiteta njenih članova u smislu radikalizacije. Kada društvo odbaci ili diskriminiše određene grupe ili pojedince, postoji opasnost da će oni svoje utočište pronaći u radikalnim i ekstremističkim grupacijama.

Takođe, prema nesigurnost-identitet teoriji, manjak sigurnosti i podrške može usmjeriti ljude da zatraže sigurnost kroz pripadnost u raznim grupama, pri čemu ekstremističke grupe zbog svojih brojnih specifičnosti mogu biti izazovna i privlačna opcija.

Možemo zaključiti da nizak životni standard, korupcija i nepotizam u društvu doprinose nezadovoljstvu mlađih društvo, a u kombinaciji sa nekim karakteristikama ličnosti i negativnim uticajem referentnih grupa, epilog mogu biti ekstremistička uvjerenja i ponašanja.

Preporuke za prevenciju ekstremizma

Ne postoji čarobni recept kako sprečavati ekstremizam mlađih. Sigurno je da objektivnije razumijevanje uzroka ekstremnih ponašanja mlađih pomaže u definisanju preventivnih mjera koje bi imale više smisla, svrhe i rezultata. Jedan od preduslova je da živimo u prosperitetnom i pravednom društvu, ali na to teško možemo uticati. Takođe, nije jednostavno provesti mјere koje bi osujetile suptilnu podršku nekim ekstremističkim strujama u javnom govoru, bilo od strane medija ili političara koji ponekad koketiraju sa ekstremistima koji pripadaju njihovom političkom ili etničkom korpusu.

Međutim, ipak postoje određene sfere društva na koje možda možemo djelovati ukoliko postoji istinski interes odgovornih institucija. Jedan od problema leži u činjenici da brojne institucije i subjekti društva, ne preuzimaju odgovornost i neophodne korake da bi se ekstremizam

sprječio. Često nakon određenih pojava sa elementima ekstremizma, od različitih aktera možemo čuti eufemističke izjave da je u pitanju bila grupica huligana, da je to sporadični incident itd. Brojne društvene institucije koje se bave mladima (državna i lokalna vlast, školstvo, zdravstvo, socijalna zaštita itd.) ističu da je porodica odgovorna za vaspitanje, ne nalazeći nikakvu odgovornost u svojim akcijama. Sa druge strane, roditelji se obično brane smatrajući da su škola i vršnjaci odgovorni ako nešto nije u redu. Da bi došlo prevencije širenja ekstremizma, svakako da svaki od ovih aktera moraju da preuzmu veću odgovornost i učine ono što je u njihovom domenu.

Mladi teže tome da istražuju, imaju razne nove senzacije i izazove. Ukoliko društvo i škola ne učini ništa da mladi ispune ovakve svoje želje i potrebe, oni će naći drugi način da svoju energiju kanalisu i iskoriste. To može da bude kroz razna asocijalna ponašanja kao što je korištenje psihoaktivnih supstanci, ali i priključivanje nekim pokretima koji nerijetko koriste i nasilje. Ukoliko se potiskuju ili sprečavaju istraživačke aktivnosti, pokretanje inicijativa, želja da se na kreativan način mijenja svijet, dolazi do destruktivne agresivnosti. Dakle, jedan od strateških pravaca razvoja društva treba da bude kreiranje ambijenta u kome će pojedinačni mladi ljudi moći da nađu svoj put i način kako da ostvare svoje talente, afinitete i potencijale. To može da bude kroz uključivanje mlađih u odgovarajuće obrazovne i sportske aktivnosti, umjetničke programe, volontiranje itd. Zadovoljavanje ovih potreba će smanjiti rizik da mladi ljudi traže ispunjenje svojih potreba putem asocijalnih aktivnosti i grupa. U prilog ovome idu iskustva nekih skandinavskih zemalja koje su prevenirale alkoholizam preko programa zasnovanih na sličnim hipotezama.

Budući da nije jednostavno kreirati programe preko kojih bi se uticalo na porodice i odrasle, navešćemo skup preporuka koje se mogu realizovati preko obrazovnih institucija, budući da gotovo svi mladi pohađaju neku od škola.

— Uloga obrazovnih institucija u prevenciji ekstremizma

Najvažniji pravac prevencije ekstremizma je preko obrazovnih institucija, tj. kroz školske i vanškolske aktivnosti i programe. Važno je kako mladi stiču znanja te šta uče u školama.

Budući da ekstremizam karakteriše odobravanje nasilja, važno je da kompletna obrazovna institucija diše porukom da nasilju nema mesta među mladima, da to nije način da se bilo koji problem riješi ili promoviše neka ideja. Osuda svih vrsta nasilja mora biti reflektovana u udžbenicima, kao i u retorici nastavnog osoblja.

Što se tiče načina podučavanja, glavna preporuka je da se u obrazovnim institucijama prevaziđe sistem učenja i nastave koji se dominantno oslanja na mehaničko pamćenje i podučavanje koje ne potiče intelektualni razvoj i vještine analitičkog mišljenja. Uopšteno gledano, škola treba raditi na osnaženju ličnosti i individualnosti mlađih ljudi, što je višestruko važno. Samopouzdana mlada osoba je teže podložna drugim uticajima i otpornija je na manipulativne poruke od strane bilo koje grupe ili organizacije. Indirektno, razvojem kritičkog mišljenja prevenira se i sklonost predrasudama, diskriminaciji i bilo kojoj drugoj vrsti ponašanja koja je utemeljena na autoritarnosti i ekstremnom konformizmu. Izgradnja tolerantnog mладог ума и njihove жеље да

tokom učenje istražuju kako bi sagledali različite uglove gledanja može se smatrati jednim od glavnih elemenata u prevenciji ekstremizma. U tom kontekstu, korisno je upotrebljavati interaktivne tehnike rada kao što su istraživački projekti, diskusije, debate, analize filmova, analize studija slučajeva, simulacije, kvizovi itd. Analiza sadržaja u medijima takođe može biti višestruko korisna tehnika da bi se osiguralo da mladi ljudi mogu kritički analizirati i procjenjivati sadržaje kojima su izloženi, odnosno da znaju prepoznati manipulativne informacije.

Potrebno je i uspostaviti atmosferu sa što manje nasilja i prijetnji, u kojoj će se svi akteri osjećati sigurno. Važno je obezbijediti potrebnu socijalnu podršku mladima da ne bi postali laka meta i plijen potencijalnih rizičnih grupa i pojedinaca. Ovo je važno jer su nam i rezultati istraživanja ukazali na značaj socijalne podrške za genezu potencijalnog ekstremizma.

Imajući u vidu da je potencijalni ekstremizam mlađih u BiH najviše baziran na osnovu etničkih karakteristika neophodno je voditi računa da se kroz obrazovne institucije da doprinos prevenciji takve vrste ekstremizma, a ne dodatnog rasplamsavanja. Pri tome, stvari nisu tako jednostavne i ne preporučuje se da se etnički identitet “na silu” marginalizuje ili potiskuje. Naprotiv, obrazovanje, a i šire okruženje, treba doprinijeti razvoju zadovoljstva socijalnim identitetima, pa tako i etničkim. Naime, neprijateljstvo i netolerancija prema drugim grupama često proizilazi iz sopstvenog nezadovoljstva, nezadovoljstva pripadajućem socijalnom kontekstu, te je poželjno raditi na izgradnji pozitivnog stava ka svojoj grupi i svom identitetu. Pri tome treba voditi računa da izgradnja pozitivnog socijalnog identiteta ne bude centrična u toj mjeri da nipoštova druge grupe i socijalne identitete. Patriotizam ne treba da preraste u šovinizam ili etnocentrizam. Ovo

je nažalost prilično realna opasnost, pogotovo na prostorima BiH. Naime, etnički zasnovani konflikti u društvu se očigledno prenose i na obrazovni sistem. Kroz nastavne planove i programe, pogotovo nacionalne grupe predmeta, nerijetko se promovišu jednostrane istine, favorizuju i veličaju sopstvene grupe, ističu uskonacionalni i neinkluzivni interesi. Takvi subjektivni i pristrasni narativi mogu biti sjeme za razvoj etnocentričnih ideologija koje opet mogu evoluirati i u ekstremne. Suprotno tome, potrebno je podsticati teorijsko i praktično upoznavanje učenika sa kulturom i tradicijom drugih naroda. Zatim, voditi računa da nastavno osoblje kroz svoju retoriku ne promoviše stereotipe, te govor mržnje i nasilja. Sve navedeno se odnosi i na religijsko obrazovanje u školama, koje treba da bude uključujuće, multiperspektivno, i usmjereno ka podržavanju i njegovanju tolerancije prema drugim vjerskim zajednicama i učenjima.

Pored navedenog, imajući u vidu rezultate našeg istraživanja, važna je i edukacija o seksualnim orijentacijama, te pravima ljudi homoseksualne orijentacije. Promocija zdravih životnih stilova, takođe može doprinijeti prevenciji ekstremističkih stavova i ponašanja.

Efikasna borba protiv nasilnog ekstremizma podrazumijeva da škola bude istinski inkluzivna, tj. da integriše potencijalne ranjive i marginalizovane grupe. To mogu biti djeca drugih nacija, lošijeg imovinskog statusa, djeca sa poteškoćama u razvoju, djeca iz drugih država. Takve grupe ukoliko budu odbačene mogu skliznuti u asocijalna ponašanja. Potrebno ih je pažljivo integrisati ali tako da te aktivnosti ne doprinesu dodatnoj stigmatizaciji.

Pojedinačni i ad hoc pokušaji reformi takvog stanja nisu donijeli očekivane rezultate tako da je u budućnosti neophodno razmišljati

o ozbiljnoj kurikularnoj reformi koja će u svom centru obuhvatati podsticanje analitičkog i kritičkog mišljenja, te razvoj tolerantnog i inkluzivnog uma mladih ljudi u BiH.

Ograničenja istraživanja i prijedlozi za buduće studije

Imajući u vidu veoma malo podataka i istraživanja o ekstremizmu u BiH, osnovna svrha ovog istraživanja je bila da se započne proces i da se dođe do nekih bazičnih informacija o ovom fenomenu. Pošto su materijalni i tehnički resursi za ovo istraživanje bili prilično ograničeni, u okviru istraživanja nisu se mogli potpuno ispoštovati svi metodološki i teorijski kriteriji koji bi nam obezbijedili još potpuniju sliku o ovoj pojavi. Pri tome, prije svega mislimo na veličinu i reprezentativnost uzorka koji je bio respektabilan, ali ipak nereprezentativan. Imalo bi smisla da se on u nekim budućim istraživanjima proširi i na druge uzraste, tj. da ne obuhvata samo populaciju mladih. Pored opšte populacije bilo bi interesantno ispitati i pripadnike nekih grupa koje ispoljavaju ekstremne stavove i ponašanja. Uz veću tehničku podršku, vjerovatno bi se moglo obezbijediti i da upitnik za ispitivanje bude veći, pa da se umjesto skraćenih mjera uključe standardizovane skale u njihovom potpunom obimu. Rezultati mjerenja bi tada bili još sigurniji i pouzdaniji. Neki od aspekata koji mogu biti detaljnije ispitani su uloga važnosti različitih socijalnih identifikacija, religioznosti, osjećaja ugroženosti od drugih grupa itd. Bilo bi korisno da se predvidi i veća upotreba kvalitativnih metoda, tj. da se putem intervjeta ili fokus grupe još dublje ispitaju stavovi ispitanika.

Zaključak

U ovom istraživanju smo ispitivali odnos mladih ljudi u BiH prema ekstremizmu te ključne faktore koji determinišu usmjerenost mladih prema ekstremizmu. Kombinacija loše ekonomske situacije u društvu, korupcija i nepotizam, izražena etnička i politička kategorizacija koju prati osjećaj ugroženosti od drugih etničkih grupa, vjerovatno su glavni razlozi što oko polovine ispitanih mladih ljudi nije zadovoljno društvom u kojem živi te smatra da je neophodno izvršiti neke radikalne promjene. Budući da je riječ o jednoj od glavnih predispozicija za razvoj ekstremizma, ne čudi što oko 15-20% ispitanih mladih ispoljava određene ekstremističke stavove i nalazi se u zoni rizika. Pošto su jake etno-religijske identifikacije karakteristika većine ispitanika, osnova ekstremističkih ideja se najviše oblikuje oko ovih socijalnih identiteta. Mladi koji su skloniji ekstremizmu imali su i izraženije autoritarne i asocijalne crte ličnosti, vezaniji su za vršnjačke referentne grupe, a socijalizacija im je generalno bila opterećenija negativnim iskustvima. Ovi podaci mogu da budu korisne smjernice za konstrukciju nekih budućih preventivnih programa. Neophodno je da se u društvu, prije svega kroz obrazovne institucije, razvijaju programi koji će doprinijeti stvaranju sigurnog ambijenta, koji će podsticati kritičko mišljenje i individualnost, razvoj tolerancije prema drugim društvenim grupama te usmjerenost na zdrave životne stilove.

LITERATURA

- Abbas, T. (Ed.). (2007). *Islamic Political Radicalism: A European Perspective: A European Perspective*. Edinburgh University Press.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D., & Sanford, R. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: John Wiley & Sons.
- Al-Lami, M. (2009). Studies of Radicalisation: state of the field report. *Politics and international relations working paper*, 11(7), 9-79.
- Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of personality and social psychology*, 5(4), 432.
- Altemeyer, B. (2003). Why do religious fundamentalists tend to be prejudiced?. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 13(1), 17-28.
- Antifa, B. S. (2012). *Molodezhnyi ekstremizm v Rossii* [Youth extremism in Russia]. Moscow: Publ. Algoritm.
- Atran, S. (2010). *Pathways to and from violent extremism: The case of science-based field research*. Statement Before the Senate Armed Services Subcommittee on Emerging Threats and Capabilities
- Awan, A. N. (2007). Virtual jihadist media: Function, legitimacy and radicalizing efficacy. *European Journal of Cultural Studies*, 10(3), 389-408.

Bak, M., Tarp, K. N., & Liang, C. S. (2019). Defining the Concept of 'Violent Extremism'. Geneva: Centre for security policy.

Bakker, E. (2006). *Jihadi terrorists in Europe: Their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad- An exploratory study*. The Hague: Clingendael Security and Conflict Programme.

Bakker, E. (2006). Repression, political violence and terrorism. The case of Uzbekistán. *Helsinki Monitor*, 17(2), 108.

Bartlett, J., Birdwell, J., & King, M. (2010). The edge of violence: A radical approach to extremism. *Demos*, 5-75.

Beck, S.J. (1953). The science of personality: Nomothetic or idiographic? *Psychological Review*, 60, 353-359

Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation. *Psychological bulletin*, 106(1), 59.

Borum, R. (2015). Assessing Risk for Terrorism Involvement. *Journal of Threat Assessment and Management*. Vol. 2, pp. 63-87

Bouhana, N., & Per-olof, H. W. (2010). Theorizing terrorism: terrorism as moral action: a scoping study. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 2(2), 9.

Bouhana, N., & Wikström, P. O. (2008). Theorizing terrorism: Terrorism as moral action. A scoping study. London: UCL Jill Dando Institute of Security and Crime Science.

- Borum, R. (2003). Understanding the terrorist mind-set-perspective. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 72 (7), 7-10.
- Borum, R., Fein, R. A., Vossekuil, B., & Berglund, J. (1999). Threat assessment: Defining an approach for evaluating risk of targeted violence. *Behavioral Sciences and the Law*, 17, 323-337.
- Bötticher, A. (2017). Towards Academic consensus definitions of radicalism and extremism. *Perspectives on terrorism*, 11(4), pp73-77.
- Brewer, M. B., & Gaertner, S. L. (2004). Toward reduction of prejudice: Intergroup contact and social categorization. In Marilyn B. Brewer & M. Hewstone (Eds.), *Self and social identity* (pp. 298–318). Oxford, UK: Blackwell.
- Brief, A. P., Umphress, E.E., Dietz, J., Butz, R., Burrows, J., Schoelten, L. (2005). Community Matters: Realistic Group Conflict Theory and the Impact of Diversity. *Academy of Management Journal*. 48 (5): 830–844.
- Burgess, R. L., & Akers, R. L. (1966). A differential association-reinforcement theory of criminal behavior. *Social problems*, 14(2), 128-147.
- Campbell, D.T. (1965). *Ethnocentric and Other Altruistic Motives*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press. pp. 283-311.
- Carrol, A. (2007). Are violence risk assessment tools clinically useful? *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 41, 301-307

- Cantle, T. (2001). *Community cohesion*. London: Home Office.
- Christman, K. (2012). Preventing Religious Radicalization and Violent Extremism: A Systematic Review of the Research Evidence. Youth Justice Board for England and Wales. Preuzeto 23.08.2019. sa https://www.safecampuscommunities.ac.uk/uploads/files/2016/08/yjb_preventing_violent_extremism_systematic_review_requires_uploading.pdf
- Cohen, A. K. (1965). The sociology of the deviant act: Anomie theory and beyond. *American sociological review*, 5-14.
- Cook, A. N., Hart, S. D., & Kropp, P. R. (2013). *Multi-Level Guidelines for the assessment and management of group-based violence*. Burnaby, Canada: Mental Health. Law, & Policy Institute, Simon Fraser University.
- Crenshaw, M. (2000). The psychology of terrorism: An agenda for the 21st century. *Political Psychology*, 21, 405-420.
- Crenshaw, M. (2003). *The Causes of Terrorism. The New Global Terrorism: Characteristics, Causes, Controls*, pp.92-105, C. W. Kegley Jnr. NJ: Prentice Hall.
- Dalgaard-Nielsen, A. (2010). Violent radicalization in Europe: What we know and what we do not know. *Studies in conflict & terrorism*, 33(9), 797-814.

Dollard, J., Miller, N. E., Doob, L. W., Mowrer, O.H., Sears, R. R. (1939). *Frustration and Aggression*. New Haven, CT, US: Yale University Press.

Duckitt, J., & Sibley, C. G. (2010). Personality, ideology, prejudice, and politics: A dual-process motivational model. *Journal of personality*, 78(6), 1861-1894.

Douglas, K. S., Hart, S. D., Webster, C. D., & Belfrage, H. (2013). HCR-20V 3: Assessing risk of violence – User guide. Burnaby, Canada: Mental Health, Law, and Policy Institute, Simon Fraser University.

D.G. Davydov, „The cause of youth extremism and ways to prevent it in the educational environment.“ *Russian Education and Society*, 2015, vol. 57, no. 3, pp. 146-162

Dušanić, S. (2007a). *Psihološka istraživanja religioznosti*. Banjaluka: Filozofski fakultet

Dušanić, S. (2007b). Prediktori stavova mladih prema ratu kao ponašajnoj opciji. *Godišnjak za psihologiju*, Vol. 5. Niš: Filozofski fakultet

Dušanić, S. (2007c). Kada religija postaje dio problema. U G.Z Golubović (Ur.), *Homoreligiosus: Psihološko-teološki dijalog*, str 68-102. Niš: Filozofski fakultet.

Dušanić, Lakić, Turjačanin (2017). *Građansko i političko učešće mladih – psihološki pristup*. Banja Luka: Friedrich Ebert Stiftung.

- Erickson, E. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. London: Norton & Company.
- Fein, S. And Spencer, S. Prejudice as Self-Image Maintenance Affirming the Self-Derogating Others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1997, no. 73, pp. 31-44
- Gill, P. (2008). Suicide Bomber Pathways Among Islamic Militants. *Policing*, 4 (2), pp.412–422.
- Githens-Mazer, J. (2008). Islamic Radicalisation among North Africans in Britain. *British Journal of Politics and International Relations*, 10 (4), pp.550–570.
- Goddard, H.H. (1914). Feeble-mindedness. In D. J. Shoemaker (Ed.), *Theories of delinquency : An examination of explanations of delinquent behavior*. New York, NY: Oxford University Press.
- Gromov, D.V. Molodezh': konstruirovanie ekstremal'nosti. Moscow, 2007
- Hart, S. D., Cook, A. N., Pressman, D. E., Strang, S., & Lim, Y. L. (2017). *A concurrent evaluation of threat assessment tools for the individual assessment of terrorism*. Waterloo, Ontario: Canadian Network for Research on Terrorism, Security, and Society.
- Hassan, M. (2010). Development Advocate Pakistan. United Nations Development Programme Pakistan.

Hemmingsen, A.S., Andreasen, S.J. (2007). *Radicalisation in Europe: A Post 9/11 Perspective*. Copenhagen: DIIS.

Hermans, H. J. (1988). On the integration of nomothetic and idiographic research methods in the study of personal meaning. *Journal of Personality*, 56, pp. 785-81

Hirschi, T. (1969). A control theory of delinquency. *Criminology theory: Selected classic readings*, 1969, 289-305.

Hogg, M. A. (2014). From Uncertainty to Extremism. *Current Directions in Psychological Science*, 23(5), 338-342.

Hogg, M. A., & Adelman, J. (2013). Uncertainty-identity theory: Extreme groups, radical behavior, and authoritarian leadership. *Journal of Social Issues*, 69, 436-454.

Hogg, M. A., Meehan, C., & Farquharson, J. (2010). The solace of radicalism: Self-uncertainty and group identification in the face of threat. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 1061-1066.

Hohman, Z. P., & Hogg, M. A. (2011). Fear and uncertainty in the face of death: The role of life after death in group identification. *European Journal of Social Psychology*, 41, 751-760.

Home Office (2008) *The Prevent Strategy: A Guide for Local Partners in England – Stopping People Becoming or Supporting Terrorists and Violent Extremists*. HM Government. UK: HMSO.

Horgan, J. (2003). *The search for the terrorist personality. Terrorists, victims and society: Psychological perspectives on terrorism and its consequences*, 3, 27.

Horgan, J. (2008). From profiles to pathway and roots to routes: Perspectives from psychology on radicalization into terrorism. *Annals of the American Association of Political and Social Sciences*, 618, pp. 80-94.

Jenkins, B. M. (2007) *Building an Army of Believers: Jihadist Radicalization and Recruitment*. RAND Corporation.

Jessor, R., Van Den Bos, J., Vanderryn, J., Costa, F. M., & Turbin, M. S. (1995). Protective factors in adolescent problem behavior: Moderator effects and developmental change. *Developmental Psychology*, 31, 923-933

Jonason, P. K., & Webster, G. D. (2010). The dirty dozen: A concise measure of the dark triad. *Psychological assessment*, 22(2), 420.

Khukhlaev, O. E., Buchek, A. A., Zinurova, R. I., Radina, N. K., Tudupova, T. T., & Khakimov, E. R. (2011). Etnonatsional'nye ustanovki i tsennosti sovremennoi molodezhi (na mat'-le issledovaniya studenchesvya neskol'kikh regionov Rossii). *Kul'turno-istoricheskaya psichologiya*, (4), 97-106.

Kraemer, H. C., Kazdin, A. E., Offord, D. R., Kessler, R. C., Jensen, P. S., & Kupfer, D. J. (1997). Coming to terms with the terms of risk. *Archives of General Psychiatry*, 54, 337-343.

- Lee, K., & Ashton, M. C. (2016). Psychometric Properties of the HEXACO-100. *Assessment*, 1-15.
- Lamiell, J. T. (2003). *Beyond individual and group differences*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lester, D., Yang, B. and Lindsay, M. (2004). Suicide bombers: Are psychological profiles possible? *Studies in Conflict & Terrorism* 27 (4): 283-295.
- Lloyd, M., & Dean, C. (2016). The development of structured guidelines for assessing risk in extremist offenders. *Journal of Threat Assessment and Management*, 2, 40-52.
- Macey, M. (2007). *Islamic political radicalism in Britain: Muslim men in Bradford. Islamic Political Radicalism: A European Comparative Perspective*. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp160-172.
- Miller, N., Pedersen, W. C., Earleywine, M., & Pollock, V. E. (2003). A theoretical model of triggered displaced aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 7(1), 75-97.
- McCauley, C., & Moskalenko, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and political violence*, 20(3), 415-433.
- Moghaddam, F. M. (2007). The Staircase to Terrorism: A Psychological Exploration. In Dalam B. Bongar, LM Brown, LE Beutler, JN Breckenridge, & PG Zimbardo. *The Psychology of Terrorism* (hal. 69-80). Oxford University Press.

- Monahan, J. (2012). The individual risk assessment of terrorism. *Psychology, Public Policy, and Law*, 18, pp. 176-205.
- Moore, M. (2011). Psychological theories of crime and delinquency. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 21(3), 226-239.
- NYPD. (2007). Radicalisation in the West: The Homegrown Threat. New York.
- Perry, V. (2015). Suprotstavljanje kultivisanju ekstremizma u Bosni i Hercegovini: Argumenti za sveobuhvatnu reformu obrazovanja Izvještaj Vijeća za demokratizaciju politike. Sarajevo: Školegijum
- Precht, T. (2007). *Home grown terrorism and Islamist radicalization in Europe: From conversion to terrorism*. Copenhagen, Denmark: Danish Ministry of Justice.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of personality and social psychology*, 67(4), 741.
- Pressman, D. E. (2009). Risk assessment decision for violent political extremism. Ottawa: Public Safety Canada. Available at: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrcs/pblctns/2009-02-rdv/2009-02-rdv-eng.pdf>

- Pressman, D. E., & Flockton, J. (2012). Calibrating risk for violent political extremist and terrorists: The VERA 2 structured assessment. *British Journal of Forensic Practice*, 14, 237-251.
- Pressman, D. E., & Flockton, J. (2014). Violent extremist risk assessment: Issues and applications of the VERA 2 to the high security prison setting. In A. Silke (Ed.), *Prisons, terrorism and extremism: Critical Issues in management, radicalisation and reform* (pp. 122-143). New York: Routledge.
- Record, J. (2003). *Bounding the global war on terrorism*. Carlisle, PA: US Army War College.
- Reinares, F. (2006). *Towards a Social Characterisation of Jihadist Terrorism in Spain: Implications for Domestic Security and Action Abroad*. Real Instituto Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicas.
- Robinson, O. (2011). The idiographic/nomothetic dichotomy: Tracing historical origins of contemporarz confusions. *History & Philosophy of Psychology*, 13, pp. 32-39
- Runciman, W. G., & Runciman, B. (1966). *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth-century England* (Vol. 13). Berkeley: University of California Press.
- Sageman, M. (2004). *Understanding terrorist networks*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.

- Sageman, M. (2007) Radicalization of Global Islamist Terrorists. United States Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs. Preuzeto 13.10.2019. sa <https://www.hsgac.senate.gov/imo/media/doc/062707Sageman.pdf>
- Silke, A. (2008). Holy warriors: Exploring the psychological processes of jihadi radicalization. *European journal of criminology*, 5(1), 99-123.
- Schmid, A. P & Jongman, A. J. (1988). Political Terrorism (2nd ed.). Oxford: North-Holland Publishing Company.
- Schmid, A. P. (2014). Violent and non-violent extremism: Two sides of the same coin. Research Paper. The Hague: ICCT.
- Siegel, L. J., Welsh, B. C., & Senna, J. J. (2006). Juvenile delinquency: Theory, practice and law. Belmont, CA: Thomson/Wadsworth.
- Singh, J. (2012). The history, development, and testing of forensic risk assessment tools. In E. Grigorenko (Ed.), *Handbook of juvenile forensic psychology and psychiatry* (pp. 215-223). New York, NY: Springer.
- Silber, M. D., & Bhatt, A. (2007). *Radicalization in the west: The homegrown threat*. New York: New York Police Department Intelligence Division.
- Shoemaker, D. J. (2005). *Theories of delinquency: An examination of explanations of delinquent behavior*. New York: Oxford University Press

Stephan, W. G.; Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In Oskamp, S. (Ed.) *Reducing Prejudice and Discrimination* (pp. 23–45). Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.

Sutherland, E. H. (1939). *Principles of criminology* (3rd ed.). Chicago, IL: J. B. Lippincott Company

Tajfel, H.(1979). Individuals and groups in social psychology.“ British Journal of Social and Clinical Psychology, vol. 18, no. 2

Taarnby, M. (2005) Recruitment of Islamist Terrorists in Europe: Trends and Perspectives. Research report funded by the Danish Ministry of Justice. Preuzeto sa www.jm.dk/image.asp

Travis, A. (2008). MI5 Report Challenges Views on Terrorism in Britain Exclusive: Sophisticated Analysis Says There Is No Single Pathway to Violent Extremism. *The Guardian*.

Turjačanin, V., Majstorović, D., Turjačanin, M., Milosavljević, B., Dušanić, S., Lovrić, S. (2010). *Tolerancija u društvu*. Banjaluka: Centar za kulturni i socijalni popravak.

United Nations (2004). Security council resolution: 1566, 5053rd Meeting of the Security Council, 8 October, 2004. New York: United Nations Security Council Resolutions.

Vygotsky, L.S.(1984). *Sobranie sochinenii: V 6 t. Vol. 4, Detskaya psichologiya*. Moscow: Pedagogika.

Varady, D. (2008). Muslim Residential Clustering and Political Radicalism. *Housing Studies*, 23 (1), pp.45–66.

Vertigans, S. (2007). Routes into “Islamic” Terrorism: Dead Ends and Spaghetti Junction. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 1 (4), pp.447–459.

Zubok, Iu.A., and Chuprova, V.I.(2008). Samoorganizatsiia v proiavleniiakh molodezhnogo ekstremizma. *Sotsiologicheskie issledovaniia*, no. 1.

Wadgy, L. (2007). The Psychology of Extremism and Terrorism: A Middle-Eastern Perspective. *Aggression and Violent Behaviour*, 12 (2), pp.141–155.

Weine, S., Henderson, S., Shanfield, S., Legha, R., & Post, J. (2013). Building community resilience to counter violent extremism. *Democracy and security*, 9(4), 327-333.

Wiktorowicz, Q. (2004). *Joining the Cause: Al-Muhajiroun and Radical Islam, The Roots of Radical Islam*. Rhodes College: Department of International Studies.

PRILOZI

Post hoc analiza varijanse ekstremizma s obzirom na klase ispitanika

Klasa (I)	Klasa (J)	Razlika M (I-J)	P
1,00	2,00	1,17*	,000
	3,00	1,97*	,000
	4,00	2,01*	,000
	5,00	2,29*	,000
	6,00	2,35*	,000
	7,00	1,86*	,000
2,00	1,00	-1,17*	,000
	3,00	,80*	,000
	4,00	,83*	,000
	5,00	1,11*	,000
	6,00	1,18*	,000
	7,00	,68*	,000
3,00	1,00	-1,97*	,000
	2,00	-,80*	,000
	4,00	,03	,430
	5,00	,31*	,000
	6,00	,38*	,000
	7,00	-,11*	,040
4,00	1,00	-2,01*	,000
	2,00	-,83*	,000
	3,00	-,03	,430
	5,00	,27*	,000
	6,00	,34*	,000
	7,00	-,15*	,009

Srđan Dušanić

5,00	1,00	-2,29*	,000
	2,00	-1,11*	,000
	3,00	-,31*	,000
	4,00	-,27*	,000
	6,00	,06	,381
	7,00	-,43*	,000
6,00	1,00	-2,35*	,000
	2,00	-1,18*	,000
	3,00	-,38*	,000
	4,00	-,34*	,000
	5,00	-,06	,381
	7,00	-,49*	,000
7,00	1,00	-1,86*	,000
	2,00	-,86*	,000
	3,00	,11*	,040
	4,00	,15*	,009
	5,00	,43*	,000
	6,00	,49*	,000

Mladi i ekstremizam

Post hoc analiza varijanse eksternih varijabli s obzirom na klase ispitanika

	N	M	SD	F	p
Zabrinutost za budućnost	1,00	185	3,69	1,20	
	2,00	349	3,68	1,25	
	3,00	161	3,17	1,08	
	4,00	124	4,12	1,03	13,049 ,000
	5,00	126	3,72	1,04	
	6,00	37	2,74	1,44	
	7,00	72	3,95	,96	
Konzervativnost	1,00	187	3,38	,56	
	2,00	351	3,27	1,16	
	3,00	161	2,81	,91	
	4,00	124	3,11	,87	13,828 ,000
	5,00	126	2,77	,90	
	6,00	37	2,27	,95	
	7,00	72	2,87	,69	
Liberalnost	1,00	185	2,69	,91	
	2,00	346	2,76	,84	
	3,00	161	2,59	,91	
	4,00	121	2,69	,87	2,040 ,058
	5,00	121	2,88	1,08	
	6,00	37	2,65	,87	
	7,00	70	2,95	,84	

Srđan Dušanić

Autoritarnost	1,00	184	3,74	1,58		
	2,00	349	3,53	1,03		
	3,00	161	3,03	,92		
	4,00	124	3,67	,89	13,682	,000
	5,00	125	3,19	1,23		
	6,00	37	2,35	1,03		
	7,00	72	3,36	,71		
Favorizacija sopstvene grupe	1,00	185	3,15	1,10		
	2,00	348	2,71	,99		
	3,00	161	2,29	,84		
	4,00	123	2,51	,95	27,695	,000
	5,00	125	1,95	,87		
	6,00	37	1,98	,72		
	7,00	72	2,19	,86		
Etno-religijska identifikacija	1,00	185	3,91	1,11		
	2,00	349	3,77	1,17		
	3,00	161	3,81	1,24		
	4,00	124	4,05	1,08	1,864	,084
	5,00	123	3,71	1,30		
	6,00	37	3,75	1,32		
	7,00	72	3,55	1,29		
Socijalna dominacija	1,00	180	3,39	1,00		
	2,00	346	2,85	,94		
	3,00	160	2,51	,90		
	4,00	121	2,55	,86	35,274	,000
	5,00	125	2,14	,92		
	6,00	37	1,69	,70		
	7,00	72	2,64	,82		

Mladi i ekstremizam

Otuđenost	1,00	179	3,32	,88		
	2,00	347	3,04	,96		
	3,00	160	2,50	,77		
	4,00	122	3,02	,76	20,306	,000
	5,00	124	2,67	,91		
	6,00	37	2,14	,82		
	7,00	72	3,03	,81		
Manjak socijalne podrške	1,00	181	3,02	,91		
	2,00	346	2,59	,88		
	3,00	160	2,29	,78		
	4,00	121	2,51	,87	20,628	,000
	5,00	125	2,21	,75		
	6,00	37	1,75	,71		
	7,00	72	2,47	,84		
Zadovoljstvo životom	1,00	185	3,30	1,04		
	2,00	348	3,26	,89		
	3,00	161	3,28	,86		
	4,00	124	3,47	,89	3,200	,004
	5,00	125	3,48	1,27		
	6,00	37	3,78	1,31		
	7,00	72	3,57	,77		
Percepција друштвене неправде	1,00	185	3,69	1,12		
	2,00	349	3,69	1,14		
	3,00	161	3,36	1,00		
	4,00	124	3,95	,94	8,785	,000
	5,00	125	3,57	,90		
	6,00	37	2,66	1,48		
	7,00	72	3,70	,80		

Srđan Dušanić

Važnost pripadnosti grupi	1,00	183	3,71	,96		
	2,00	345	3,75	,93		
	3,00	160	3,38	,81		
	4,00	123	3,56	1,04	7,272	,000
	5,00	124	3,35	,88		
	6,00	37	3,06	,92		
	7,00	72	3,74	,86		
Nasilno okruženje	1,00	185	2,89	1,01		
	2,00	349	2,22	,84		
	3,00	159	1,89	,80		
	4,00	123	1,94	,77	34,739	,000
	5,00	125	1,88	,69		
	6,00	37	1,52	,69		
	7,00	72	1,91	,78		
Otvorenost	1,00	187	3,02	1,29		
	2,00	351	3,39	1,20		
	3,00	161	2,99	1,27		
	4,00	124	3,67	1,10	10,076	,000
	5,00	126	3,70	1,21		
	6,00	37	3,28	1,22		
	7,00	72	3,86	,93		
Prijatnost	1,00	187	2,52	,99		
	2,00	351	2,71	,98		
	3,00	161	3,03	,95		
	4,00	124	2,83	,90	11,884	,000
	5,00	126	3,16	,93		
	6,00	37	3,63	,94		
	7,00	72	2,88	,98		

Mladi i ekstremizam

Emocionalnost	1,00	187	2,84	1,02		
	2,00	351	3,18	1,05		
	3,00	161	3,29	,79		
	4,00	124	3,42	,94	5,344	,000
	5,00	126	3,40	1,10		
	6,00	37	3,40	,76		
	7,00	72	3,11	2,03		
Ekstraverzija	1,00	187	3,12	,93		
	2,00	351	3,30	,83		
	3,00	161	3,29	,85		
	4,00	124	3,41	,92	2,556	,018
	5,00	126	3,42	,86		
	6,00	37	3,29	,79		
	7,00	72	3,48	,89		
Makvijavelizam	1,00	186	2,88	1,50		
	2,00	351	2,11	1,21		
	3,00	161	1,85	1,16		
	4,00	124	1,60	,89	29,784	,000
	5,00	126	1,41	,81		
	6,00	37	1,18	,51		
	7,00	72	1,79	1,13755		
Psihopatija	1,00	186	3,25	1,46		
	2,00	350	2,59	1,28		
	3,00	161	2,16	1,18		
	4,00	124	2,20	1,24	27,197	,000
	5,00	125	1,85	1,05		
	6,00	37	1,24	,79		
	7,00	72	2,06	1,10		

Srđan Dušanić

Zabrinutost
za budućnost

1,00	186	3,19	1,41		
2,00	349	2,57	1,30		
3,00	161	2,42	1,11		
4,00	123	2,45	1,33	10,214	,000
5,00	125	2,12	1,27		
6,00	37	2,62	1,40		
7,00	72	2,43	1,38		

SRĐAN DUŠANIĆ   MLADI & EKSTREMIZAM

Tokom posljednjih decenija, ekstremizam je kao fenomen postao veoma aktuelan kako na globalnom, tako i na lokalnom nivou, a u najvećoj mjeri zbog učestale pojave ekstremističkih i terorističkih grupa i njihovih akcija širom svijeta. Nažalost, Bosna i Hercegovina nije bila pošteđena ovih izazova.

U monografiji „Mladi i ekstremizam“ predstavljeni su rezultati kvantitativne studije kroz koju se pokušalo doći do što vjernijih podataka o sklonosti mladih ljudi u BiH prema ekstremizmu te faktorima koji uslovjavaju taj odnos. Kombinacija loše ekonomске situacije, percepcija društvene nepravde, izražena etnička i politička kategorizacija, te određeni psihološki, socijalizacijski i situacioni faktori, glavni su razlozi što oko polovine ispitanih mladih podržava odredene radikalne promjene u društvu, a dio njih ispoljava i ekstremističke stavove.

Da bi se sprječilo širenje ovog fenomena, neophodno je u društvu kreirati mehanizme koji će podsticati kritičko mišljenje i individualnost, samopoštovanje, razvoj tolerancije prema drugim društvenim grupama, te ostvarivanje ličnih potencijala kroz prosocijalne i zdrave životne stilove.